นางเกษตรสรรพกิจ

(สงวนวงศ์ วรรณโกมล)

อนุสรณ์ในการฌาปนกิจศพ

นางเกษตรสรรพกิจ
(สงวนวงศ์ วรรณโกมล)
ณ วัดเทพศิรินทราวาส
อาทิตย์ ๒๙ มีนาคม ๒๕๒๔

ขอกราบขอบพระคุณ

ทุกท่านที่ให้เกียรติมาในงานฌาปนกิจศพ
นางเกษตรสรรพกิจ (สงวนวงศ์ (วรรณโกมล)
และรวมทั้งทุกๆท่านที่กรุณาไปร่วมในงาน สวดพระ
อภิธรรม ในวาระต่างๆกัน.

๑ กุมภาพันธ์ ๒๔๔๓ ถึง ๒๒ ธันวาคม ๒๕๒๓

วัน ๖ ๑๓ฯ ๓ ค่ำ ปีชวด วัน ๒ ๑๕ฯ ๑ ค่ำ ปีวอก

เวลา ๐๘ ๐๐ น. เวลา ๑๓ ๓๐ น.

สารบาญ

ตอนที่ ๑

ตอนที่ ๒

ตอนที่ 1

เรื่องของนาย

"นาย" เป็นคำที่ลูกใช้เรียกแทนคำว่า "คุณแม่" คนในบ้านใช้เรียกแทนคำว่า "คุณนาย" รวมทั้งผู้คุ้นเคยต่างก็เรียก "นาย" กันจนติดปาก นายไม่ได้ทำราชการ นายไม่ได้ศึกษาจนถึงขั้นปริญญา นายเป็นภรรยาข้าราชการมหาดไทยที่ต้องเดินทางตามคุณพ่อไปหลายจังหวัดในฐานะภรรยานายอำเภอ ภรรยาข้าหลวงประจำจังหวัด และช่วงเบางานสังคมคือช่วงที่เป็นภรรยาข้าหลวงภาค เพราะคุณพ่อต้องเดินทางตรวจราชการตามจังหวัดต่าง ๆ ซึ่งมี ๑๗ จังหวัดในภาค ๑ นายไม่เคยติดตามคุณพ่อในการตรวจราชการ ยกเว้นเมื่อคราวคุณพ่อไปตรวจราชการที่จังหวัดพระตะบองแล้วล้มป่วยลง นายจึงได้ตามไปเพื่ออยู่พยาบาล จนกระทั่งคุณพ่อพ้นอันตราย

ข้าพเจ้าพยายามรวบรวมประวัติของนายจากการสอบถามและจากความทรงจำของข้าพเจ้าเองซึ่งก็คงมีบางตอนผิดไปจากสิ่งที่คนอื่นเห็นไปบ้าง และคงจะขาดไปเป็นอันมาก ในช่วงปฐมวัยนั้นได้จากคำบอกเล่าของคุณป้าส้วน พี่สาวของนาย โดยคุณป้ากรุณาพูดบันทึกเทปให้แล้วลูกหลานนำมาถอดเทปแล้วเก็บความมาเรียบเรียง

หลังจากนั้นก็จะเป็นการกล่าวถึงช่วงเวลาที่นายไปอยู่จังหวัดต่าง ๆ จนในที่สุดของชีวิตอยู่ที่บ้าน ๒๐๐/๒๓ ซอยพึ่งสุข สุขุมวิท ๗๑ นี้

ปฐมวัย

คุณก๋ง (นายกิม แซ่โค้ว) เป็นนายอากรได้ขายยาฝิ่นอยู่ที่เขตอำเภอวัฒนานคร จังหวัดปราจีนบุรี ขณะนั้นคุณยาย (ชื่อพวง) กับลูก ๔ คน คือ

๑. คุณป้า เช็งอิม ปีกุน พ.ศ. ๒๔๓๐

๒. คุณป้า เช็งกุ่ย ปีฉลู พ.ศ. ๒๔๓๒

๓. คุณป้า เช็งย้ง

๔. คุณป้า ชุมสาย วยาจุต ปีวอก พ.ศ. ๒๔๓๙

ยังอยู่ที่บ้านเดิมที่อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี เมื่อคุณก๋งไปอยู่ที่วัฒนานครเรียบร้อยแล้วคุณยายจึงตามไป

ที่วัฒนานคร คุณก๋ง กับคุณยายเสียลูกคนที่สามไป แต่มีอีกสามคน คือ

นาย (สงวนวงศ์ วรรณโกมล)

ปีชวด ๑ กุมภาพันธ์ ๒๔๔๓

น้าสิทธิ (นายธงสิทธิ พวงกนก)

ปีขาล พ.ศ. ๒๔๔๕

น้าสุ (น.ส.สุวิมล พวงกนก)

ปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๔๗

เมื่อคุณยายตั้งท้องนายนั้น คุณยายแพ้ท้องอยากรับประทานทับทิม คุณก๋งต้องให้คนขี่ม้าไปเสาะหาถึง ๓-๔ ตำบล ได้มาลูกหนึ่ง คุณยายได้ถนอมกินถึงหนึ่งเดือนจึงหมด ต่างก็หวังไว้ว่าจะได้ลูกชาย เมื่อนายเกิดมาเป็นหญิงทำให้มีผู้คาดคะเนว่าคงจะทำธุรกิจการค้าต่อไปไม่ได้

และแนะนำให้คุณก๋งกลับเข้ามาทำการค้าในกรุงเทพ ฯ เพราะมีแต่ลูกหญิงทั้งนั้นไม่น่ามาทำการค้าในถิ่นทุรกันดารเช่นนั้น ในเวลานั้นการเดินทางไปวัฒนานครต้องใช้เกวียน

เมื่อคุณยายตั้งท้องน้าสิทธิ ได้ฝันไปว่าคุณป้าเข็งย้งซึ่งตายไปแล้วกลับมาบ้านเข้ามาทางหน้าต่างและบอกว่าจะมาอยู่ด้วยจะมาเกิดเป็นผู้ชายให้คุณก๋งรักเสียให้เกือบตายทีเดียว ดังนั้นเมื่อน้าสิทธิเกิด จึงทำให้ทุกคนตื่นเต้นชื่นชมยินดี และต่างก็พากันเอาใจน้องชายคนเดียวของพี่ ๆ หรือลูกชายคนเดียวของพ่อ-แม่

ก่อนน้าสิทธิเกิดนั้น นายเริ่มงอแงปวกเปียกไม่แข็งแรง เดินไม่ค่อยได้ ทำงานทำการอะไรไม่ค่อยได้ จึงได้ไปอยู่กับคุณป้าเข็งอิมซึ่งเป็นพี่สาวคนโตในขณะนั้นได้แต่งงานออกเรือนไปแล้ว พี่เขยกับพี่สาวเป็นยี่กงสีมีโรงกลั่นสุราอยู่ในบ้าน เมื่อนายมาอยู่ในบ้านนี้ มีความคุ้นเคยกับหม้อกลั่นสุราเป็นอย่างดี เมื่อเดินผ่านไปมา ก็แตะหยดสุราจากหม้อกลั่นชิมเรื่อย ๆ ไป จนพูดได้ว่าติดสุราตั้งแต่อายุประมาณ ๓-๔ ขวบ คุณป้าเลี้ยงนายเหมือนแม่เลี้ยงลูก อาบน้ำป้อนข้าวให้ เวลานายทานข้าวนับว่าเป็นเรื่องน่ากล่าวถึง คือชอบอมข้าว จนข้าวจืด แล้วคายออกกองไว้ คุณป้าอิมเป็นคนใจเย็น จึงสามารถป้อนข้าวนายให้อิ่มได้เป็นมื้อ ๆ

ต่อมา คุณป้าอิมเลิกกิจการกลั่นสุรา เป็นเหตุให้นายไม่สบายค่อนข้างมาก แต่ได้ยาจากชาวบ้าน ว่าให้กินเหล้าเสโทก็จะหาย และก็ได้ผล เป็นเหตุให้คุณป้าเริ่มทำข้าวหมากขายเพราะ นายจะได้กินข้าวหมากแทนชิมสุรา นายชอบตั้งแต่เริ่มเป็นข้าวหมากจนกระทั่งถึงขนาดผ่าน้ำ ถือว่ากินแทนเสโท

เนื่องจากนายเป็นคนไม่แข็งแรง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเดินไม่เก่ง ขาอ่อน แต่ไม่ผอม คุณป้าสัวนใช้คำว่า อ้วนจุมปุ๊ก แต่ไม่ค่อยเดิน จะเดินไปไหนก็ต้องมีคนจูง คุณก๋งต้องการให้ขาแข็งแรง จึงพยายามอุ้มไปลากน้ำค้างที่ลานบ้านในตอนเช้าทุกวันจนถึง ๔-๕ ขวบ ก็ยังคงเดินปวกเปียกอยู่อย่างนั้น

เมื่อนายได้ ๖ ขวบ ครอบครัวได้ย้ายมาอยู่ที่เมืองกบินทร์เก่า คุณก๋งย้ายมาขายยาฝิ่นอยู่ที่นั่น ในช่วงนั้น คุณก๋งได้ไปซื้อที่ดินซึ่งเป็นบริเวณที่ว่าการอำเภอกบินทร์บุรีในปัจจุบัน ใช้ทำนาหยอด โดยจ้างคนงานเป็นชาวเหนือ ๘ คน ใช้วิธีถางป่าเป็นหย่อม ๆ แล้วหยอดข้าว ถ้าฝนไม่ตก คนงานต้องหาบน้ำจากแม่น้ำ ขึ้นไปรดกอข้าว คุณยายกับคุณก๋งมักจะไปเดินดูคนงานปลูกข้าวด้วยตนเอง คราวหนึ่งนายเดินตามไปแต่ไม่มีใครทราบ นายเดินไปเรื่อย ๆ จนถึงใกล้ ๆ วัดท่าพาณิชย์ พอดีมีชาวบ้านชื่อ ยายริ้ว พายเรือเพื่อเอาของมาขายที่ตลาด เห็นนายยืนอยู่บริเวณนั้น ตกใจ ไม่ทราบว่า เป็นคนหรือผี เพราะนายอ้วนขาวและไม่ค่อยได้ออกไปนอกบ้าน จึงไม่ค่อยมีใครรู้จัก เมื่อใกล้เข้ามา แกจึงจำได้ว่าเป็นนายแล้วพามาส่งบ้าน

ต่อมา นายได้ไปเรียนหนังสือกับคุณครูแส ซึ่งเป็นศิษย์เก่าโรงเรียนวังหลัง คุณครูแส เป็นลูกสาวคุณหญิงตาด และเป็นลูกสะใภ้เจ้าคุณรัตนสมบัติ เมื่อคุณครูแสตั้งโรงเรียน เด็ก ๆ ที่กบินทร์ได้มาเรียนกับคุณครูแสหลายคน คุณครูแสเป็นผู้ที่มีความสามารถหลายอย่าง ทั้งการสอนหนังสือและการบ้านการเรือนแบบชาววัง กับทั้งเป็นผู้ไม่หวงวิชา นายได้ไปเรียนหนังสือกับคุณครูแสพร้อมกับคุณป้าอารี (คุณนายพระเทพปัญญา) และคุณน้าปื่น (คุณนายพระราชญาติรักษา) ทั้งสามคนไปโรงเรียนเรือลำเดียวกัน ส่วนใหญ่คุณป้าอารีถือท้าย น้าปื่นพายหัว นายนั่งกลาง คอยระวังปื่นโตและถือหนังสือให้กับทุกคน

คราวหนึ่ง นายกับคุณป้าอารีพายเรือไปเรียนหนังสือกันสองคนเป็นช่วงเวลาน้ำหลากมาใหม่ ๆ เรือล่ม ต่างคนต่างเกาะยอดไผ่ คนละยอด ลอยไปตามน้ำ ยอดไผ่ลอยบ้างจมบ้าง พอดีมีคนเห็นเข้าจำได้ว่าเป็นลูกคุณยายจึงเบนหัวเรือเข้าไปรับ คุณป้าส้วนพูดว่าเกาะกอไผ่ลอยน้ำมาด้วยกัน ก็ได้มาเป็นเมียข้าหลวงภาคทั้งสองคน วันนั้นคุณป้าอารีกลับบ้านไม่ได้ ต้องพักอยู่ที่แพ แล้วคุณยายพาคุณป้าอารีไปส่งบ้านทีหลัง นายเรียนหนังสือกับคุณครูแสจนอ่านออกเขียนได้ ได้เรียนตัดเย็บเสื้อผ้า เรียนทำดอกไม้ และได้เรียนเย็บจักรกับคุณครูแสจนเป็นแล้วจึงเลิกเรียน นอกจากนั้น คุณครูแสยังสอนให้ย้อมสะไบ อัดจีบผ้า

สะไบและอบให้มีกลิ่นหอมแบบชาววัง ที่บ้านได้ทำผ้าสะไบย้อมสีขมิ้นบ้าง สีอื่น ๆ บ้าง แล้วต้มกับลูกซัดและชะลูด ทำให้ผ้ามีกลิ่นหอม และรักษาเนื้อผ้าให้นิ่มนวล เช่นเดียวกับชาววังเขาใช้กัน จึงมีลูกค้าซื้อผ้าสะไบเกือบทั้งอำเภอ ตั้งแต่ภรรยาข้าราชการจนถึงภรรยาพ่อค้า คหบดี

เมื่อคุณก๋งเสียแล้ว คุณยายก็ยังคงทำการค้าอยู่ที่เมืองกบินทร์ต่อไป คุณป้าส้วนเป็นผู้เข้ากรุงเทพ เพื่อซื้อสินค้าต่าง ๆ เข้าร้าน ที่ร้านมีขายทุกประเภท ตั้งแต่เสื้อผ้า เครื่องใช้ เครื่องเขียน เครื่องเรียน เครื่องเย็บ น้ำหอม จนถึง ผักผลไม้ ของสด ของแห้ง ในปีหนึ่งคุณป้าส้วนจะเข้ากรุงเทพประมาณสองครั้ง การเดินทางจะใช้เวลาเที่ยวละ ๓ วัน คือ จากกบินทร์ถึงปราจีนบุรีหนึ่งวัน จากปราจีนบุรีถึงแปดริ้วหนึ่งวัน จากแปดริ้วถึงกรุงเทพอีกหนึ่งวัน ดังนั้นในช่วงเวลาประมาณสิบห้าปี นายมีโอกาสเข้ากรุงเทพฯ เพียงสองครั้งเท่านั้น เพราะความไม่แข็งแรงของนายเอง ครั้งหนึ่งที่เข้ากรุงเทพฯนายมีอายุประมาณ ๒๐ ปี ได้ถ่ายรูปเป็นครั้งแรก คุณป้าส้วนและนายได้รูปกันไว้คนละ ๖ รูป

ขณะที่อยู่บ้าน นายมีหน้าที่เฝ้าร้านและเย็บจักร ส่วนพวกพี่ ๆ จะออกไปขายของนอกร้านด้วย คุณป้าส้วนบอกว่านายขายของไม่เก่ง ให้ขายอะไรก็ไม่พูด ไม่เรียกลูกค้า ได้แต่นั่งยิ้ม นอกจากนั้นถาเห็นคนน่าสงสารก็แอบให้ แม้แต่อยู่บ้าน เมื่อเย็บจักรได้เคยแอบเก็บสตางค์ไว้ในลิ้นชักจักร นายเคยเล่าให้ฟังว่า มีคนแก่คนหนึ่งจนมาก ดูเหมือนแกหิวอยู่ตลอดเวลา พอดีนายได้โอกาสเฝ้าร้านอยู่คนเดียว แม้ค้าขนมจีนมาขายก็เลยซื้อให้คนแก่คนนั้น กินจนอิ่มแปร้ แล้วบอกแม่ค้ากับคนแก่ว่าอย่าพูดให้คุณยายรู้ ตัวเองไม่ต้องกินก็อิ่มตามไปด้วย ฝีมือเย็บจักรของนายเป็นที่เลื่องลือไปไกล นายเล่าให้ฟังว่าซื้อเสื้อเชิ้ตจากห้างไวท์เอเวย์ไปเลาะออกเป็นชิ้น ๆ ใช้ทำตัวอย่าง เรียนจากของจริง

เมื่อคุณยายย้ายจากแพขึ้นอยู่บ้าน ต้องหิ้วน้ำจากแม่น้ำขึ้นมาใช้บนบ้าน หรือเมื่อฝนตกก็ต้องรองน้ำฝนเก็บไว้ใช้ คุณป้าทุกคนต่างก็ช่วยกันหิ้วน้ำขึ้นมาใช้ คราวหนึ่ง คุณป้ายังไม่กลับจากการขายของ นายก็อยากจะช่วยโดยลงไปหิ้วน้ำแทน ปรากฏว่าตกตลิ่งทั้งถัง

ทั้งคน จนหน้าตาบวมเป็นครุฑ ดีที่ขาไม่หักแต่แขนเคล็ดต้องเข้าเฝือก และกลับถูกดุด้วย เพราะเคยห้ามกันไว้แล้ว ต่อมาอีกคราวหนึ่งฝนตก นายช่วยรองน้ำก็ตกบันไดทั้งถังทั้งคนอีกเช่นกัน จนฟันหน้าหักหลายซี่ นายจึงต้องใส่ฟันหน้าตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

ในด้านการเย็บผ้า นายเย็บไม่รู้จักเหนื่อย จนกระทั่งเป็นลม ตกจากจักร ที่บ้านมีผ้าขายทุกชนิด เฉพาะผ้าขาวมีเป็นประจำ ๔๐-๕๐ ไม้ ตั้งชื่อร้านว่า "คุณเฮง" ลูกค้าของที่ร้านมีทุกประเภท ข้าราชการจะมาซื้อเครื่องเขียน แม่บ้านมาซื้อผ้าตัดเสื้อ และซื้ออาหาร ดังนั้น จึงมีข้าราชการจากอำเภอใกล้เคียงเป็นลูกค้าประจำของที่ร้านด้วย

ในช่วงนั้น คุณพ่อ (พระเกษตรสรรพกิจ) เป็นนายอำเภออรัญญประเทศ ก็เป็นลูกค้าของที่ร้านจึงได้มีโอกาสรู้จักนาย และในที่สุด เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐ จึงได้ทำการมงคลสมรส โดยมี หม่อมเจ้า ทองเติม ทองแถม เจ้าเมืองปราจีนบุรี เป็นผู้ประทานพิธีมงคลสมรส

มัจฉิมวัย

หลังจากแต่งงานแล้ว นายต้องติดตามคุณพ่อไปอยู่อำเภออรัญญประเทศ แล้วย้ายไปอยู่อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี เมื่อ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๑ ที่อำเภอโพธาราม นายมีลูกสามคน คือ

๑. ด.ช.เล็ก (พ.ศ. ๒๔๗๑ - ถึงแก่กรรม)

๒. นางฉันทนา อิศรางกูร ณ อยุธยา (ใหญ่ พ.ศ. ๒๔๗๓)

๓. ด.ช.สุรนันท์ วรรณโกมล (น้อย พ.ศ. ๒๔๗๔ - ถึงแก่กรรม)

ที่อำเภอโพธาราม เป็นช่วงเวลาที่คุณพ่อมีความสำเร็จทางด้านราชการมาก มีการพัฒนาในแบบเข้าถึงประชาชน มีการสนับสนุนให้ชาวบ้านทำสวนครัว เลี้ยงไก่ ทอผ้า ได้มีการจัดประกวดไก่ แข่งขันทอผ้า จนกระทั่ง อำเภอโพธารามมีไก่ ผักสด และผ้า เป็นสินค้าออกของอำเภอ นายได้ทำงานเคียงข้างคุณพ่ออยู่ตลอดเวลา ทำให้มีความสนิทสนมคุ้นเคยกับชาวโพธาราม ดังเช่นเป็นบ้านเกิด

คุณพ่อย้ายไปเป็นนายอำเภอบ้านโป่งเมื่อเมษายน พ.ศ. ๒๔๗๖ และเมื่อถึงมีนาคม ๒๔๗๗ (ถ้าใช้ พ.ศ. แบบเดิมในขณะนั้นจะเป็น พ.ศ. ๒๔๗๖ เพราะนับเดือนเมษายนเป็นเดือนที่หนึ่งของปี และเดือนมีนาคมเป็นเดือนสุดท้ายของปี) ย้ายไปเป็นข้าหลวงประจำจังหวัดน่าน

จังหวัดน่าน เป็นเมืองที่สงบเงียบ จำได้ว่า จากจวนข้าหลวงซึ่งกว้างใหญ่ไพศาล หันหน้าบ้านลงสู่ลำน้ำน่าน มองไปรอบทิศเห็นแต่สันเขาเป็นแนวสีเขียวทาบอยู่บนท้องฟ้าสีคราม ส่วนสันเขาที่ไกลออกไปจะมองเห็นเป็นแนวสีเขียวจาง ๆ สลับซับซ้อนอยู่ทั่วไป ในบริเวณบ้านเต็มไปด้วยต้นส้มโอ ต้นมะขามและต้นไม้ใหญ่ ๆ จำนวนมาก มีสวนกุหลาบทางด้านซ้ายของเรือน ด้านขวาเป็นสวนผัก สวนผลไม้ ที่บ้านเป็นที่ชุมนุมของบรรดาภรรยาข้าราชการบ่อยครั้ง บางเทศกาลมีการจัดดอกไม้ ร้อยพวงมาลัย ผู้ที่ทำไม่เป็น ทำหน้าที่เด็ดก้านมะลิ ดัดกลีบให้ผู้ที่ทำเป็นนั่งร้อยมาลัย บางเทศกาล เช่น ก่อนงานรัฐธรรมนูญ ที่บ้านจะเต็มไปด้วยภรรยาข้าราชการ ผู้ที่ตัดเสื้อเป็น ทำหน้าที่ตัด ผู้ที่เย็บเป็นทำหน้าที่เย็บ ผู้ที่เย็บไม่เป็น ตัดก็ไม่เป็น ทำหน้าที่หน่วยเสบียง จัดเลี้ยงและเตรียมอาหารสำหรับมื้อเย็น ใกล้เวลาเลิกงานราชการ ต่างคนต่างกลับบ้านพร้อมทั้งหิ้วอาหารเย็นกลับไปด้วย ร้านตัดเสื้อไม่ใคร่มีโอกาสได้เงินค่าจ้างตัดเสื้อจากภรรยาข้าราชการ ทั้งนี้เนื่องจากนายมีฝีมืออยู่แล้ว จึงเป็นผู้นำให้เหล่าภรรยาข้าราชการได้มาช่วยกัน ได้ทั้งความสามัคคีระหว่างภรรยาข้าราชการด้วยกันและได้ทั้งการประหยัด

หน้าจวนข้าหลวงจังหวัดน่าน พ.ศ. 2478
คุณพ่อยืนหลังเก้าอี้ที่นายนั่ง ใหญ่ยืนหน้า
คุณพ่อ น้อยนั่งบนพนักเก้าอี้

นายกับทีมจักรยาน (นายอยู่กลาง) จังหวัดน่าน
พ.ศ. 2480

นายแต่งชุดขาวขี่ม้าขาว ที่สนามบินจังหวัดน่าน
พ.ศ. 2479

วันเสาร์ อาทิตย์ ระหว่างไม่มีเทศกาลใด ๆ นายมักจะนำภรรยาข้าราชการร่วมกันเดินทางไปเยี่ยมเยียนราษฎรบ้าง ไปตีกอล์ฟบ้าง บางครั้ง โดยจักรยาน และบางครั้งขี่ม้าไป พร้อมทั้งนำอาหารกลางวันไปรับประทานร่วมกัน

กองทัพอากาศเคยนำเรือบินไปจังหวัดน่าน เป็นเครื่องบินแบบ ๒ ที่นั่ง และจะนำผู้บริจาคเงินขึ้นบินชมเมือง แต่ยังไม่มีใครกล้าลอง นักบินได้ขอให้นายขึ้นนำไปก่อนเป็นเที่ยวแรก หลังจากวนชมเมืองน่านจนครบรอบแล้วและนายกลับลงมาด้วยความรื่นเริง จึงมีผู้กล้าลอง และกองทัพอากาศก็ได้รับเงินบริจาคสมดังความตั้งใจ

ตามความรู้สึกของลูก นายมีความสุข และภรรยาข้าราชการที่จังหวัดน่านมีความสามัคคีรวมกลุ่ม ทำงานร่วมกันได้เป็นอย่างดี ทำให้ลูกรู้สึกคุ้นเคยกับทุกท่านอย่างสนิทสนม ในช่วงเวลานั้น ลูกมีอายุระหว่าง ๓-๘ ขวบ

ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๐ คุณพ่อย้ายไปเป็นข้าหลวงประจำจังหวัดชลบุรี ขณะนั้นนายท้องน้องคนเล็ก และเมื่อถึง ๒๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๑ นายก็มีลูกคนเล็กคือ

น.อ. พีระ วรรณโกมล ร.น. (จี๊ด)

จวนข้าหลวงที่ชลบุรี มี ๑๗ ห้อง หลังบ้านติดทะเล แต่ทะเลหน้าเมืองชลบุรีเป็นทะเลโคลน ในบริเวณบ้านมีต้นก้ามปูและมีสนเป็นทิวด้านหลังบ้าน หน้าบ้านมีสนามเทนนิส ๒ สนาม ริมสนามเทนนิสมีศาลาเป็นที่เล่นหมากรุกและสกา มีสนามแบดมินตัน ๓ สนาม ที่นี่เปรียบเสมือนสโมสรข้าราชการของจังหวัดชลบุรี ทุกเย็นข้าราชการจะมาชุมนุมที่บ้านเพื่อเล่นเทนนิสและแบดมินตัน แต่ที่ชลบุรีได้พบภรรยาข้าราชการน้อยกว่าและน้อยครั้งกว่าที่จังหวัดน่าน ข้าราชการมาเล่นกีฬาแต่ภรรยาบางคนเท่านั้นที่ตามมาด้วย นายได้หัดเทนนิสที่นี่และลงเล่นเป็นประจำ ส่วนคุณพ่อ ชอบเล่นแบดมินตัน แต่ไม่มีโอกาสได้เล่นเป็นประจำ เพราะงานมาก

ชลบุรีเป็นเมืองร่ำรวย และรีบเร่ง ต่างแบบไปจากจังหวัดน่าน แต่อย่างไรก็ตาม ที่บ้านก็ยังเป็นศูนย์รวมของบรรดาข้าราชการ ภรรยาข้าราชการ และพ่อค้า คหบดี

นายกับคณะสุภาพสตรีชาวชลบุรีที่ร่วมบริจาคซื้อปืนกลหนัก และมีส่วนบริจาคซื้อเรือบนทะเล พ.ศ.2482

ที่ทำงานด้านสังคมสงเคราะห์เป็นประจำ นอกจากนั้นเมืองชล ยังเป็นทางผ่านระหว่างสัตหีบและกรุงเทพ ฯ นายทหารเรือที่เดินทางเข้ากรุงเทพ ฯ มักจะแวะที่จวนข้าหลวงก่อน แล้วจึงเดินทางต่อ ที่บ้านมีห้องพิเศษซึ่งมีถังน้ำแข็ง สุราต่างประเทศ กับแกล้ม เช่น ถั่วลิสง กุ้งแห้งและอื่น ๆ วางไว้เป็นประจำ นายทหารเรือท่านใด แวะแล้วก็ได้ดื่มแก้กระหายเสมอมา

ดังได้กล่าวแล้วว่า เมืองชลเป็นเมืองธุรกิจ มีแขกเมืองผ่านไปมาเป็นประจำ จึงต้องมีการจัดเลี้ยงเสมอมา ทุกครั้งที่มีการจัดเลี้ยงจะมีภรรยาข้าราชการที่มีฝีมือต่าง ๆ กันมาช่วยงาน บางท่านเป็นช่างของคาว บางท่านเป็นช่างของหวาน บางท่านเป็นช่างจัดตบแต่ง และบางท่านมีความสามารถพิเศษในการพูดคุยรับแขก ก่อนงาน นายได้ท่านเหล่านั้นช่วยเหลือตระเตรียม เมื่อถึงเวลางาน นายก็ได้มีโอกาสแนะนำท่านเหล่านั้นต่อแขกเมือง

ที่เมืองชล นายได้ร่วมในการหาเงินสมทบทุนซื้อเรือบินทะเลและปืนกลหนักให้กับกองทัพเรือ ซึ่งนับว่าเป็นงานใหญ่ของจังหวัด

ที่ชลบุรี ข้าพเจ้ามีความรู้สึกว่า นายเหนื่อยและไม่สุขสงบ ดังเช่นเคยอยู่ที่จังหวัดน่าน จากจังหวัดน่าน นายรวบรวมซื้อเพชรร่วง ทีละเล็กละน้อยจนมีปริมาณพอสมควรก็หมดลงที่ชลบุรี นอกเหนือจากเหนื่อยกาย เหนื่อยใจแล้ว ยังเหนื่อยทรัพย์อีกด้วย

กุมภาพันธ์ ๒๔๘๖ คุณพ่อย้ายเข้ากรุงเทพ ฯ เพื่อทำหน้าที่ข้าหลวงตรวจการกระทรวงมหาดไทย ภาค ๑ ตั้งแต่ช่วงนั้นนายได้พักผ่อนจากการรับแขก พักผ่อนจากการรวบรวมภรรยาข้าราชการในงานต่าง ๆ เพื่อให้เกิดเป็นน้ำหนึ่งใจเดียว เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อสังคม พักผ่อนจากจากการทำหน้าที่ของภรรยาข้าราชการมหาดไทย แต่นายมิได้เคยพักผ่อนในการเป็นผู้แก้ปัญหาให้กับผู้มีทุกข์

ระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง นายพาลูกอพยพไปอยู่ในคลองบางกอกน้อย นายไม่เคยลงหลุมหลบภัย และนายไม่เคยตื่นกลัวไม่ว่าเหตุการณ์จะคับขันปานใด เป็นมิ่งขวัญ

นายกับเรือบินทะเลที่ชาวชลบุรีซื้อให้กองทัพเรือ

นายยิงปืนกลหนักกระบอกที่สุภาพสตรี
ชาวชลบุรีซื้อให้กองทัพเรือ

ของบ้าน ช่วยให้ทุกคนมีขวัญดีไม่ตื่นตระหนก

ปัจฉิมวัย

เมื่อคุณพ่อเกษียณอายุแล้วนายก็ได้พักจากงานสังคมในฐานะภรรยาข้าราชการมหาดไทยอย่างจริงจัง แต่มิได้หมายความว่าผู้ไปมาหาสู่จะลดลง บ้านที่หลังวัดเทพศิรินทร์เป็นศูนย์กลางของการนัดพบของทั้งเด็กและผู้ใหญ่ ใครมีอะไรฝากถึงใครก็มาพบนาย ใครโกรธใคร ใครรักใคร ใครคิดอะไรไม่ออก ก็มาหานาย แม่ค้าขายของ ขายผลไม้ชอบขายให้นาย เพราะนายไม่ชิมของเขาโดยไม่จำเป็น นายหยิบผลไม้ของเขาอย่างเบา นายบอกว่าหยิบแรงของเขาช้ำเขาจะลำบาก จะต่อตามราคาก็ต่อเท่าที่ราคาควรจะเป็น ส่วนใหญ่จะซื้อแทบทุกเจ้ามากน้อยแล้วแต่สินค้า แต่ซื้อด้วยสงสารเป็นประจำ ดังนั้นเจ้าประจำของนายจึงมีมากจนนับไม่ถ้วน

นายอยู่ที่บ้านหลังวัดเทพศิรินทร์จนถึงประมาณ พ.ศ. ๒๕๑๒ จึงย้ายไปอยู่บ้านเลขที่ ๒๐๐/๒๓ ซอยพึ่งสุข สุขุมวิท ๗๑ ซึ่งเป็นบ้านที่นายรักมาก และนายได้อยู่บ้านนี้มาจนนาทีสุดท้ายของชีวิต

บริเวณบ้านนี้มี ๒ ช่วง ช่วงหน้าบ้านเป็นบ้านที่พักอาศัย ช่วงหลังบ้านเป็นอู่ซ่อมรถยนต์ นายดูแลอู่ซ่อมรถยนต์เองมาโดยตลอด ครั้งสุดท้ายที่นายจดบัญชีด้วยลายมือของตนเอง คือ รายการวันศุกร์ที่ ๑๙ ธันวาคม ๒๕๒๓

ข้าพเจ้าได้ทำตั่งสำหรับนายนั่งในเวลากลางวัน มีขนาดเท่าเตียงนอนแต่สูงพอดีห้อยเท้าลงก็แตะพื้นพอดีและสูงพอนั่ง ท้าวขอบหน้าต่างได้พอดี พอเข้าบ้านก็จะเห็นนายอยู่ที่หน้าต่างบ้านเสมอมา เมื่อไรไม่เห็นจะรู้สึกเหงาและว้าเหว่ ภาพนายนั่งตรงหน้าต่างนั้นเป็นภาพที่คุ้นตาฝังใจของผู้คุ้นเคย เมื่อใดที่นายไม่ได้นั่งอยู่ตรงนั้นก็จะต้องมีความผิดปกติ

นายที่ระเบียงบ้านคุณป้าส้วนหลังตลาดพระโขนง
7 ธันวาคม พ.ศ. 2503

เกิดขึ้นเสมอ เช่น นายไปธุระนอกบ้าน หรือไม่ค่อยสบายเป็นต้น

ที่บ้านนี้ผู้ไปมาหาสู่ไม่มากเท่าและแม้แต่แม่ค้าขายของก็ไม่มากเท่าที่บ้านหลังวัดเทพ ฯ แต่นายก็มีงานควบคุมอู่ช่วยให้ไม่เหงา และในระยะหลังนายได้มีโอกาสทำบุญมากขึ้น ในเวลากลางวันนายมักจะนั่งอยู่คนเดียวหน้าบ้าน ไม่เคยเรียกร้องบริการจากใคร บอกว่าทุกคนต่างก็มีหน้าที่ประจำกันอยู่แล้ว และนายก็ยังช่วยตัวเองได้จะต้องเรียกใครทำไมกัน เรื่องที่ลูกหลานเป็นห่วง คือความไม่ปลอดภัย เพราะบ้านเมืองสมัยนี้ไว้ใจไม่ใคร่ได้ เกรงว่าถ้าใครเข้ามาทำร้ายนายในเวลากลางวันจะเรียกให้คนช่วยไม่ทันจึงได้ทำเหล็กดัดใส่ประตูหน้าต่าง ซึ่งทำให้นายไม่พอใจไปหลายวัน เคยบอกว่าใครจะมาทำอะไรฉันเมื่อฉันอยู่กับเทวดา และบ่นว่าเมื่อมีหน้าต่างเหล็กดัดแล้วรู้สึกเหมือนตัวเองเป็นนกกระตั้วอยู่ในกรง

ตลอดเวลาในชีวิตของข้าพเจ้าเห็นแต่นายเป็นผู้ให้ ให้ทุกอย่างและสอนลูกว่าถ้าพบสิ่งใดที่ไม่พอใจให้ถือเสียว่าเป็นกรรม แม้เรามิได้สร้างขึ้นในชาตินี้ก็เป็นกรรมมาแต่ชาติปางก่อน รับกรรมรับทุกข์เสียให้สิ้นเพื่อจะได้ไม่มีกรรมต่อเนื่องต่อไป นายหวังว่าลูกของนายจะต้องดีกว่านี้ สมบูรณ์กว่านี้ แต่เมื่อไม่เป็นไปตามที่นายหวังนายวาดไว้นายก็เป็นทุกข์ แต่นายจะไม่พูดให้ลูกเสียใจ นายไม่สบายก็ไม่ยอมพูดให้ลูกหลานเป็นห่วงกังวล ระยะ ๒-๓ ปีที่ผ่านมานี้ ทุกวันข้าพเจ้าแวะไปเป็นประจำไปทานอาหารเย็นด้วยและอยู่คุยด้วย จนประมาณ ๒ ทุ่มจึงจะกลับไปบ้านที่บางนา เมื่อไปถึงต้องคอยสังเกตสีหน้าและอาการเอาเองหรือแอบสอบถามจากเด็กในบ้าน แต่นายมักจะกำชับกำชาไม่ให้ทุกคนให้ข่าวเพราะเกรงว่าจะเป็นกังวล บอกว่าข้าพเจ้างานมากอยู่แล้วอย่าให้ต้องเป็นกังวลเรื่องความป่วยไข้ของนายซึ่งเป็นไปตามวัยและสังขารเลย

นายมีวิธีสั่งสอนลูกหลานโดยการเล่านิทาน ข้าพเจ้าได้ฟังนิทานที่นายเล่ามาตั้งแต่จำความได้ บางครั้งเป็นโคลงกลอน แต่นายก็เป็นคนเด็ดขาดและเข้มงวดกับลูกมากถือคติว่ารักวัวให้ผูกรักลูกให้ตี หากจะนำสิ่งนายได้อบรมสั่งสอนไว้มาบันทึกไว้ในที่นี้ทั้งหมดคงจะยาวกว่าสุภาษิตสอนหญิงเป็นแน่

นายกับคุณพ่อ.ใหญ่.จี๊ด.ฉุยฉาย.เฉิด ที่ดอนเมือง
พ.ศ.2508

นายกับจ้ำที่บ้านหลังวัดเทพศิรินทร์
พ.ศ. 2509

นายในงานศพคุณพ่อ ตุลาคม พ.ศ.2512

นายกับ แคทเธอรีน แลช.ใหญ่.เฉิด.จ๋า
ที่บ้านใหญ่ . บางนา กันยายน 2516

นายเป็นผู้ที่มีความคิดทันสมัยเสมอ เมื่อนายอายุประมาณ ๗๐ ปี นายยังออกแบบและตัดเสื้อผ้าให้ข้าพเจ้าเอง เสื้อผ้าเหล่านั้นไม่ล้าสมัยและในบางครั้งนำสมัยเสียด้วยซ้ำ เมื่อสิ้นสงครามโลกครั้งที่สองใหม่ ๆ ข้าพเจ้าเป็นนักเรียน ม.๗ อยู่โรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย ในขณะนั้นทางโรงเรียนอนุญาตให้นักเรียนใส่เสื้อขาวนุ่งกระโปรงดำหรือกรมท่าได้ไม่ต้องใช้เครื่องแบบของโรงเรียนชั่วระยะเวลาหนึ่ง เพราะผ้าหาซื้อยากมาก นายได้นำกระโปรงของนายมาดัดแปลงโดยใช้ด้านหลังของกระโปรงนายเป็นด้านหน้าของกระโปรงข้าพเจ้า และด้านหน้าของนายเป็นด้านหลังของกระโปรงข้าพเจ้า เพราะกระโปรงนายโตกว่า ดังนั้นกระโปรงด้านหลังของข้าพเจ้าจึงเป็นแบบผ้า ๒ ชิ้นซ้อนกันมีผ่ากลางเล็กน้อยเหมือนที่ข้าพเจ้าเห็นใช้กันทั่วไปในขณะนี้ นายพยายามสอนข้าพเจ้าให้เย็บปักถักร้อยมาแต่เด็ก แต่ข้าพเจ้าไม่มีความสามารถพอจึงทำได้ไม่ถึง ๓๐% ของที่นายทำได้ เสื้อที่นายเย็บชิ้นสุดท้ายนั้นยังไม่เสร็จ ครั้งสุดท้ายที่นายจับเข็มคือวันพุธที่ ๑๗ ธ.ค. ๒๓

นายชอบนวดและรู้สึกสบายขึ้นถ้าได้นวดในช่วง ๒-๓ ปีหลังนี้ จะมีหมอนวดมาเป็นประจำ ๒-๓ คน แต่ละคนจะได้รับความเมตตาปราณีจากนายอย่างสม่ำเสมอ เมื่อมาถึงทราบว่านายจากไปแล้วก็ได้แต่นั่งร้องไห้กันเป็นชั่วโมง เพราะต่างก็คาดไม่ถึงว่าการนวดครั้งที่ผ่านมาจะเป็นครั้งสุดท้ายในชีวิต

เมื่อวันอังคารที่ ๑๖ ธันวาคม ๒๕๒๓ ข้าพเจ้ากับฉุยฉายพานายไปตรวจร่างกายที่โรงพยาบาลสุขุมวิท แพทย์แจ้งกับข้าพเจ้าว่าทุกอย่างเป็นปกติยกเว้นหัวใจด้านซ้ายบวมเล็กน้อย ไม่จำเป็นต้องนอนโรงพยาบาลเพียงแต่กินยาตามหมอสั่งและนัดครั้งใหม่วันที่ ๘ มกราคม ๒๕๒๔ สิ่งที่ห้ามคือไม่ให้กินอาหารรสจัด และระวังอย่าให้หกล้ม หลังจากนั้นนายดูดีขึ้น สามารถลุกขึ้นนั่งเย็บผ้าได้ พูดคุยได้แจ่มใสขึ้น ซึ่งแต่เดิมนั้นนายอ่อนแรงและหลับไม่ค่อยลงเมื่อนอนหลับแม้ในเวลากลางวันก็มีอาการหายใจไม่สม่ำเสมอ ไอมาก ซึ่งแพทย์แจ้งว่าไอเพราะโรคหัวใจไม่ใช่เพราะหวัดหรือไข้อื่น

นายกับหลานทั้งสี่ ฉุยฉาย . เฉิด . จ้ำ . จ๋ำ
ที่หน้าบ้าน 200/23 ซอยพึ่งสุข สุขุมวิท 71

ค่าน้ำประปา	-430-
ค่าไฟฟ้า	-1043-
[illegible]	[illegible]
" " ร กสิกรไทย	-2030-

ลายมือครั้งสุดท้าย 19 ธันวาคม 2523

เมื่อวันอาทิตย์ที่ ๒๑ ธันวาคม ๒๕๒๓ น้ำสุมานั่งคุยนอนคุยกับนายตั้งแต่เช้าจนบ่ายสองโมงจึงกลับไป นายบ่นสงสารน้าสุที่ต้องใช้ไม้ค้ำยัน บ่ายกว่านั้น น.อ.บุญเชิด จูภาวัง ร.น. ได้มาเยี่ยม นายนั่งบ้างนอนบ้างคุยกับ น.อ. บุญเชิด จนเกือบสามทุ่ม น.อ.บุญเชิด จึงกลับไป ประมาณสามทุ่มครึ่งนายต้องการเข้าห้องน้ำ ข้าพเจ้าจึงพาไปเข้าเข้าห้องน้ำในห้องนอนของนาย ออกจากห้องน้ำแล้วบ่นว่าเหนื่อยลงนั่งพักบนเตียงนอนจ๋า ข้าพเจ้าก็นั่งอยู่ด้วยจนเกือบสี่ทุ่มนายไล่ให้ข้าพเจ้ากลับบ้านบางนาบอกว่ากลับดึก ๆ คนเดียวนายเป็นห่วง ข้าพเจ้าได้เรียกให้ฉายกับจ๋ามาดูแลแทนทั้งที่ยังไม่อยากกลับ แต่คิดว่าถ้าอยู่จะทำให้นายเป็นกังวลเวลาเดินทางกลับไปบ้านเพียงคนเดียว ไม่คิดว่านั่นคือครั้งสุดท้ายที่จะได้อยู่ใกล้นาย

วันจันทร์ที่ ๒๒ ธันวาคม ๒๕๒๔ ข้าพเจ้าเข้าสอนที่ตึกฟิสิกส์ เวลาประมาณ ๑๓.๒๕ น. กลับออกมาที่สำนักงานอธิการบดี ได้ทราบว่าทางบ้านโทรศัพท์มาตาม โทรศัพท์กลับไปพบจ๋าเวลาประมาณ ๑๓.๓๐ น. จ๋าบอกว่าป้าใหญ่ไม่ต้องถามอะไรทั้งนั้นมาเดี๋ยวนี้ทันทีข้าพเจ้าใจหาย แต่คิดว่าวันนี้ไม่ใช่วันศุกร์ นายคงยังไม่เป็นอะไรเพราะเป็นวันจันทร์ไม่ใช่วันเกิดนาย แต่เมื่อถึงบ้านนั้นนายหลับสนิทไปแล้ว ไม่มีใครได้รับใช้พยาบาลเลย นายไม่เคยหลง ไม่เคยขาดสติ แม้ถึงช่วงสุดท้ายของชีวิต ผู้ที่ได้อยู่ข้างนายในนาทีนั้นคือจ๋าหลานคนเล็ก ซึ่งเป็นหนึ่งในสองคนที่นายเป็นห่วงมาก

ใครที่เคยพลัดพรากจากผู้ที่เรารักจะเข้าใจความรู้สึกโดยไม่ต้องบอกกล่าว แต่ถ้าใครยังไม่เคยพบการพลัดพรากจากที่รักแม้จะบรรยายอย่างไรก็ย่อมไม่เข้าใจอย่างถ่องแท้ว่าเป็นอย่างไร ความสูญเสีย ความว่างเปล่า ความว้าเหว่ที่เกิดขึ้นเป็นสิ่งที่บรรยายไม่ได้ จะทำอะไรเท่าไรก็ไม่มีทางเท่าเทียมกับที่นายได้เคยทำให้ลูกมาโดยตลอด

ลูกนาย.

เจ้าภาพในการสวดพระอภิธรรม

จันทร์ที่ 22 ธันวาคม 2523	ลูก - หลาน
อังคารที่ 23 ธันวาคม 2523	ฝ่ายวิชาการ - หน่วยทะเบียนกลาง จุฬาฯ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
พุธ ที่ 24 ธันวาคม 2523	หลวงอรรถขจรนิติปคุณ และ ครอบครัว
พฤหัสบดีที่ 25 ธันวาคม 2523	จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ศุกร์ ที่ 26 ธันวาคม 2523	คณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
เสาร์ที่ 27 ธันวาคม 2523	ลูก-หลาน คุณป้าหวล เหมะรัชตะ MADEC 9 ครอบครัวเดชาติวงศ์ ณ อยุธยา มูลนิธิสัจจะพุทธรรม โรงเรียนเจียหมิน
อาทิตย์ที่ 28 ธันวาคม 2523	ลูก - หลาน
จันทร์ที่ 5 มกราคม 2524	ลูก - หลาน
อังคารที่ 20 มกราคม 2524	บุญสร้าง - อารมณ์ จักรแก้ว สมคิด - สุริยา พุฒไทย
พุธ ที่ 4 กุมภาพันธ์ 2524	ครอบครัวคุณลำเนียง
พฤหัสบดีที่ 19 กุมภาพันธ์ 2524	ชัยชาญ - วัฒนา มณีนุษย์
พฤหัสบดีที่ 5 มีนาคม 2524	แสวง - วิไลพรรณ ทองธิราช ไพบูลย์ จันทรสุข
ศุกร์ ที่ 20 มีนาคม 2524	ชัชวาลย์ - มาลัย สนามทอง วันชัย - เฉลียว ฉกาจเกรียงไกร

นายระหว่างสวด ที่บ้าน 200/23

คำไว้อาลัย

โดยที่ลูกหลานของคุณสงวนวงศ์ วรรณโกมล ได้มาขอร้องให้ข้าพเจ้าซึ่งนับเป็นญาติสนิทของคุณสงวนวงศ์ให้เขียนคำไว้อาลัย และข้าพเจ้าคิดว่าข้าพเจ้าได้ห่างเหินจากคุณสงวนวงศ์และครอบครัวไปมาก เพราะคุณพระเกษตรสรรพกิจ ที่เรียกว่าเป็นลูกพี่ของข้าพเจ้ารับราชการอยู่ต่างจังหวัดเป็นส่วนมาก และข้าพเจ้าได้เข้ามาใกล้ชิดคุณพี่พระเมื่อท่านได้ย้ายมาอยู่ข้างวัดเทพศิรินทราวาส แม้อย่างนั้นข้าพเจ้าก็พอจะระลึกถึงความหลังครั้งที่คุณพี่พระท่านรับราชการอยู่ต่างจังหวัดได้บ้าง เพราะข้าพเจ้าได้พบท่านที่ต่างจังหวัด จึงคิดว่าก็คงจะมีประโยชน์ในการที่ข้าพเจ้าจะได้ระลึกถึงบุญคุณและคุณความดีของคุณสงวนวงศ์

คุณพี่พระเป็นผู้ที่มีใจโอบอ้อมอารีแก่ครอบครัวของท่าน แก่ลูกหลานของท่าน และคุณสงวนวงศ์ก็ได้ปฏิบัติหน้าที่เยี่ยงแม่บ้านที่ดีทั้งหลาย ที่ได้ปฏิบัติหน้าที่ของภริยาที่ดี เช่น รักใคร่นับถือญาติทางฝ่ายคุณพี่พระ และบุตรของคุณพี่พระ ซึ่งเกิดจากภริยาเดิมโดยมิได้มีการรังเกียจเดียจฉันแต่อย่างใด นั่นเป็นคุณงามความดีอย่างหนึ่งของคุณสงวนวงศ์ ซึ่งข้าพเจ้าขอเทอดทูนไว้ ณ ที่นี้ ส่วนการปฏิบัติหน้าที่ของคุณสงวนวงศ์เกี่ยวกับครอบครัวนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าคุณสงวนวงศ์ได้ปฏิบัติหน้าที่อย่างดีเยี่ยม จะเห็นได้จากบุตรและธิดาได้รับการศึกษาและได้มีอาชีพ ทำกิจการเป็นหลักฐาน เช่น คุณใหญ่ (ฉันทนา อิศรางกูร ณ อยุธยา) ได้รับตำแหน่งสูงในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ส่วนบุตรชาย (น.อ.พีระ วรรณโกมล ร.น.) ก็ได้รับตำแหน่งสูงในกองทัพเรือ ทั้งนี้ก็เป็นเพราะความอุตสาหะวิริยะ ของคุณสงวนวงศ์ที่ได้ปฏิบัติหน้าที่ของมารดาที่ดี

ส่วนการสังคมนั้นเล่าคุณสงวนวงศ์ก็ได้ปฏิบัติช่วยเหลือในกิจการต่าง ๆ ทุกด้าน เช่น การทำบุญสุนทาน และการบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคมร่วมกับภริยาข้าราชการอื่น ๆ ในขณะที่อยู่ต่างจังหวัด แม้แต่คุณพี่พระได้ออกจากราชการแล้ว คุณสงวนวงศ์ก็ยังคงปฏิบัติอยู่มิได้ลดละ ในด้านการศาสนาก็เช่นเดียวกัน นับว่าเป็นบุคคลที่น่าสรรเสริญเป็นอย่างยิ่ง

ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัยและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายในสากลโลก จงดลบันดาลให้คุณสงวนวงศ์ วรรณโกมล จงไปสู่สุขคติ ณ สัมปรายภพ เทอญ

อ. [signature]

(อินทร์ จันทรวิไล)

ในฐานะที่ข้าพเจ้าเคยเป็นข้าราชการอยู่ภายใต้
การปกครองบังคับบัญชาของคุณพระเกษตรสรรพกิจ
เมื่อครั้งท่านดำรงตำแหน่ง ผู้ว่าราชการจังหวัด
(ข้าหลวงประจำจังหวัด) จังหวัดน่าน จังหวัดชลบุรี
และผู้ตรวจราชการกระทรวงมหาดไทย เมื่อ พ.ศ.
๒๔๗๙ - ๒๔๘๓ พ.ศ. ๒๔๘๔ - ๒๔๘๙ และ
พ.ศ. ๒๔๙๐ - ๒๔๙๓ ข้าพเจ้าได้รู้จัก และ
คุ้นเคย และสนิทสนมกับ นางเกษตรสรรพกิจ
(นางสงวนวงศ์ วรรณโกมล) ข้าพเจ้าเคารพรัก
และเคารพนับถือในตัวท่านเป็นอย่างสูง โดย
ทราบอย่างเป็นที่ประจักษ์ชัดว่า นางเกษตรสรรพกิจ
(นางสงวนวงศ์ วรรณโกมล) มีเมตตา อารี แก่
ข้าราชการและครอบครัวของข้าราชการทุกฝ่าย และกระทำ
ตนเป็นผู้ประสานสามัคคีในหมู่ข้าราชการและครอบครัว
ข้าราชการเป็นอย่างดี นับเป็นตัวอย่างที่ดีของภรรยา
ข้าราชการฝ่ายปกครอง ที่ผู้ใหญ่ผู้หนึ่ง จึงเป็น
ที่เคารพนับถือของข้าราชการผู้น้อยโดยทั่วไป

การจากไปของนางเกษตรสรรพกิจในครั้งนี้
ซึ่งเป็นการจากไปอย่างที่ไม่มีวันกลับมา แต่ท่าน
ก็เป็นผู้มีคุณดี กระทำความดี และจากไปดี ข้าพเจ้า
ขอแสดงความอาลัย และขอแสดงความระลึกถึงพระคุณ

1=32

ของท่านไว้ ณ ที่นี้

ขออำนาจแห่งคุณพระศรีรัตนตรัย และอำนาจแห่งกุศลผลบุญที่ท่านได้ประกอบกรรมทำดีไว้ ส่งผลบันดาลให้ดวงวิญญาณของนางเกษร-สมพงษ์ใจ (นางสังวาลวงศ์ วรรณโกมล) ได้ประสบแต่ความสุขเกษมสำราญ ในสัมปรายภพชั่วนิจนิรันดร์.

(ลายมือชื่อ)

(นายศิริ น้อยมณี)

คำไว้อาลัย

ข้าพเจ้ารู้จักและคุ้นเคยกับคุณนายสงวนวงศ์ วรรณโกมล มาแต่ปี พ.ศ. ๒๔๘๓ ขณะนั้นคุณพระเกษตรสรรพกิจสามีของคุณนายสงวนวงศ์ ดำรงตำแหน่งข้าหลวงประจำจังหวัดชลบุรี ข้าพเจ้าเพิ่งเดินทางไปรับตำแหน่งนายอำเภอบ้านบึง จังหวัดชลบุรี โดยที่คุณพระเกษตรสรรพกิจและคุณนายสงวนวงศ์ มีลักษณะอันสมบูรณ์ของความเป็นผู้ใหญ่ กอร์ปด้วยความเมตตาอารีต่อผู้น้อยไม่ว่าในหมู่ข้าราชการหรือในหมู่ประชาชน โดยเฉพาะคุณนายสงวนวงศ์นั้น เป็นผู้ที่มีนิสสัยใจคอเยือกเย็น โอบอ้อมอารี สอดคล้องต้องกับนิสสัยใจคอของคุณพระเกษตรสรรพกิจผู้สามียิ่งนัก จึงไม่เป็นที่สงสัยว่าเหตุใด ทั้งข้าราชการและประชาชนจึงพากันเคารพนับถือข้าหลวงประจำจังหวัดและคุณนายคู่นี้มาก ด้วยผลแห่งความดีดังกล่าว ท่านได้ย้ายจากตำแหน่งข้าหลวงประจำจังหวัดชลบุรีมาดำรงตำแหน่งข้าหลวงภาค ๑ ซึ่งเป็นที่ทั้งเสียดายและดีใจของชาวจังหวัดชลบุรีเป็นอันมาก

ในโอกาสที่บุตรหลานและญาติมิตรจะทำการฌาปณกิจศพคุณนายสงวนวงศ์ในครั้งนี้ ข้าพเจ้าขอแสดงความคารวะและความอาลัยต่อคุณนายไว้ ณ.ที่นี้ด้วย

วิทุร จักกะพาก*

*อดีตปลัดกระทรวงมหาดไทย

คำไว้อาลัย

คุณน้าพระเกษตรสรรพกิจเป็นข้าราชการปกครอง ท่านเป็นตั้งแต่ปลัดอำเภอ นายอำเภอ ข้าหลวงประจำจังหวัด จนถึง ข้าหลวงภาคมหาดไทย ท่านต้องย้ายไปประจำหลายอำเภอ หลายจังหวัด คุณน้าสงวน วรรณโกมล ผู้เป็นภรรยาจึงต้องติดตามไปกับคุณน้าพระทุกหนทุกแห่ง ซึ่งบางจังหวัดจะต้องนั่งเกวียนไป ท่านก็ไม่เคยย่อท้อ เมื่อท่านไปถึงอำเภอใด จังหวัดใด ในตอนเช้าก่อนที่จะเปิดทำงาน คุณน้าพระกับคุณน้าสงวนมักจะเดินไปเที่ยวเยี่ยมเยือนบ้านโน้นบ้านนี้ไม่เลือกว่าจะเป็นพ่อค้า ประชาชนหาเช้ากินค่ำ หรือคหบดี ชาวบ้านร้านตลาดจะเรียกท่านว่าคุณนายก็ได้ คุณน้า คุณป้า คุณพี่ ก็ตามใจ ท่านก็จะเรียกตอบเขาไปว่า พี่ ป้า น้า อาว์ ลูกหลาน ตามแต่อาวุโส ในบ้านเมืองที่ท่านปกครองอยู่ บ้านใดจะมีงานมงคล หรืองานของผู้เฒ่าคนแก่ ท่านก็จะมานั่งเป็นประธานให้แทบทุกงาน จึงเป็นที่อบอุ่นใจของชาวบ้านที่ท่านปกครองอยู่ ข้าพเจ้าจึงขอยกให้คุณน้าสงวน วรรณโกมลเป็นภรรยาข้าราชการตัวอย่างที่ดี เรียกว่าเข้าถึงประชาชน เมื่อผู้ปกครองบ้านเมืองทำตัวเป็นญาติ - เพื่อน กับประชาชนที่ท่านปกครองอยู่แล้วพวกทุจริต คนพาลหน้าไหนเล่าจะกล้ามาข่มเหงชาวบ้าน เขาจึงอยู่กันอย่างร่มเย็นเป็นสุข เมื่อท่านทั้งสองได้ประกอบกรรมดี เมื่อท่านมีตำแหน่งหน้าที่ไม่รับ

สินบาทคาดสินบน กรรมดีนั้นย่อมตอบสนองแด่คุณน้าทั้งสองอย่างทันตาเห็น คุณน้ามีบุตรธิดาก็ว่านอนสอนง่าย การงานก็รุ่งโรจน์ คุณน้าเองก็อายุมั่นขวัญยืน ตั้ง ๘๑ ปี ไม่เจ็บไม่ไข้ เมื่อถึงคราวที่ท่านจะจากไปสู่สรวงสวรรค์ ท่านก็ไปอย่างสงบ ข้าพเจ้าคิดว่าบุญทานที่คุณน้าได้สร้างสมไว้คงจะนำคุณน้าสงวน วรรณโกมล ไปสู่ที่เป็นสุขอย่างแน่นอน

จรรยา อัตถศาสตร์*

*คุณจรรยา อัตถศาสตร์ ภรรยา พลตรี อำนาจ อัตถศาสตร์ เป็นผู้คุ้นเคยกับนางเกษตรสรรพกิจตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. ๒๔๗๐ เป็นต้นมา เมื่อพระเกษตรสรรพกิจเป็นนายอำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี

แม่หงวน

พี่ห่วงน้อง น้องห่วงพี่ พี่คิดว่าจะเดินทางตามลำดับ คือ หนึ่ง สอง และสาม แต่กลายเป็นน้องเดินทางก่อนพี่ คุณความดีที่น้องกระทำ ทั้งทางโลกและทางธรรม ขอน้องจงไปสู่สุคติเถิด

*จาก พี่ส้วน

(ชุมสาย วยาจุต)

คุณน้าคะ

สุดที่จะนึก คุณน้าเดินทางไกลเร็วและไกลจนหลานคิดถึงก็ตามไม่พบ เวลาที่จะพูดคุย ปรึกษาไม่มีแล้ว คิดถึงคุณน้า ลูก หลาน ตลอดจนผู้อยู่ใกล้ชิด ยังระลึกถึงความปราณีของคุณน้าสุดจะบรรยาย ขอคุณพระศรีรัตนตรัย นำทางให้คุณน้าประสบความสุขในสัมปรายภพ

** จากหลาน

นาวาเอก รังษี - ประภาศรี ฐิตะดิลก

อัญญาภรณ์ วยาจุต

ตรีรัตน์ - สุดา วยาจุต

จำนง - ณัฐนาฏ คุ้มรักษ์

*พี่สาวของนางเกษตรสรรพกิจ

**บุตร - ธิดา ของคุณชุมสาย วยาจุต

คุณยายขา

หลานจะฟังคุณยายเตือน สั่งสอนหลานได้อีกเมื่อไร เหมือนฝัน ถ้าเป็นความจริงหลานคงจะพอใจมาก

หลานคิดว่าความกรุณาปราณีของคุณยาย คุณยายคงจะไปคอยดูหลานบนสวรรค์นะคะ

*จากหลาน

ปุ้ม - จิตติมา ฐิตะดิลก

ดาว - ดาลัด วยาจุต

เมฆ - อิทธิรัตน์ วยาจุต

เต๋า - ธิติ คุ้มรักษ์

แก้ว - อิทธิ คุ้มรักษ์

ขวัญ - ขวัญชนก คุ้มรักษ์

* หลานยาย หลานย่า ของคุณชุ่มสาย วยาจุต

คำไว้อาลัย

พี่น้อง ๖ คน พี่สงวนเป็นพี่คนที่ ๔ อ่อนแอกว่าพี่ ๆ น้อง ๆ แต่เป็นคนมีอุปนิสัยน่ารักของพี่ ๆ และน้องตลอดมา รักและเป็นห่วงเป็นกิจวัตรประจำ ไม่ว่าต่อหน้าและลับหลัง เหมือนการทำบุญกุศล

การจากไปที่ไม่มีวันกลับมาพบกันอีก ขอบุญกุศลที่ได้สร้างสมบารมีไว้ จงดลบันดาลให้วิญญาณของพี่สงวนได้ไปสถิตอยู่ในที่สุขเกษมสำราญ

น้องสุวิมล พวงกนก

ระลึกถึงคุณน้าผู้ล่วงลับ

ในกลุ่มลูกหลานที่สนิท เรียกขานคุณน้าผู้ล่วงลับไปแล้วว่า "น้าสงวน" กันทุกคน เป็นชื่อที่ชินหูมาเป็นเวลานานเกือบตลอดชีวิตของพวกเราก็ว่าได้

ผมเป็นผู้หนึ่งที่นับว่าใกล้ชิดกับน้าสงวนมาก ตั้งแต่เด็กมาจนกระทั่งท่านล่วงลับไป เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๒ ซึ่งเป็นปีที่ผมได้ย้ายไปอยู่กับท่านที่อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี ในตอนนั้นคุณน้าพระ (พระเกษตรสรรพกิจ) เป็นนายอำเภอ ผมไปอยู่กับท่านในฐานะหลานนายอำเภอ ได้รับอุปการะเลี้ยงดูอยู่เป็นเวลาประมาณสี่ปีเศษ จนท่านย้ายไปเป็นนายอำเภอที่อำเภอบ้านโป่ง ผมก็ได้ตามไปอยู่ด้วยอีกช่วงหนึ่ง จนกระทั่งป่วยและต้องกลับมารักษาตัวที่บ้าน จึงได้จากท่านมา จากมาด้วยความอาลัยรักเป็นอย่างยิ่ง ความสนิทสนมของผมกับครอบครัวน้าสงวนจึงมีมากเป็นพิเศษกว่าหลานคนอื่น ๆ กับลูก ๆ ของท่านก็มีความรู้สึกคล้ายพี่น้องคลานตามกันมา จนกระทั่งเติบโตขึ้นมา ต่างคนแยกย้ายกันไปตามภาระหน้าที่ของตน แต่ก็ยังพบปะและติดต่อกันอย่างสนิทสนมเช่นเคย ทุกครั้งที่ผมเดินทางเข้ากรุงเทพฯ (หลังจากย้ายไปอยู่ที่เชียงใหม่) ก็ได้แวะเยี่ยมเยือนถามทุกข์สุขท่านอยู่เป็นประจำตลอดมา

สิ่งที่ผมประทับใจและได้จดจำมาเป็นตัวอย่างในการดำเนินชีวิตของผมเองต่อ ๆ มาก็คือ ความเมตตาของน้าสงวนที่แสดงออกต่อบุคคลทั่วไป ทั้งที่เป็นญาติพี่น้องและผู้รู้จักมักคุ้นจะเป็นไปโดยสม่ำเสมอ โดยความบริสุทธิ์ใจ เปี่ยมด้วยความเห็นใจและเมตตาจิต ผู้ที่มีความทุกข์ร้อน เมื่อได้พบท่าน ก็จะได้รับการผ่อนคลาย ไม่โดยทางใดก็ทางหนึ่ง จากการพูดคุย คำแนะนำ และช่องทางในการแก้ปัญหาที่ได้รับจากน้าสงวน เมตตาจิตของท่านเป็นที่รับทราบโดยทั่วไปในหมู่ญาติและผู้คุ้นเคยมาโดยตลอดอย่างเปี่ยมล้นและสม่ำเสมอ

น้าสงวนเป็นผู้ที่ยึดมั่นในศาสนาพุทธ และเชื่อในเรื่องกรรมตามหลักพุทธศาสนาอย่างแน่วแน่ตลอดมา

ผมมั่นใจในกรรมดีของน้าสงวนที่แสดงออกในทางเมตตากรุณาของท่านตลอดเวลาที่ผ่านมา ที่จะบันดาลให้น้าสงวนประสพสุขในสัมปรายภพตลอดไปอย่างแน่นอน

เมตตา ปุเร จาริก

มีเมตตาเป็นที่จาริกไปเบื้องหน้า

*ตะวัน กังวานพงศ์

มีนาคม ๒๕๒๔

*ศาสตราจารย์ นาวาอากาศเอก นายแพทย์ ตะวัน กังวานพงศ์ อธิการบดีมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เป็นบุตรของพี่สาวคนโตของนางเกษตรสรรพกิจ

ระลึกถึงคุณป้า

คุณป้าจากไปอย่างกระทันหันมาก หลังจากเลิกงานกลับถึงบ้านในเย็นวันนั้น พวกเราก็ต้องแปลกใจที่เห็นคุณแม่แต่งชุดดำรออยู่ พอทราบเรื่องก็ตกใจจนตัวชาไปหมด เพราะเพิ่งได้พบกับคุณป้าเมื่ออาทิตย์ที่ผ่านมา เท่าที่สังเกตดู คุณป้าแจ่มใสดี แม้ว่าระยะหลัง ๆ คุณป้าจะมีปัญหาเกี่ยวกับโรคหัวใจอยู่บ้าง

เมื่อเล็ก ๆ พวกเราต้องติดตามคุณพ่อไปอยู่ต่างจังหวัด เนื่องจากคุณพ่อเป็นผู้พิพากษากว่าจะกลับเข้ามาประจำอยู่ที่กระทรวงยุติธรรม พวกเราก็โตเรียนหนังสือระดับมัธยมสำหรับ ๓ คนโตและระดับประถม ๓ คนเล็ก แต่ระยะเวลาที่ขาดหายไปช่วงหนึ่งนั้น มิได้ทำให้พวกเราได้รับความรัก ความเมตตาปราณี และความห่วงใยจากญาติพี่น้องทั้งทางคุณแม่และคุณพ่อน้อยลงเลย โดยเฉพาะจากคุณป้าลงวน ซึ่งเป็นพี่สาวถัดจากคุณพ่อขึ้นไป คุณพ่อรักเคารพและรู้สึกสนิทสนมกับคุณป้ามากที่สุด ไม่ว่าจะมีเรื่องทุกข์ร้อนหรือชื่นอกชื่นใจกับความสำเร็จใด ๆ ก็ตาม คุณป้าจะเป็นคนแรกที่ได้รับรู้ก่อนเสมอ พวกเราชื่นชมกับความช่างจดจำอย่างแม่นยำของคุณป้าที่สามารถเล่าเรื่องราวในอดีต ตั้งแต่คุณปู่ คุณย่า ทำมาหากินเลี้ยงลูก ๆ อยู่ที่ปราจีนบุรี รวมทั้งชีวิตของคุณป้า ในฐานะภรรยาของท่านข้าหลวงหลายจังหวัด มีประสพการณ์ที่น่าสนใจมากมายในการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าต่าง ๆ พวกเรายังพูดกันเสมอว่า เมื่อสาว ๆ คุณป้าทันสมัยมาก เล่นกีฬาทุกประเภททั้งกอล์ฟและขี่ม้า นอกจากนั้นยังเก่งในเรื่องเย็บปักถักร้อยทุกชนิด คุณป้าตัดเย็บเสื้อผ้าด้วยฝีมือที่ละเอียดประณีต แม้ว่าเสื้อผ้าจะขาดเพราะใช้มานานแต่ตะเข็บจะไม่มีขาดเลย

คุณป้าในความทรงจำของพวกเรานั้น เป็นผู้หญิงคนหนึ่งที่ได้ทำหน้าที่ทุกฐานะได้เพรียบพร้อมสวยงาม คุณป้ายึดมั่นในบวรพุทธศาสนา ทำบุญทำทานเสมอมิได้ขาด ระยะหลังที่ไปด้วยตนเองไม่สะดวก ก็ยังฝากลูกหลาน ญาติพี่น้องไปช่วยทำบุญแทนเสมอ การที่คุณป้าจากไปด้วยโรคหัวใจวายอย่างสงบนี้ ก็คงจะเป็นกุศลผลบุญส่วนหนึ่งที่ได้ทำไว้ ไม่ต้องทุกข์ทรมาน ขอให้อานิสงส์ที่คุณป้าประกอบแต่กรรมดีไว้นี้ จงดลบันดาลให้คุณป้าที่รักและเคารพของหลาน ๆ ไปสู่สุคติและสถิตย์ในสรวงสวรรค์แวดล้อมด้วยสิ่งสวยงาม

*หลาน ๆ ตระกูล พวงกนก

*เป็นบุตร ธิดาของคุณธงสิทธิ พวงกนก น้องชายของนางเกษตรสรรพกิจ

แม่ร่มโพธิ์ทอง

อั๊คขออาจเอื้อมเรียกนายว่า แม่ร่มโพธิ์ทอง นายได้หมดอายุลงเมื่อวันที่ ๒๒ ธันวาคม ๒๕๒๓ ด้วยความเศร้าสลดใจแก่บรรดาลูกหลาน, ญาติพี่น้องทั้งหลายเป็นอย่างมาก พระคุณของท่านเหลือคณานับจนลูกไม่สามารถจะเรียงลำดับได้ก่อนหลัง ในโลกนี้จะหาผู้ที่มีความเมตตาธรรมด้วยความบริสุทธิ์ใจไม่มีอีกแล้ว นายให้ทุก ๆ อย่างแก่ครอบครัวของลูก ให้แม้กระทั่ง รูปสมบัติ, นามสมบัติ และคุณสมบัติ

ต่อไปนี้ จะไม่มีผู้พิพากษาตัดสินคดีครอบครัวของลูกอีกแล้ว ตลอดเวลาที่ครอบครัวของลูกมีปากเสียงกัน ผู้พิพากษาท่านนี้แหละจะเล่านิทานเป็นการตักเตือนและสั่งสอน จนนิทานจบแล้วจึงรู้สึกตัวว่าท่าน ตักเตือนและสั่งสอน และเป็นผู้ตัดสินคดีให้จนลูกทั้งสองไม่เคยมีปากเสียงกันอีกเลย

ต่อไปนี้ จะไม่มีหมอที่ให้คำแนะนำและให้ยาดี ๆ ที่มีทั้งยาจีน, ยาสมุนไพร, ยาแผนปัจจุบัน ทั้ง ๆ ที่ไม่ได้ไปไหนเลย แต่เวลาใครเจ็บป่วยมาหาแม่หมอจะมียาบรรเทาโรคได้ และให้คำแนะนำสิ่งที่ลูกหลาน ติดใจมากที่สุดคือยาดม ใครดมแล้วก็จะถามว่าเอามาจากไหนหอมชื่นใจจริง ๆ

ต่อไปนี้ จะไม่มีแม่ครัวที่มีเคล็ดลับในการทำกับข้าว แม่ครัวท่านนี้ไม่เคยเข้าครัวทำอาหารเลย แต่มีเคล็ดลับในการปรุงอาหารให้อร่อย ทุกคนที่ได้ชิมอาหารแล้วจะถามว่าเอาตำรานี้มาจากไหน

ต่อไปนี้ จะไม่มีช่างเย็บผ้าที่ฝีมือเยี่ยม จะหาใครมาเทียบเทียมไม่ได้เลย การเย็บผ้า, การต่อผ้า, การตัด, การออกแบบ ฝีมือและความคิดรวมอยู่ในตัวท่านหมด ลูกยังได้ผ้าคลุมเตียง และผ้าห่ม ด้วยฝีมือของท่านเอง เมื่อประมาณ ๑ ปีที่ผ่านมานี้ ไว้เป็นที่ระลึก

ต่อไปนี้ จะไม่มีผู้เมตตา ให้ท่านด้วยความบริสุทธิ์ใจอีกแล้ว แม้แต่คนรับใช้บ้านอื่น ซึ่งเจ้านายไล่เขาออกจากบ้าน เขาได้เจียกไม้เชื้อไฟเก็บไว้ ๒ ถุง ประมาณ ๔ กิโลกรัม เขาก็ร้องไห้มาหานาย เขาพูดไปร้องไห้ไปว่าฉันมีสมบัติอยู่เท่านี้เองทั้งเนื้อทั้งตัว จะกลับบ้านปักษ์ใต้ก็ไม่มีเงินค่ารถ, ค่ากินก็ไม่มี นายถอนหายใจเฮือก แล้วก็พูดว่าเออ ลูกขึ้นไปหยิบเงินให้ ๒๕๐.- บาท ลูกนั่งดูอยู่ใกล้ ๆ คิดอยู่ในใจว่าน้ำใจของท่านนี่ช่างประเสริฐเสียจริง ๆ

ต่อไปนี้ จะไม่มีอีกแล้วที่ใครจะใจบุญเท่าท่าน ทุกคนที่เขามาบอกบุญไม่เคยขัดศรัทธาเลย พูดเสมอว่าอายุมากแล้ว จะไปเมื่อไรก็ไม่รู้ พยายามเก็บหอมรอมริบกลับบ้านเก่าของเรา ปีนี้ท่านบอกว่าทำบุญด้วยความชื่นใจที่สุด และทำได้เต็มที่ และบุญครั้งสุดท้ายจริง ๆ เพิ่งชำระเงินไปเมื่อต้นเดือนธันวาคม ๒๕๒๓ นี้ ได้สร้างเสาโรงพยาบาลคุ้มเกล้า ๕,๐๐๐.- บาท ถือว่าต้นเสาเป็นรากฐานที่มั่นคงและแข็งแรง

ต่อไปนี้ จะไม่มีอีกแล้ว ผู้ที่มีแต่ความอดทน ผู้ที่รับความทุกข์ของลูกหลานและคนอื่น ๆ มาแก้ไขให้ผู้ที่มีความทุกข์ทั้งหลายเกิดความสบายใจขึ้น สำหรับตัวท่านนั้นมีแต่ความอดทนด้านจิตใจ, โรคภัยไข้เจ็บ ไม่เคยออกปากเลยว่าเจ็บปวด กลัวลูก-หลานจะต้องมาลำบากกับการที่เห็นสิ่งปฏิกูลของท่าน

ถึงแม้สังขารของท่านจะเน่าเปื่อยหมดสิ้นไป แต่ท่านเหลือไว้อย่างเดียว คือ "ความดี" เท่านั้น ถ้าชาติหน้ามีจริงลูกเป็นลูกในไส้ไม่ได้ ก็ขอให้ลูกเป็นลูกนอกไส้เหมือนเดิมก็แล้วกัน และลูกจะไม่แสวงหาคนที่จะมาเทียบ มาเทียมท่านอีก

ในสุดท้ายนี้ ด้วยอำนาจพระศรีรัตนตรัย และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายในสากลโลกขอดลบันดาล ให้ดวงวิญญาณของแม่ร่มโพธิ์ทองลูก จงไปสู่สุขคติสัมปรายภพ-ภพที่ชอบด้วยเทอญ

จากลูกนอกไส้

สมคิด-สุริยา*

* จ่าเอกสมคิด พุฒไทย - สุริย่า พุฒไทย

การจากของนายคราวนี้ ทำให้ช้ำเหงาใจ และคิดถึงนายสุดที่จะคำมาบรรยายออกแล้ว เพราะนายไม่ได้ไม่มีโอกาสมาอีกแล้ว อยู่กับนายเป็นเวลานานปี เมื่อนายจากไป ก็อดที่จะคิดถึงไม่ได้

ขอสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย จงดลบันดาลให้นาย จงประสบสุขทุกกาลนานเทอญ

* ผม

การจากไปครั้งนี้ของท่าน ทำความเสียใจ อาลัยรักต่อหนูและครอบครัวเป็นอย่างมาก ตลอดเวลาที่กว่าปีที่หนูอาศัยอยู่กับท่าน ท่านเป็นยิ่งกว่าร่มโพธิ์ร่มไทร ที่ได้ให้ความสุขความร่มเย็นต่อหนูและครอบครัวตลอดมา ทุกครั้งที่หนูมีความทุกข์ ไม่ว่าทุกข์ภัยพาล ท่านก็จะคิดช่วยแก้ปัญหา และช่วยดับทุกข์ของหนูได้เหมือนปาฏิหาริย์ ท่านเป็นยิ่งกว่าพ่อแม่เสียอีก เมื่อท่านจากไปอย่างกะทันหันเช่นนี้ ย่อมทำความโศกเศร้าอย่างมากมาสู่หนูและทุกๆคน ต่อไปนี้หนูต้องขาดที่พึ่ง ให้ความร่มเย็นเป็นสุขและขาดผู้ปกครองที่ดีเยี่ยม ซึ่งเหมือนกับว่าหนูได้ขาด" ทุกสิ่งทุกอย่างไปแล้ว

ขอให้ดวงวิญญาณของท่านไปสู่สุคติภพ สมกับที่ท่านประกอบกรรมทำดีตลอดจนสิ้นอายุขัย

** เจ๊ด

* บุญถม บุญญา

** บุญมา - บุศรินทร์ บุญนิ่ม.

วันสุดท้าย

วันอาทิตย์ที่ ๒๑ ธันวาคม ๒๕๒๓ ผมมาจากสัตหีบในตอนเย็น แวะไปเยี่ยมพี่ใหญ่ที่บ้านบางนา เฉิดบอกว่าพี่ใหญ่อยู่ที่บ้านคุณยาย และคุณยายไม่สบาย ผมจึงกลับมาแวะเยี่ยมนายที่บ้านพระโขนง รู้สึกว่านายไม่สบายมาก ไม่มีแรงและทานอาหารไม่ได้ ผมนั่งคุยอยู่กับนายจนเกือบ ๓ ทุ่มจึงลากลับ ก่อนจะกลับผมบอกกับนายว่า ผมจะกลับมาเยี่ยมนายอีกในวันที่ ๒๙ ธันวาคม และจะซื้อปลาสละเค็มมาฝาก

วันที่ ๒๙ ธันวาคม ตอนเย็น ผมและครอบครัวมาเยี่ยมนายตามที่บอกไว้ ภรรยาผมซื้อปลาสละเค็มมาฝากนายด้วย ก่อนจะเลี้ยวรถเข้าบ้านนาย ผมรู้สึกใจหายเพราะเห็นที่หน้าบ้านมีชื่อนายสีดำอยู่บนแผ่นโฟมสีขาวติดอยู่ เมื่อผมเข้าไปในบ้านจึงทราบว่านายจากไปได้ ๘ วันแล้ว นายจากไปในวันที่ ๒๒ ธันวาคม ๒๕๒๓ หลังจากที่ผมไปเยี่ยมนายได้วันเดียวนั้นเอง ผมไม่เคยคิดเลยว่าวันที่ผมนั่งคุยอยู่กับนายนั้นจะเป็นวันสุดท้าย และเป็นการคุยกันครั้งสุดท้าย นายยังพูดถึงอดีตสมัยอยู่เมืองชลฯ ว่าจะต้องอยู่อย่างประหยัดและรู้จักมัธยัสถ์ เด็กสมัยนี้ไม่ค่อยจะรู้จักในเรื่องนี้

๒๕ ปีที่รู้จัก นายรักผมเหมือนลูกหลานคนหนึ่ง และเคยสั่งสอนอยู่เสมอให้รู้จักประหยัดจนกระทั่งวันสุดท้ายก็ยังพูดให้ผมคิดถึงเรื่องความประหยัด เท่าที่ผมเห็นนายเป็นผู้ให้เสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเมตตา ในระยะหลายปีที่ผ่านมาผมไม่ได้มาเยี่ยมนายบ่อยนักเนื่องจากหน้าที่การงาน ผมเข้ามาเรียนหนังสือในกรุงเทพเมื่อเดือนธันวาคม ๒๕๒๒ ผมแวะมาเยี่ยมนาย นายบ่นว่าเป็นห่วงเด็กสองคน จ้ำกับจ๋า ถ้านายเป็นอะไรไปฝากเด็กทั้งสองคนไว้ด้วย ผมรับปาก และไม่เคยเล่าเรื่องนี้ให้ใครฟัง ผมถือว่าเด็กทั้งสองคน

เหมือนลูกหลานเช่นเดียวกัน

ณ โอกาสนี้ผมขอให้ดวงวิญญาณของนายจงไปสู่สุขคติในสัมปรายภพเทอญ สิ่งที่นายเป็นห่วงนั้นผมรับปากแล้ว

เชิด*

*น.อ.บุญเชิด จูภาวัง ร.น.

ขณะนี้... ขณะที่กำลังเขียนข้อความนี้
คิดถึงคุณยายเหลือเกิน
คิดถึงเวลาที่ได้อยู่รับใช้ใกล้ชิด
คิดถึงความสุขที่เห็นคุณยายมีความสุข
หัวเราะ ร้องเพลง เล่านิทาน
คิดถึงความเสียใจ.. ความสำนึกผิด
ที่ทำให้คุณยาย โกรธ ผิดหวัง เสียใจ ขัดใจ
ความคิดถึง ที่แม้จะเขียนไปอีกสักเท่าใด
ก็ไม่สามารถเขียนเท่าแม้เพียง ครึ่งหนึ่ง
ของสิ่งที่อยู่ในใจ..
รู้เพียงว่า ชาติหน้าจะต้องมีจริง.
และ.. จะต้องเกิดมารับใช้คุณยาย
เหมือนอย่างที่เคยเกิดในชาตินี้...

หลานคุณยาย.*
๑๘ มีนาคม ๒๕๒๙.

* ฉุยฉาย – จันทนา อิศรางกูร ณ อยุธยา.

ผู้ให้

คุณยายคือผู้ให้ ให้เฉิดทุกสิ่งทุกอย่างด้วยจิตใจที่รักและเป็นห่วงหลาน กลัวหลานจะเป็นทุกข์ คุณยายมีความเมตตากรุณาต่อเฉิดมาก ให้การอบรมสั่งสอนมาตั้งแต่เล็กจนโต ยามเมื่อเฉิดมีทุกข์ใจเฉิดมาคุยกับคุณยายแล้ว ความทุกข์ใจต่าง ๆ หายไปหมดสิ้นคงเหลืออยู่แต่ความสุขสบายใจ ต่อแต่นี้ไปเฉิดไม่มีคุณยายเป็นที่ปรึกษาอีกแล้ว เหลืออยู่แต่เพียงความทรงจำ คำอบรมสั่งสอนต่าง ๆ ของคุณยายนั้นจารึกอยู่ในจิตใจของเฉิด เฉิดจะปฏิบัติตามคำสั่งสอนของคุณยาย

เมตตาธรรมต่าง ๆ ที่คุณยายสร้างสะสมมาจะนำพาให้ดวงวิญญาณของคุณยายไปสู่สุคติในสัมปรายภพแน่นอน

*เฉิด

*วงศ์วุฒิ อิศรางกูร ณ อยุธยา หลานยายของนางเกษตรสรรพกิจ

คุณย่าของจ๋ำ

คุณย่าจากจ๋ำไปในเวลาที่จ๋ำคาดไม่ถึง ทำความเศร้าโศกเสียใจ มาให้จ๋ำจ๋ำและทุกคนเป็นอย่างมาก ทั้ง ๆ ที่จ๋ำไม่ได้เห็นใจคุณย่าในวินาทีสุดท้ายของชีวิต เพราะว่าจ๋ำอยู่ที่โรงเรียนตลอด ก่อนหน้าที่คุณย่าจะจากจ๋ำไป ๒-๓ วัน จ๋ำฝันเห็นคุณย่าแทบทุกคืน คล้ายกับมีลางสังหรณ์อะไรบางอย่าง ว่าจ๋ำไม่ได้พบคุณย่านานแล้ว อยากจะกลับไปบ้าน แต่ก็ไม่มีเวลาซักที เพราะตอนนั้นอยู่โรงเรียนเต็มเดือน และคุณย่าบอกว่า "ไม่จำเป็นอย่ากลับมาเลย มันจะเสียการเรียน" และเวลาจ๋ำกลับมาทีไร คุณย่าต้องถามว่า "ขอครูจิตออกมารึเปล่า" และก่อนจ๋ำกลับทุกครั้ง คุณย่าบอกให้จ๋ำตั้งใจเรียนเอาให้มันจบ ม.ศ. ๕ เพราะคุณย่าเป็นห่วงจ๋ำมากและยังถามอีกว่า "มีสตางค์ใช้บ้างหรือเปล่า" ซึ่งตอนนั้นประมาณเดือนพฤศจิกายน หลังจากนั้นจ๋ำก็ไม่ได้กลับมาที่บ้านอีกเลย

จนกระทั่งวันที่ ๒๒ ธันวาคม ประมาณ ๑๕.๐๐ น. ครูจิตให้นักเรียนในคณะไปตามที่คอร์ทเทนนิส ซึ่งจ๋ำกำลังแข่งขันอยู่ ครูบอกว่าให้ไปพบด่วน ตอนแรกจ๋ำนึกถึงคุณย่าทันที แต่มานึกดูอีกที ก่อนที่จ๋ำจะกลับมาที่โรงเรียน คุณย่ายังไม่มีวี่แววว่าจะจากจ๋ำไปในเวลาที่จ๋ำคาดไม่ถึง แต่จ๋ำก็ไปหาครูจิต ในใจนึกว่าอย่าให้เป็นเรื่องของคุณย่าเลย แต่มาเจอจ๋ำหน้าคณะ เห็นจ๋ำมากับพี่มา จ๋ำร้องไห้ จ๋ำจึงรู้ว่าเป็นคุณย่า

ตอนนั้นจ๋ำเหมือนกับว่า สิ่งที่เรารักมากได้หลุดลอยไป ทำอะไรไม่ถูก พอตั้งสติได้ก็ไปหาครูจิต ครูจิตให้กลับบ้าน ตอนนั้นประมาณ ๑๗.๐๐ น. จ๋ำมาถึงบ้าน เห็นมีคนเต็มไปหมด จ๋ำขึ้นไปกราบศพของคุณย่า ใบหน้าคุณย่าซีดเซียวมือเย็นเฉียบ จ๋ำมองใบหน้าคุณย่าครั้งสุดท้ายเพราะพวกเขาจะจัดที่ทางให้รวดเร็ว เพื่อตั้งศพคุณย่า จ๋ำยังคิดว่า "เป็นไปได้หรือนี่ เดือนที่แล้วคุณย่ายังคุยกับจ๋ำอยู่เลย" บุญคุณของคุณย่ามากล้นเหลือที่จะคณานับได้ คุณย่าเคยไม่สบายใจเรื่องจ๋ำ เป็นห่วงจ๋ำมาก เพราะจ๋ำเป็นคนใจอ่อน คุณย่ากลัวว่าจะตามเพื่อน คุณย่าสอนจ๋ำหลายอย่าง เรื่องการประหยัดใช้จ่ายแต่สิ่งที่จำเป็น

ไม่ให้ใช้เงินฟุ่มเฟือย ใครขาดเงินก็เหมือนหมาหัวเน่า ไม่มีใครอยากคบค้าสมาคมด้วย

ตอนจ้ำยังเด็กคุณย่าเคยอุ้มจ้ำ จ้ำทะเลาะกับจ่ำบ่อย ๆ คุณย่าใช้หางหนูมะพร้าวอ่อน , ต้นกกน้ำตีจ้ำกับจ่ำ จ้ำกับจ่ำกลัวหางหนูมาก เมื่อจ้ำอยู่โรงเรียนศรีวิกรม์ คุณย่าให้คนไปรับ ไปส่งทุกวัน กลัวว่าจ้ำจะไม่ปลอดภัยกลับมา คุณย่ามักจะมีก๋วยเตี๋ยว, หรือไม่ก็อาหารเล็ก ๆ น้อย ๆ ไว้ให้จ้ำกลัวว่าจ้ำจะหิว จ้ำซึ้งในบุญคุณของคุณย่าที่มีต่อจ้ำเป็นอย่างมาก จ้ำรู้ตัวดีว่าจ้ำเคยทำให้คุณย่าไม่สบายใจบ่อยครั้ง เพราะเหตุว่าจ้ำเป็นคนไม่ค่อยพูด ไม่ค่อยปรึกษากับใคร แต่คุณย่าก็มิได้ปริปากว่าจ้ำ เพราะกลัวว่าจ้ำจะน้อยใจ เป็นสาเหตุทำให้คุณย่าต้องเก็บเอาไปคิด คุณย่าเคยบอกจ่ำว่า "ไม่อยากไปว่าจ้ำมัน กลัวว่ามันจะเสียใจ" เมื่อจ้ำได้เข้าโรงเรียนประจำ คุณย่าก็ให้คนไปหาจ้ำทุกอาทิตย์ กลัวว่าจ้ำจะเหงา ให้ดาวไปเอาเสื้อผ้ามาซัก เพราะว่าดาวซักเสื้อผ้าได้ดี และคุณย่าชอบคนขยันและดาวก็ทำให้คุณย่าได้ทุกอย่าง

คุณย่าเคยเย็บเสื้อนอน, กางเกงนอนให้จ้ำใส่ไปโรงเรียน คุณย่าบอกว่า "เรามีความสามารถจะทำมัน ก็ทำไปไม่ต้องไปซื้อให้เปลืองเงิน เพราะเงินมันไม่ได้หามาง่าย ๆ" คุณย่าระมัดระวังเรื่องเงินทองเป็นอย่างมาก ของใช้ก็เช่นกัน สบู่ คุณย่าเคยว่าเกี่ยวกับน้ำขังในสบู่ ทำให้สบู่เปียกและเหลวจนใช้ไม่ได้ และเรื่องน้ำประปาก็เช่นกัน คุณย่ามักจะตื่นตี ๒-๓ มาตักน้ำใส่ถังทุกวัน ซึ่งมันไม่สมควรจะเป็นหน้าที่ของคุณย่าเลยคุณย่าแก่แล้วควรจะพักผ่อนเสียบ้าง แต่คุณย่าก็ไม่ชอบอยู่เฉย ๆ

คุณย่าชอบเย็บปักถักร้อย จ้ำแทบจะไม่เห็นคุณย่าว่างจากงานเลย คุณย่าเคยเรียกให้จ้ำไปรดน้ำต้นไม้ คุณย่ามีความสามารถในการปลูกต้นไม้ ผสมปุ๋ยได้อย่างดีเลิศอีกด้วย คุณย่าเป็นทั้งหมอประจำบ้าน เวลาลูก , หลาน , คนที่บ้านไม่สบาย มักจะมาหาคุณย่า และคุณย่าก็มียาดีทุกครั้งไป ตอนจ้ำไม่สบายคุณย่าเป็นห่วงมาก หาหยูกยามาให้จ้ำกิน หาน้ำหาท่ามาให้ดื่ม ซึ่งมันไม่ใช่หน้าที่ของคุณย่าเลยแม้แต่น้อย แต่คุณย่าต้องการให้ลูกหลานได้ดี มีอนาคตที่แจ่มใส มีหน้ามีตาในวงสังคม คุณย่าพยายามปลูกฝังนิสัย

อันดีงามให้แก่ลูกหลาน คุณย่าชอบเล่าเรื่องสมัยเมื่อคุณย่ายังอยู่ต่างจังหวัดให้ฟังบ่อย ๆ และยกตัวอย่างคนดีเพื่อให้ลูกหลานประพฤติและปฏิบัติตาม คุณย่าไม่ชอบขอความช่วยเหลือใคร เพราะคุณย่าบอกว่า "ตั้งแต่ฉันเกิดมายังไม่ต้องขอใครเขากิน" และคุณย่าห่วงนักหนาเกี่ยวกับเรื่องนี้ ทุกครั้งที่จ้ำนึกภาพของคุณย่าจะเห็นว่า คุณย่านั่งอยู่บนตั่งหรือไม่ก็นอนเล่น คุณย่าชอบทำบุญเป็นอย่างมาก คุณย่าทำแต่ละครั้งก็เพื่อลูกหลาน เมื่อมีใครมาบอกบุญคุณย่า คุณย่าก็จะทำทันทีโดยมิได้คิดเสียดายเงินที่เสียไป คุณย่ายังมีฝีมือในการทำอาหารบางอย่างอีกด้วย

มาในระยะหลัง คุณย่าดูซูบผอมไปเพราะเรื่องต่าง ๆ ทั้งนอกและในบ้าน คุณย่าต้องรับภาระคนเดียว คุณย่าเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของบ้าน มีเรื่องอะไรภายในบ้านก็มาปรึกษาคุณย่า แม้แต่เรื่องครอบครัวก็ตาม และคุณย่าก็แก้ปัญหาต่าง ๆ ให้คลี่คลายไปในทางที่ดีได้ทุกครั้งไป คุณย่ารักบ้านที่คุณย่าอยู่มาก ไม่อยากให้ใครมาเอาไป คุณย่าพยามยามทุกวิถีทางเพื่อให้บ้านนี้อยู่รอด คุณย่าปกครองคนด้วยพระคุณ จึงมีคนเคารพยำเกรงคุณย่ามาก คุณย่ามีลูกอยู่สองคนเท่านั้นที่เหลืออยู่คือป้าใหญ่และพ่อของจ้ำ แต่รู้สึกว่าคุณย่าจะผิดหวังบางสิ่งบางอย่างเกี่ยวกับลูกของคุณย่า แต่คุณย่าก็ไม่แสดงทีท่าว่าจะรังเกียจเลย ยังคงเป็นคุณย่าคนเดิมไม่เปลี่ยนแปลง

ต่อไปนี้จะมีใครอีกไหมที่มีบุญคุณกับจ้ำเหมือนคุณย่า อันเป็นที่รักของจ้ำ จ้ำคงจะไม่ได้เห็นคุณย่าอีก จ้ำนึกถึงอดีตที่ผ่านมาของคุณย่ากับจ้ำ มีความผูกพันกันมากยากที่จ้ำจะลืมได้ บุญกุศลอันใดที่คุณย่าได้กระทำทั้งทางกาย วาจา และใจ ขอจงบันดาลให้คุณย่า จงไปสู่สวรรค์ชั้นฟ้าด้วยเทอญ

*จ้ำ

*คณิติน วรรณโกมล หลานย่าของนางเกษตรสรรพกิจ

คุณย่าฮะ

แม้แต่วันสุดท้าย , เวลาสุดท้าย วินาทีสุดท้ายที่คุณย่าจากจ๋ำและทุกๆคนไป จ๋ำก็ไม่อยากจะเชื่อ และมั่นใจเลยว่า จะเป็นความจริงที่เกิดขึ้นมาแล้ว คุณย่าเรียก "จ๋ำ..จ๋ำ.." แล้วคุณย่าก็หลับไปกับหมอน จ๋ำทำอะไรไม่ถูกในนาทีนั้น สิ่งเดียวที่จ๋ำสามารถจะทำได้คือ ตะโกนเรียกป้าตาม สุดเสียง ..และจ๋ำก็ละลายยาหอมกับยาที่ซื้อเจ๊กใส่ปากให้คุณย่า ขณะที่ป้าตาม แจ๊ด วิ พี่เจี๊ยว ปั๊มนวดคุณย่าอยู่นั้น ทุกคนแทบไม่หายใจ เมื่อเห็นคุณย่าแน่นิ่งไป เช่นนั้น.

จนบัดนี้แล้ว จะให้จ๋ำเชื่อได้อย่างไรว่า "คุณย่าจะจากจ๋ำไป" ทุกอย่างรวดเร็วจนเกินกว่าที่จ๋ำจะคาดถึง ..ตอนเช้าจ๋ำตื่นขึ้นพร้อมๆกับคุณย่า ทั้งที่เป็นวันจันทร์ ซึ่งจ๋ำจะต้องไปโรงเรียน แต่จ๋ำก็ไม่ลุกจากที่นอน จนป้าตามเข้ามาถาม และจ๋ำก็บอกป้าตามว่าจ๋ำสังหรณ์ใจคุณย่าไม่สบายมาก จ๋ำพูดทั้งๆที่ตาก็ยังหลับ ยังนอนอยู่ในที่นอนนั่นเอง จ๋ำก็ไม่รู้ว่าจ๋ำสังหรณ์ใจอะไรกัน รู้แต่เพียงอย่างเดียวว่า "จ๋ำเป็นห่วงคุณย่าอย่างบอกไม่ถูก" มันวุ่นวายใจอย่างที่ไม่เคยเป็นมาก่อนและแต่เมื่อเย็นวันอาทิตย์จ๋ำก็ขออนุญาต ป้าใหญ่ไม่ไปโรงเรียนแล้วด้วย จ๋ำรู้สึกว่าเป็นวันอาทิตย์ที่จ๋ำไปเที่ยวกันทั้งวันกับแต๋ว จนกลับบ้านเกือบมืดค่ำนั้น จ๋ำสนุกสนานทั้งวัน เพราะเจอคนรู้จักที่จ๋ำ

สนิทสนมด้วยเป็นพิเศษ แต่พอตอนเย็น กำลังเดินกลับบ้านกัน ส้ำก็บ่นๆ กับแต๋วว่า รู้สึกหงุดหงิด น้อยๆ ไม่รู้ว่าเป็นอะไร แต่พอกลับมาถึงบ้านแล้วก็ดีขึ้น ส้ำมาถึงก็สวัสดีคุณย่าตามเคย พอดีวันนั้นลุงเชิดมาเยี่ยมคุณย่า, แล้วตอนเช้าคุณย่าสุกี้มานอนเล่นคุยกับคุณย่าด้วย ป้าใหญ่, พี่ฉาย อยู่กันพร้อมขาดไปคนหนึ่งคือ พี่ต้า เพราะพี่ต้าอยู่ประจำ ค่ำนั้นเท่าที่ลุงเชิดจะกลับก็เกือบจะ 3 ทุ่ม ส่วนป้าใหญ่กลับประมาณ 4 ทุ่ม คุณย่าก็บอกให้รีบกลับเพราะมืดค่ำ ป้าใหญ่ต้องขับรถกลับบ้านบางนาคนเดียว คุณย่าก็เป็นห่วง คืนนั้นคุณย่าก็ไม่มีอาการไม่สบายมากๆ เลย เท่าที่ส้ำเห็น

วันตอนเช้า พี่ฉายเรียกส้ำไปหวีผม ถักเปียให้คุณย่า เพราะพี่ฉายจะต้องรีบไปทำงาน ส้ำจำได้ว่า ส้ำกับพี่ฉายตกลงจะไปซื้อลิ้นจี่กระป๋องที่สแกรนด์กัน เพราะคุณย่าบ่นว่าอยากกินลิ้นจี่ แต่จนวันสุดท้ายคุณย่าก็ไม่ได้กินลิ้นจี่อย่างที่ต้องการ. ขณะที่ส้ำถักเปียให้คุณย่า คุณย่าก็นั่งสบายๆ เช้านั้นแดดร้อน เข้ามาทางหน้าต่าง คุณย่าเป็นห่วงค่ำบอกให้นั่งมาในที่ร่มๆ เพราะเดี๋ยวผิวจะแตก แต่ส้ำชอบตากแดด ไม่กลัวผิวแตก เลยบอกคุณย่าว่า ส้ำชอบ และคุณย่าก็ไม่ว่าอะไรอีกนอกจากจะห้ามส้ำซ้ำ และส้ำก็เชื่อฟัง เพราะไม่อยากขัดใจทำให้คุณย่าไม่สบายใจ. ตอนสายๆ สักหน่อย คุณย่าก็ลงนอนเล่นบนเตียง ให้ส้ำเหยียบขาให้ ส้ำยังถามคุณย่าเลยว่า คุณย่าเป็นไงบ้าง

คุณย่าก็บอกว่า "รู้สึกไม่สบายเลยวันนี้" ซึ่งเกือบทุกครั้งที่คุณย่าไม่สบาย คุณย่ามักจะพูดเช่นนี้เสมอๆ นั่นคือลักษณะที่คุณย่าเจ็บไข้ได้ป่วยแต่จะไม่ยอมบอกให้ใครรู้ว่าคุณย่าไม่สบาย เพราะกลัวว่าจะทำความเดือดร้อนให้คนอื่น ดังนั้นหากคนอื่นจะรู้ว่าคุณย่าไม่สบาย ก็จะรู้ได้จากการที่คุณย่าเจ็บไข้ได้ป่วยอย่างหนัก จนหมดต้องล้มหมอนนอนเสื่อ นั่นเอง.

พี่มารีนมาถามคุณย่าขณะที่จ๋าเหยียบคุณย่าอยู่ พี่มาถามคุณย่าว่า "หายปีนไงบ้างวันนี้" คุณย่าก็ตอบว่า "ครั้งนี้มันแย่ เล่นเอาซะเกือบ ๖ เดือน" เพราะคุณย่าป่วยออดๆแอดๆ ครั้งนี้เกือบ ๖ เดือน เพิ่งจะมาค่อยยังชั่ว เมื่อเร็วๆนี้ เมื่อไปหาหมอ หมอก็บอกไม่เป็นไร โรคคนแก่ แต่ระวังเรื่องอย่าให้ล้ม และหมอก็นัดให้คุณย่าไปเช็คอีกครั้ง ในวันที่ ๕ มกราคม ๒๕๓๔ แต่ขณะนี้ หมอก็คงจะทราบแล้วว่า ต่อไปนี้ คุณย่าก็ไม่ต้องหาหมออีกต่อไป เพราะคุณย่ากำลังเดินทางไปไกล ไปอยู่สุขสบาย สบายกว่าหมอเสียอีก.

มะม่วง - กะปิหวาน ครั้งสุดท้ายของคุณย่า... จ๋านั่งเล่นอยู่ข้างๆ ตั่งของคุณย่า มีคนอยากกินมะม่วง ก็คุกไปเอามา คุณย่าก็บอกว่าให้เอาของป้าบุญยังมากิน จ๋าก็เลยเอาของป้าบุญยังมานั่งกินและคุณย่าก็กินกับจ๋าด้วย คุณย่าเคี้ยวมะม่วงไปก็มองจ๋าไป จ๋ารู้สึกว่าคุณย่ามองแปลกๆ แต่ก็ไม่ได้คิดอะไร ทุกๆครั้งที่คุณย่านั่งมองจ๋า

จ๋าจะถามเสมอว่าคุณย่ามองอะไร คุณย่าก็บอกว่าเปล่า แต่คราวนี้ คุณย่ามองจ๋าเฉยๆ จ๋าเองก็ไม่ได้นึกจะถามอะไร แต่จ๋าก็รู้สึกประหลาดๆ คล้ายๆ กับว่าอยากให้คุณย่านั่งมองอยู่อย่างนั้นเรื่อยๆ ไป.

รวดเร็วเกินกว่าที่ใครๆ จะนึกฝัน แม้แต่จ๋าเองซึ่งอยู่กับคุณย่าตลอดทั้งวัน .. คุณย่าหลับไปแล้ว ขณะที่ทุกๆ คนที่อยู่ข้างหลัง ทุกๆ ชีวิตยังต้องต่อสู้ต่อไป คุณย่าไปสบาย .. สบายกว่าคนอื่นๆ ทุกๆ คน ตลอดชีวิตของคุณย่า คุณย่าอดทน สู้ตลอดเวลา เหน็ดหน่ายเบื่อระอาเพียงใด คุณย่าก็ไม่เคยให้ใครทราบ ตั้งแต่เล็กจนโต คุณย่าเป็นผู้ที่เลี้ยงดูจ๋ามาตลอด สั่งสอนในสิ่งที่จ๋ากระทำได้ คุณย่าสอนเสมอในเรื่องกิริยา มารยาทของลูกผู้หญิง ไม่ว่าจะยืน เดิน นั่ง นอน จะอยู่ที่ไหนก็ตามต้องสุภาพไว้เสมอ ซึ่งจ๋าเองก็ไม่สามารถจะทำได้เต็มที่ ที่คุณย่าต้องการได้ เพราะจ๋าไม่ใช่คนมีนิสัยเรียบร้อย แต่จ๋าก็ปฏิบัติตามที่คุณย่าสั่งสอนเท่าที่จ๋าจะทำได้อยู่เสมอ. คุณย่าเป็น "ผู้วิเศษ" สำหรับจ๋าเสมอมา ไม่ว่าจ๋าจะทุกข์ใจ เดือดร้อนเรื่องใดก็ตาม เมื่อจ๋าเอ่ยปากเพียงว่า "คุณย่าขา.." เท่านั้น คุณย่าก็เข้าใจแล้ว จะมีใครที่ไหนอีกเล่าจะเทียบเทียมเสมอเหมือน "คุณย่า" ได้อีก. ทุกคำสั่งสอนที่คุณย่าให้จ๋าไว้ ซึ่งบัดนี้ก็เหลือแต่อดีต ในความทรงจำที่มี "คุณย่า" อยู่ด้วย จ๋าไม่เคยลืมเลือนไปเลย.

คุณย่าเป็นคนชอบความสุนทรีย์ ไม่ว่าจะเป็นศิลปะแขนงใด และคุณย่าเองก็เป็นคนหัวศิลป์อยู่มากๆด้วย โดยเฉพาะร้อยกรอง คุณย่าชอบมากเป็นพิเศษกว่าอื่นๆ นอกจากเย็บผ้าแล้ว คุณย่าจะจดจำสิ่งต่างๆ เหล่านั้นได้อย่างแม่นยำ มาสั่งสอนให้ลูกหลานอีกทั้งสุภาษิตต่างๆมากมาย คุณย่าเคยยกมาพูดบ่อยๆ แม้แต่กลอนบทหนึ่งซึ่งส้ำพยายามจดจำจากการที่คุณย่าสอนสั่งส้ำ ส้ำจะจดจำและระลึกถึงครูที่สอนส้ำอย่างแน่นอน คุณย่าบอกว่า

“ พ่อแม่ไก่สอนลูกให้คุ้ยเขี่ย   เสือตัวเมียพาลูกให้ซุ่มซ่อน
มยุราพาลูกให้รำฟ้อน   พ่อแม่สอนลูกเต้าตามตระกูล.”

คุณย่าย้ำนักหนาให้ระลึกถึงเรื่องนี้ คุณย่าสอนเสมอว่าอย่าให้ใครเขามาดูถูกเราได้ เกิดมาเป็นคนทั้งทีแล้ว และเราเองก็ต้องไม่ทำให้คนอื่นเขามาดูถูกเราได้เหมือนกัน.

เมื่อส้ำทำความผิด คุณย่าจะสั่งสอนด้วยคำพูดและไม้เรียว คือวิธีการที่จะทำให้ส้ำหายดื้อดึงได้ เมื่อเด็กๆ ส้ำเกเรมากไม่กลัวใครเลย นอกจากแม่ ซึ่งเลี้ยงส้ำมาตั้งแต่เล็กจนโต แม้แต่คุณย่าเองส้ำก็ไม่กลัว นอกจากมีไม้เรียวอยู่ข้างๆ ส้ำก็จะไม่กล้าทำฤทธิ์เดชนัก ซึ่งคุณย่าก็อดทนเลี้ยงดูส้ำด้วยความรัก ความสงสารและห่วงใยเสมอมา เมื่อส้ำโตพอจะเข้าเรียนได้คุณย่าส่งเสียให้เล่าเรียน คุณย่าจะคอยหลานๆ เสมอเมื่อเวลากลับจากโรงเรียน คุณย่าจะมีผลไม้ไว้ให้ส้ำทุกครั้ง.

เช่นหน้าเงาะ หน้ามะม่วง คุณย่าก็จะเตรียมไว้ให้จ๋าเป็นกิโล กิโล ซึ่งจ๋าก็กินหมดคนเดียว เพราะคุณย่าก็เป็นคนเดียวซึ่งรู้ใจจ๋ามากกว่าทุกๆ คนด้วย

"คุณย่าขะ .. ขอสตางค์" คำๆ นี้จ๋าและพี่จ้ำจะพูดจนติดปากตั้งแต่จำความได้ ต่อไปนี้ก็จะไม่มี "คุณย่าขะ" ให้จ๋าร้องขอสตางค์กินขนม ซื้อของ ให้จ๋าเรียกเมื่อจ๋าเดือดร้อน, เมื่อเย็บผ้าต่อไม่ได้ ไม่มี "คุณย่าขะ" เป็นผู้พิพากษาเมื่อจ๋าทะเลาะกับพี่จ้ำ ไม่มี "คุณย่าขะ" เมื่อจ๋าถูกมดกัด, ถูกขัดดีร้องที่คายตบหน้า ไม่มีใครนั่งรอจ๋าที่หน้าต่าง เวลากลับจากโรงเรียน ไม่มีใครเรียกจ๋าไปเหยียบไปนวดอีกต่อไป.. แม้ว่าคุณย่าจะจากจ๋าไปแล้ว แต่คุณย่ายัง 'ทิ้ง' สิ่งดีงามต่างๆ ไว้อยู่เบื้องหลัง ทุกคนที่รู้จัก "คุณย่า" ดีจะรู้ว่า คุณย่าดีเลิศเพียงใด

เมื่อมาในระยะหลังที่คุณย่าไม่แข็งแรงนัก คุณย่าจะถามจ๋าอยู่เสมอๆ ว่า อีกกี่ปี.. อีกกี่ปี ซึ่งจ๋าก็อดจะใจหายไม่ได้ เพราะคุณย่าเป็นห่วงจ๋า อยากให้จ๋าจบ มศ. ๕ เร็วๆ ไม่อยากให้จ๋าต้องไปเรียนที่อื่น คุณย่าประสงค์จะให้จ๋าเรียนต่อที่วัฒนาฯ จนจบ ม.ศ.๕ อย่างป้าใหญ่ และพี่ฉาย แต่คุณย่าก็บ่นเสมอว่า กลัวจะอยู่ไม่ทันถึง ทั้งยังพูดอีกว่า "ถ้าฉันตายพวกแกจะรู้สึก"

แน่นอนที่สุด ข้าและทุกคนรู้สึก รู้สึกมากจนสุดจะบรรยาย ในการจากไปของคุณย่า คุณย่าพูดเสมือนว่าคุณย่าก็รู้ว่าจะจากข้าและทุกๆคนไปแล้ว เหมือนกับว่า คุณย่ารู้วันสิ้นอายุของคุณย่าเอง.. ข้าไม่อยากจะเชื่อเลยว่า สิ่งที่ข้าประสบอยู่นี้จะเป็นความจริง แต่ความจริงนี้ก็ได้เกิดขึ้นมาแล้ว และข้าจะต้องยอมรับ แม้จิตจะอยากปฏิเสธความจริงนี้เหลือเกิน

คุณย่าจากข้าไป คงเหลือไว้แต่ "อดีต" ที่จะให้ข้าระลึกและจดจำ สิ่งต่างๆที่ผ่านมาเป็นบทเรียน บทหนึ่งในชีวิตของข้าที่ล้ำค่าที่สุด ข้าอยากให้คุณย่ารับรู้เพื่ออโหสิให้ข้า ในทุกๆอย่างที่ข้าได้กระทำลงไป ขณะที่คุณย่ายังมีชีวิตอยู่ ข้าขออโหสิเพื่อข้าจะขอ <u>ชดใช้</u> บาป หรือกรรม ซึ่งข้าได้ล่วงเกินคุณย่า เพื่อข้าจะขอตามติดคุณย่าไป ทุกชาติ-ภพ เพื่อจะเป็นหลานที่ดี-ดีกว่าและดีที่สุดของคุณย่า แม้ว่าคุณย่าจะอยู่แห่งไหน หนใด หรืออาจจะใกล้ๆข้าในขณะนี้ ข้าเชื่อแน่ว่าคุณย่ารับทราบแล้ว และดวงวิญญาณของคุณย่าก็สงบสุข ยิ่งกว่าอีกหลายชีวิตบนโลกนี้ ซึ่งยังต้องต่อสู้ดิ้นรนต่อไป จนกว่าหลายชีวิตนั้นจะสิ้นลง และอาจจะไปสู่คติ เช่นเดียวกับ "คุณย่า" ของข้าแน่นอน.

... <u>จากแล้วจากลับ</u> <u>ไม่มีกลับจะหวนคืน</u> ..

จากแล้วสิจากลับ บ่มีกลับเจ๊ะหวนคืน
เศร้าสร้อยคะน้อยฝืน จิตขื่นเคะน้อยนา
ห่ออหาแคะอารมณ์ ฝันจะอ้อนคะคืนมา
คืนสู่ณโลก ดูเติมจักเป็นไฉน
แม่เป็นเผิ่นพิราพแผ่น ป่าแดนณโลกไหน
ขอตามจะติดไป หิวเหงาเสมอกาล

"เป็นเผิ่นพิราพแผ่น ป่าแดนณ.โลกไหน
ขอตามจะติดไป หิวเหงาเสมอกาล"

* เจี๋ย.

๒๓.ตร น.

* คุณมงคลวิบูลย์ วรรณโกมล

เอ๊ะคิดถึงนายมาก เอ๊ะอยากให้นายไปในที่ที่สบาย ๆ และเอ๊ะอยากให้นายรวยมีเงินมาก ๆ เอ๊ะขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย คุ้มครองนาย.

* เอ๊ะ.

อาร์ต คิดถึงนายมาก อาร์ตอยากให้นายมีความสุขสบาย และมีเงินมากๆ ตอนที่นายยังอยู่นายชอบคุยกับน้าเขียน, น้าถม, ยายมะลิ ขอให้อาร์ตเหล่าสิ่งทั้งหลายที่อาร์ตเขียนนี้ขอให้ไปถึงนายด้วยนะครับ.

อาร์ตขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และคุณพระศรีรัตนตรัย. จงดลบันดาลให้นายมี ความสุขตลอดทุกชาติไป.

** อาร์ต.

* ด.ญ. นพรส บุญนิ่ม } คือผู้ที่เคยรักเสมอหลาน.
** ด. ช. พัชรพงศ์ บุญนิ่ม }

ตอนที่ ๒

กุศลกรรมบถ ๑๐

พระอาจารย์คำดี ปภาโส
วัดถ้ำผาปู่
จ. เลย

กายกรรม ๓ การกระทำบาปด้วยกาย ๓ อย่าง

๑. ฆ่าสัตว์ตัวเล็กและตัวใหญ่ในน้ำและบนบก

๒. ลักของเขาคือของที่เจ้าของหวงแหน คือ ของที่เจ้าของยังไม่ทันอนุญาต

๓. เล่นลูกเมียเขาที่เขาหวงแหน

๔. วจีกรรม ๔

๔.๑ พูดเท็จคำไม่จริงล่อลวงอำพรางเขา

๔.๒ พูดส่อเสียด คือพูดเสียดแทงเขาให้เจ็บใจ

๔.๓ พูดดุด่าป้อยแช่ง (แช่งชักหักกระดูก)

๔.๔ พูดเพ้อเจ้อเหลวไหลไร้ประโยชน์

มโนกรรม ๓

๑. โลภอยากได้ของเขา

๒. พยาบาทปองร้ายเขา

๓. ใจเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม

ส่วนกุศลกรรมบถ ๑๐ มันก็ตรงกันข้ามกับอกุศล ถ้าละอกุศล ๑๐ ได้แล้วก็เป็นบุญกุศลกรรมบถ ๑๐ เท่านั้นเอง

ต่อไปนี้จะได้อธิบายศีลกับกรรมบถ ๑๐ แต่ที่จริงศีลไม่มีถึง ๑๐ ตัว ๕ ตัว ๘ ตัว ๒๒๗ ตัวหรอก อันแท้จริง ศีลหมายเอาใจดวงเดียวเท่านั้นเอง ส่วนที่หมายกันว่าศีล ๕-๘-๑๐-๒๒๗ นั้น หมายความว่า อาการของความละเว้นทำบาปต่างหาก ถ้าละเว้นไม่ทำบาป

๕ ข้อ ก็เรียกว่าศีล ๕ ถ้าละได้ ๘ เรียกว่าศีล ๘ ถ้าละได้ ๑๐ เรียกว่าศีล ๑๐ ถ้าละได้ ๒๒๗ ข้อ เรียกว่าศีล ๒๒๗ ดังนี้

ถ้ากล่าวถึงตัวศีลก็คือตัวของเรานี่เองเป็นตัวศีล ยังมีพุทธภาษิตรับรองไว้ว่า เจตนาห ภิกขเว สีล วทามิ แปลความว่า เจตนาความละเว้นจากการไม่ทำซึ่งบาปเป็นศีล อีกอย่างหนึ่งขอให้คิดดูว่า เจตนาของใจกับตัวเราต่างกันอย่างไร ถ้าไม่มีตัวจะมีเราไหม? อันแท้จริงเราก็ใจ ๆ เราก็คือศีล ถ้าบุคคลเห็นผิดว่าศีลกับตัวตนเป็นคนละอย่างแล้ว ก็จัดบุคคลผู้นั้นเข้าฝ่ายผิด เป็นมิจฉาทิฏฐิเห็นผิดเป็นถูก บุคคลเช่นนี้ก็จะรักษาศีลไม่บริสุทธิ์ได้ เมื่อไม่รักษาศีลแล้วก็ชื่อว่าไม่รักษาตัวเรา แต่สมบัติอื่นละทิ้งไม่ได้ มันดียิ่งกว่าตัวตนหรือแต่ความจริงสมบัติทั้งหลายไม่ดีเหมือนตัวเรา นั่นแหละบุคคลโดยมากรู้ศีลไม่ถูกตามความเป็นจริง จึงไม่รักษาทั้งตัวของตน

ทีนี้ส่วนกุศลกรรมบถอกุศลกรรมบถ ถ้าพูดถึงความเป็นจริงแล้ว ก็ใจดวงเดียวเห็นผิดจากทำนองคลองธรรมเท่านั้นเอง ที่เรียกกันว่าอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการนั้น เป็นอาการของคนทำบาปต่างหาก ส่วนธรรมชาติบาปจริง ๆ ก็ใจดวงเดียวเท่านั้นเองเห็นผิดจากคลองธรรม เป็นปัจจัยพาให้เจ้าตัวทำบาปเรื่อย ๆ ไปทางกายและวาจาดังนี้ แล้วก็ใจดวงเดียวเท่านั้นเศร้าหมองและเป็นตัวบาป กายและวาจาจะได้เป็นบาปตกทุกข์หาเป็นดังนั้นไม่ หรือว่าอะไรเป็นตัวบุญหรือตัวบาป ถ้าพูดถึงตัวบุญและบาปก็ตัวคนเรานี่เอง เป็นตัวบุญและตัวบาปอันแท้จริง ถ้าบุคคลเรานึกคิดเอาเห็นว่าบาปบุญไม่ใช่คนเราแล้ว บุคคลนั้นยังไม่รู้บาปรู้บุญอันแท้จริงยังไม่ได้ ตามแบบแผนตำนานท่านกล่าวจำแนกแจกออกไปแม้มากก็จริงแต่ถ้าอธิบายสรุปใจความรวมเข้าให้ถึงรากฐานหรือรากเหง้าอันแท้จริงแล้วมีใจดวงเดียวแต่พึงรู้ความมุ่งหมายของผู้เขียนด้วยว่า ท่านหมายอะไรเป็นใจ ใจนี้พึงให้รู้เสียว่า ท่านหมายเอามโนธรรมคือใจนี้ที่เป็นโลกีย์นี่แหละเป็นบาปประเภทหนึ่ง หมายถึงภวังค์ที่เป็นตัวจิตใจเดิมเป็นของสุขุมละเอียดลุ่มลึกมาก สามัญปุถุชนเรารู้ไม่ได้

ที่นี้จะอธิบายแต่โนธรรมใจที่เป็นโลกีย์ ที่ว่าดวงเดียวเป็นได้ทั้งบาปและบุญ พึงเข้าใจดังนี้ คำว่าใจมีหน้าที่รับรู้เท่านั้น ไม่หนีจากท่ามกลางอกอยู่ภายในใจมีหน้าที่แผนกหนึ่งพึงรับรู้เท่านั้นเฉพาะภายในใจและคืวามสุขและความทุกข์ทั้งหลาย ก็ไม่ใช่ดวงใจเป็นเวทนา เป็นแผนกเสวยสุขและทุกข์ไม่ใช่ตัวจริง รักและชัง ก็เป็นแผนกรักและชังต่างหากไม่ใช่ตัวจ่ริง ความหิวและความอยากก็เป็นแผนกตัณหาต่างหาก คือมีหน้าที่ทะยานอยากได้อยากมีเท่านั้น สัญญาความจำได้หมายรู้ ก็มีหน้าที่แผนกจำได้หมายรู้เท่านั้น โลภะสังขารคือความโลภ ก็มีหน้าที่โลภเท่านั้น โมหะก็มีหน้าที่ทางหลงลืม ส่วนอัตตสัญญามีหน้าที่แผนกถือตัวถือตน ถือว่าเรา, เขา, ตน ตัวเราเท่านั้น อุปาทานเราก็มีหน้าที่ยึดถืออะไรทั้งหมดอันเป็นสิ่งที่เราชอบ เปรียบกับข้าราชการ ทำงานอยู่ในที่ว่าการ ส่วนภายในจิตใจไม่ได้กล่าวถึงก็เช่นเดียวกัน สพเพ สงขารา อนิจจาสังขารทั้งหลายทั้งปวง ท่านกล่าวว่า สังขารเมื่อโยคาวจรเจ้าบำเพ็ญ.พียรปฏิบัติถูกต้องตามแนวทางสมถวิปัสสนา เกิดมีปัญญารอบรู้แล้วในกองสังขารที่กล่าวแล้ว และมีสติปัญญาทวนกำหนดรู้ใจเดิมดวงเดียวปรุงแต่งไม่ได้เป็นวิสังขาร แม้ทั้งหลายอย่าเห็นเป็นมาก พูดถึงรากเหง้าเหมือนรากต้นไม้นั่นเอง ใจดวงเดียวเท่านั้นเป็นรากเหง้าของกุศลมูลอุดหนุนเหตุปัจจัย สังขารทั้งหลายทั้งปสงจึงเป็นบาปเป็นบุญมากมายออกไป ให้พึงเข้าใจเหตุผลดังนี้

และการทำบุญให้ทานตามประเพณีต่าง ๆ ที่ว่าได้บุญก็ใจดวงเดียวนี่เองสะอาดผ่องใสเป็นคำว่าได้บุญดังนี้ กุศลก็ใจดวงเดียวนี่เองได้ความชื่นบาน และมีปีติยินดีปราโมทย์ไม่เศร้าหมอง แล้วได้ชื่อว่าบุญแท้จริงใจบุญเหมือนกัน การได้บุญมากคือหมายความว่าผู้ให้ของทำบุญเป็นคนใจบุญมีเมตตาอารีแก่มนุษย์และสัตว์ ผู้รับก็เป็นผู้ทรงคุณสมบัติธรรมไม่มีกิเลสหรือมีอยู่บ้างก็เบาบางและไม่สะสมกิเลสต่อไปมุ่งไกลกิเลสแท้ แม้การทำบุญมีกี่ทางพึงเข้าใจว่าทำบุญอุปถัมภ์บุญ คำว่าบุญ ๆ นี้ไม่ใช่ของภายนอก คือเป็นของที่เกิดขึ้นกับใจ คำว่าใจ ๆ นี้เปรียบเหมือนมีด คือธรรมดาของมีด สมมติว่ามีเหล็กดี ๆ แม้เหล็กนั้นจะเป็นเหล็กดีเพียงใดก็ตาม ถ้าคนผู้ที่ใช้มีดไม่รู้จักใช้อะไรก็ฟันไปไม่ลับไม่ฝน มีดนั้นจะคมอยู่เพียงใดไม่

เป้ก็บ่าน เสียคมฉันใดก็ขอให้คิดดูว่า มีดบุคคลรักษาให้เป็นมีดดีก็เป็นมีดดี เมื่อบุคคลทำให้เป้ก็เป้ได้ทำให้บ่านก็บ่านได้ ฉันใดก็ดี มีดดีมีดคมนั้นเปรียบเหมือนบุคคลมีปัญญาแกล้วกล้าแหลมคม ที่ว่ามีดบ่านเสียคมนั้นเปรียบเหมือนคนบาปอกุศลเศร้าหมอง ข้อที่เปรียบไร่นาส่วนนั้นมีผลไม้บริบูรณ์ทุกสิ่งทุกอย่าง ถ้าเจ้าของไม่รู้วิธีปฏิบัติไม่ถูก สมมติว่า รั้วสวนมีวัวควายมาก ถ้าเจ้าของสวนไม่ทำรั้วเลยและหญ้าก็ไม่ดายไม่ทำความสะอาดภายในสวนเลย แต่ว่าปฏิบัติรดน้ำอยู่เสมอและมุ่งอยากให้ผลไม้เกิดผลอุดมด้วยผลไม้ หัวใจคนเราที่อยู่ในท่ามกลางอกเปรียบเหมือนพืชหมากไม้ในไร่ในสวน การทำบุญทุกวิธีเปรียบเหมือนเจ้าของสวนปฏิบัติดูแลรดน้ำ การไม่ทำบุญรักษาศีลเปรียบเหมือนสวนไม่มีรั้ววัวควายมาก เปรียบเหมือนคนบาปมากเป็นข้าศึกแก่บุญนั้น ที่ว่าไม่ดายหญ้านั้นชำระป่าไม้เปรียบเหมือนกับบุคคลทำบุญกุศล ขอให้ใคร่ครวญดูว่าการทำบุญทุกวิธี การให้ทานรักษาศีลภาวนาที่หมายความว่าทำบุญอุปถัมภ์บุญ และให้พิจารณาดูอีกว่าบุญนี้เป็นสิ่งเกิดขึ้นเป็นขึ้น มีอยู่ที่ไหน ถ้ามีอยู่ในใจเกิดขึ้นที่ใจแล้วแม้บาปอกุศลก็เช่นเดียวกัน และพึงเข้าใจว่าใจดวงเดียวเท่านั้น ถ้าคนเราประพฤติให้เป็นบุญเป็นบาปหรือเป็นกุศลงอกงาม เหมือนพืชหมากไม้ในไร่ในสวนนั่นเอง สมมติโลกโวหารพูดกันว่าพืชหมากไม้อันงามหรือดีคำนี้ตรงกันกับคำที่ว่าคนมีบุญมีสมบัติความดีนั่นเอง ทีนี้คำนิยมว่าพืชหมากไม้นั้นไม่งามไม่ดีตรงกับคำที่ว่า คนบาปหยาบช้าอกุศลไม่ดีไม่งามนั่นเอง ถ้ามีบุคคลเห็นคาดหมายว่าบุญมีอยู่ที่จิตใจของคนเราแล้วทำบุญให้ทานรักษาศีลภาวนากันไปทำไมเช่นนี้พึงนิ่งเฉยว่า พืชหมากไม้ในไร่ในสวนมีอยู่เหมือนกันก็เหตุใดเขาจึงชำระรักษาป่าไม้ดายหญ้ารดน้ำปฏิบัติซ่อมแซมอยู่เสมอ แท้จริงสมบัติของมนุษย์คนเราที่ใช้กันอยู่ ถ้าปฏิบัติรักษาแล้วจะเป็นของดีคงที่เช่นไร เรื่องสำคัญการทำบุญกุศล ถ้ามุ่งให้ถูกตามพุทธธรรมคำสอน จำเป็นที่สุดต้องเพียรพยายามชำระบาปที่เป็นรากเหง้าของอกุศลที่เป็นภายในใจตัวละไม่ทำบาปเพิ่มบาปอันมีมากแล้วภายในใจตนเป็นการชอบยิ่ง ถ้าไม่ชำระฟอกฝนดวงใจตัวที่เป็นบาปหยาบช้าหนาแน่นอยู่ จึงทำบาปอกุศลเพิ่มอีกก็ยิ่งซ้ำร้าย ก็ขอให้คิดเปรียบเทียบทางโลกดูแม้การเพาะปลูกพืชหมากไม้ทุกชนิด เขาก็ทำพื้นที่ให้เตียนเสียก่อนเขา

จึงหว่านพืชลงไป แม้การทำบุญกุศลแท้ไม่ละบาปหยาบช้าภายในแล้ว จะได้เป็นบุญกุศลงอกงามได้อย่างไร ขอให้คิดดูให้ดี ๆ แต่ถ้าเป็นผู้มีบุญมีกุศลเป็นมูลมาแต่เดิมไม่สู้ได้ทำบาปมาก การทำบุญกุศลเพิ่มพูนบุญเก่ายิ่งเป็นการดีชอบแต่การทำบุญถ้าจะให้เพิ่มพูนดีต้องให้มีทาน ศีล ภาวนา ทั้งสามประการจึงจะอำนวยผลให้เต็มที่ ทีนี้ทานมัยการทำบุญให้ทานก็ควรรู้กันดี ขอยุติเพียงแค่นี้

พระธรรมเทศนา

พระอาจารย์ฝั้น อาจาโร
วัดป่าอุดมสมพร
อ.พรรณะนิคม จ.สกลนคร

ฟังเทศน์ก็ฟังกันมามากแล้ว บัดนี้เราต้องฟังธรรม ธรรมเราก็รู้จักแล้วทางภายนอก มันก็เหลือแต่ภายใน นี้คือการวินัย ฟังแต่ว่าวินัย วินะโย มันนำออกเสียจากความชั่ว ถ้าแปลทับศัพท์ก็ว่า "เกิดจากภายใน" สิ่งทั้งหลายมันเกิดมาจากภายใน ไม่ใช่จากภายนอก เช่นผลมะพร้าวมันจะงอกขึ้น, มันก็งอกขึ้นจากข้างใน ทีนี้มันเกิดเป็นต้นแล้ว, มันจะเป็นลูกก็เกิดขึ้นจากต้น มันไม่ได้ปลิวจากอื่นมาติดเอา นี่เปรียบเป็นอย่างนั้น

ทีนี้ภายในจิตใจของเรา มรรคผลก็อยู่ภายใน สวรรค์นิพพานก็อยู่ภายใน สุขทุกข์ก็อยู่ภายใน ไม่ใช่อยู่ภายนอก

ทีนี้ศาสนา ตัวพระพุทธศาสนานั่นก็อยู่ภายใน, ท่านไม่ได้ว่าอื่นไกล ปริมณฑลของศาสนากว้างศอกยาววาหนาคืบ นั่น, พิจารณาดูซี่ มีเท่านี้แหละปริมณฑลศาสนา เบื้องบนเพียงศีรษะเรา เบื้องต่ำเพียงพื้นเท้า ข้างขวาติดแขนขวา ข้างซ้ายติดแขนซ้าย ข้างหน้าติดหน้าอก ข้างหลังติดแผ่นหลัง ปริมณฑลศาสนามีเท่านี้ เราก็มาพิจารณาในนี้ ให้มันรู้ในนี้

ในโอวาทปาฏิโมกข์ท่านได้กล่าวไว้ว่า "สัพพะปาปัสสะอกรณัง กุสลัสสูปสัมปทา สจิตตะปริโยทะปนัง เอตัง พุทธานะสาสนัง" ถ้าแปลใจความเป็นภาษาของพวกเราแล้ว, ท่านบอกว่าละความชั่วทางกายทางวาจาและทางใจ สิ่งใดมันชั่วท่านให้ละ สิ่งใดไม่ดีไม่งามท่านให้ละ, ไม่ไปกระทำทั้งทางกายทางวาจาและทางใจ

ทีนี้กุสลัสสูปสัมปทา, พากันทำกุศล, ให้เกิด, ให้ดีขึ้นทั้งทางกายทางใจ ให้กระทำคุณงามความดี สจิตตะปริโยทะปนัง, ชำระดวงใจให้ผ่องใส। ท่านว่าชำระดวงใจ,

ท่านไม่ได้ว่าอันอื่นผ่องใส ใจผ่องใส เอตัง พุทธานะสาสนัง, นั้นเป็นศาสนา ท่านไม่ได้ให้ละความชั่วจากอื่น, จากกายจากใจเท่านี้หละ ความสุขทุกข์ก็ไม่ได้มาจากอื่น เกิดขึ้นจากในกายของเรา

เมื่อเป็นเช่นนี้จึงว่าให้ฟังข้างใน การประพฤติ การปฏิบัติ, ถ้าเราไปดูแต่ข้างนอก, ไปฟังแต่ข้างนอก, เราก็มองไม่เห็น หรือเห็นแต่มันละไม่ได้วางไม่ได้ เช่นว่าความเกิดอย่างนี้หละ, เราก็มองเห็นคนเกิดมา, คนแก่เราก็มองเห็น แต่เราละไม่ได้ คนเจ็บไข้ได้พยาธิเราก็มองเห็น, แต่เราละไม่ได้ คนตายเราก็มองเห็น, แต่เราละไม่ได้ อันนี้ในพระธรรมคุณท่านจึงบอกไว้ว่า "เอหิปัสสิโก" , จงร้องเรียกสัตว์ทั้งหลายมาดูธรรม ท่านให้มาดูธรรม "โอปะนะยิโก", ท่านให้น้อมเข้ามา มาดู ดูความเกิดอะไรมันเกิดเล่า ตัวเรานี้เป็นผู้เกิด ถ้าเราเห็นความเกิดของเราว่าเป็นตัวทุกข์, มันก็ละเอง ถ้าเราไม่เห็นในตัวของเราว่าเป็นทุกข์แล้ว, มันก็ละไม่ได้ เปรียบอุปมาอุปมัยเหมือนกับเรายกของหนัก ๆ ถ้าเรารู้จักว่ามันหนักแล้วเราก็วาง ถ้าเราไม่รู้จักหนัก, มันก็ไม่วาง นี่หละฉันใดก็ฉันนั้น

ถ้าเราเห็นความเกิดเป็นทุกข์แล้ว, เราก็หยุดจากการเกิดทั้งหลาย ถ้าเราเห็นความแก่แล้ว, มันก็ถอนราคะ, โลภะ, โทสะ, โมหะ, ความโลภความโกรธความหลงได้, ทั้งความทะเยอทะยานดิ้นรนหรือความอยากทั้งหลาย นี่ยิ่งเห็นความเจ็บไข้ได้พยาธิ, ยิ่งทุกข์แสนทุกข์, ร้องโอยครางโอยอยู่อย่างนี้หละ ถ้าเราเห็นอย่างนี้แล้ว, ก็ยิ่งวาง, ยิ่งละละอุปาทานการยึดทั้งหลายทั้งหมด, ว่าสิ่งนั้นเป็นของเรา, สิ่งนี้เป็นของเรา รวมเข้าแล้วตัวของเราก็ไม่เป็นตัวของเราแล้ว มีแต่บ่อน* เจ็บ, มีแต่บ่อนปวด, ตรงไหน ๆ ก็เหมือนกัน เราเห็นจริงแจ้งประจักษ์แล้ว, จิตของเราก็ถอนอุปาทานการยึดถือ, หรือละสักกายทิฐิได้ รู้ว่าที่ถือว่าเป็นตัวเป็นตนเป็นสัตว์เป็นบุคคล, เป็นเราเป็นเขา, มันเป็นไปไม่ได้

*ที่

เมื่อเราเห็นเป็นยังงี้แล้วจิตมันก็ลงบภายในได้ มันไม่มีความพัวพันในรูป เสียง กลิ่น รส, โผฏฐัพพะธรรมารมณ์ ไม่มีความทะยานอยากในสิ่งเหล่านั้น เมื่อรู้ว่าไม่มีแก่น ไม่มีสาร, ไม่มีสาระ, มันก็เลิกก็ละได้ นี่เป็นข้อสำคัญ ที่นี้เราน้อมเข้ามาพิจารณาถึง ความตาย เมื่อเห็นความตายเข้าแล้ว, ยิ่งเบื่อหน่าย หมดความกำหนัดยินดี, ความโลภ ความโกรธ ความหลง ถ้ามันเห็นอย่างนี้แล้ว, มันไม่ได้อะไรสักอย่าง ไม่เป็นแก่น เป็นสาร ไม่มีสาระ มันก็เลยละหมด, สิ้นอุปาทานการยึดถือและไม่มีความสงสัยคือ วิจิกิจฉาสีลัพพตปรามาสการลูบคลำศีลก็ไม่มี

นี่หละ, เมื่อเป็นเช่นนี้จึงว่าให้ฟังธรรม, น้อมเข้ามาพิจารณาในตัวของเราให้พึงรู้ พึงเห็น ที่พระพุทธเจ้าท่านละราชสมบัติได้ก็เพราะอันนี้ ท่านตรัสรู้ก็รู้อันนี้, คือตัดกิเลส, ตัดตัณหา, ตัดราคะโลภะ โทสะ โมหะ เมื่อเห็นแล้วมันก็ตัดเอง เมื่อเรารู้เราเห็นก็ดัง อุปมาในเบื้องต้น, คือ เมื่อเรายกของหนักไว้ พอเรารู้จักว่าหนักเราก็วางเอง แม้บุคคล อื่นจะห้ามไว้ไม่ให้วางก็ห้ามไม่ได้ เหมือนกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ท่านละราชสมบัติได้, ก็เพราะท่านมาเห็นสิ่งเหล่านี้

เพราะฉะนั้นต่อไปให้พากันเข้าที่นั่งฟังภายในให้มันเห็นจริงแจ้งประจักษ์ลงไป พิจารณาเท่านี้หละ อริยสัจจธรรมทั้งสี่ เข้าวิปัสสนาเพ่งพิจารณา เอ้า, นั่งเข้าที่ นั่งให้ สบาย เพ่งเล็งดูให้มันรู้มันเห็น นั่งเพ่งพิจารณาให้มันแน่นอนลงไป เมื่อเห็นสิ่งใดเกิดก็ เห็นเกิดเป็นทุกข์ อะไรมันเกิดเล่า อะไรมันแก่เล่า อะไรมันเจ็บไข้ได้พยาธิเล่า อะไร มันตายเล่า

ทีนี้เมื่อเห็นสิ่งเหล่านั้นเกิด, สิ่งเหล่านั้นแก่, สิ่งเหล่านั้นเจ็บไข้ได้พยาธิ, สิ่งเหล่า นั้นตาย, พิจารณาต่อไปว่าสิ่งที่ไม่เกิดล่ะ, สิ่งที่ไม่แก่ล่ะ; มันก็มี สิ่งไม่เจ็บไม่ไข้ไม่ตาย มันก็มี สิ่งไม่ทุกข์มันก็มี มันเป็นคู่กัน, เหมือนมืดกับสว่างอย่างนี้หละ ความร้อนและความ เย็นมันก็เป็นคู่กัน เมื่อจิตตวิญญาณปฏิสนธิ, ขันธ์คือกองรูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณก็เกิดขึ้น เมื่อเรารู้แล้ว, เรากำหนดเห็นผู้รู้อยู่ภายใน, ผู้รู้ว่านั่นดี, นั่นชั่ว,

นั่นสุข, นั่นทุกข์ เรารู้แล้ว มันมีผู้รู้ รู้ว่าเกิด, รู้ว่าแก่, ใครเป็นผู้รู้ล่ะ เราก็โอปนะยิโก, น้อมเข้าหาผู้รู้นั่นหละ รู้ว่าเจ็บ ใครเป็นผู้รู้ล่ะ รู้ว่าตาย ใครเป็นผู้รู้ล่ะ รู้ว่าทุกข์ ใครเป็นผู้รู้ล่ะ

ถ้าเราน้อมเข้าตรงผู้รู้แล้ว สิ่งเหล่านั้นมันก็ดับไปเอง เมื่อเรารู้สิ่งเหล่านั้นแล้วมันก็ไม่เกิด เมื่อเกิดไม่มีแล้ว, แก่มันก็ไม่มี แก่ไม่มีแล้วความเจ็บไข้ได้พยาธิมันก็ไม่มี ความเจ็บไข้ได้พยาธิไม่มีแล้ว, ความตายมันก็ไม่มี เมื่อความตายไม่มีแล้ว, ความทุกข์มันก็ไม่มี จะเอาอะไรมาทุกข์ล่ะ น่ะ มันก็มีแต่พุทโธ, ผู้รู้อยู่นี่หละ ที่เราตายแล้วก็เกิดมาเวียนว่ายตายเกิดก็เพราะไม่มีพุทโธคือไม่มีผู้รู้นี่หละ

บัดนี้ละเราจะทำให้รู้ เราอยากรู้ว่าสิ่งใดเป็นอะไร, จึงให้น้อมเข้ามาภายในอะไร ๆ มันออกไปจากภายใน ดีก็ดีจากภายใน เมื่อภายในเราไม่ว่าแล้ว, สิ่งเหล่านั้นภายนอกเขาว่าไหม ในคำสอนท่านว่าอัชฌัตตาวา พหิทธา อัชฌัตตา คือภายใน พหิทธาคือภายนอก ภายนอกคือนอกจากจิตของเรา ภายในคือในจิตของเรา ผู้นี้เป็นผู้ปรุง, ผู้นี้เป็นผู้แต่ง เหตุนั้นพระพุทธเจ้าจึงให้น้อมเข้ามาพิจารณาภายในของเรา ปัจจัตตัง รู้จำเพาะตนเท่านั้น ถ้าตนไม่ก่อภพก่อชาติแล้วมันจะมาจากไหนล่ะ ไม่ก่อกรรมก่อเวรแล้วกรรมเวรมันจะมาจากไหนล่ะ

ถ้าจิตของเราสงบนิ่ง, มันไม่ส่งไปข้างหน้ามาข้างหลัง, ข้างซ้ายข้างขวาข้างบนข้างล่าง, ตั้งเฉพาะท่ามกลางความรู้อยู่นั้น มันไม่สำคัญมั่นหมายอดีตอนาคต, กำหนดดูอยู่แต่ในปัจจุบันนี้ นั่งดูอยู่เดี๋ยวนี้ มันเป็นสุขหรือเป็นทุกข์ ทุกข์ก็เราไปว่าเอา สุขก็เราไปว่าเอา เมื่อเราไม่ว่าสุขแล้วมันจะมีไหม นั่น เราไปยึดเอาสุขมันก็เลยเป็นสุข เราไปยึดเอาทุกข์มันก็เป็นทุกข์ เพราะฉะนั้นเราต้องสงบนิ่งอยู่ อย่าให้โอนเอียงไปนั่นไปนี่ ให้ตั้งอยู่ที่ พุทโธ คือ ผู้รู้อยู่ภายใน

เราทั้งหลายอยากพ้นทุกข์ ทุกข์อยู่ที่ไหนเล่า ทุกข์ไม่ได้อยู่ในต้นไม้ภูเขาเลากา คือดวงใจเรานี้เป็นทุกข์ ทุกข์เพราะความหลง ทีนี้การพ้นทุกข์ที่เรานั่งอยู่นี้จิตของเรามันมี

ความเบิกบาน พุทโธคือกำหนดผู้รู้อยู่ มันไม่ทุกข์ จิตมันไม่ทุกข์ก็แปลว่ามันพ้นทุกข์ สุข เพราะมันไม่ทุกข์ นี้ไม่ใช่อื่น ทุกข์ไม่ใช่ผ้าผ่อนท่อนสะใบที่อยู่ที่อาศัยมันทุกข์ ไม่ใช่เงินทองมันทุกข์ ญาติพี่น้องมันทุกข์ก็ไม่ใช่พ่อแม่พี่น้องมันทุกข์, ข้าวของเงินทองมันทุกข์, การงานมันทุกข์ยังงั้นหรือ ก็เรานั่งอยู่นี่มีอะไรล่ะ ก็ดูซิเรานั่งอยู่เดี๋ยวนี้ไม่มีอะไรซักอย่างไม่ใช่เรอะ การที่ไหนมี, งานที่ไหนมี ให้นั่งอยู่เฉย ๆ ทำไมมันทุกข์ล่ะ นั่นหละ, ทุกข์เพราะจิตของเรามันหลง เหตุนี้ให้พากันนั่งดู ต่อไปนี้ให้ฟังธรรมของตัว มันเป็นกุศลธรรมหรืออกุศลธรรม กุศลธรรมคือจิตฉลาด, จิตมีความเยือกความเย็น, จิตมีความเบาความสบ๊าย กายะลหุตา, จิตตะลหุตา เมื่อจีตเบาแล้วกายก็เบา เมื่อจิตของเราเป็นสมาธิแล้วมันมีความอ่อนนิ่มนวลในจิตในใจ ยิ้มในใจ อิ่มอกอิ่มใจ ใจไม่วุ่นวาย ใจว่านอนสอนง่าย นั่น, มันเป็นยังงั้น มีความอ่อนละมุนละไมไม่ใช่อ่อนแอ เบายิ่งกว่าสำลียิ่งกว่าหมด อิ่มอกอิ่มใจ เกิดปีติขึ้น อิ่มยิ่งกว่าหลับกว่านอน อิ่มยิ่งกว่ารับอาหาร มันเป็นยังงี้ เมื่อจิตมันสงบแล้วมันสบายเบาหมดร่างหมดกายนี้หละ นี่หละให้รู้จัก นี่จิตเป็นกุศล อกุศลล่ะ จิตทะเยอทะยาน, จิตฟุ้งซ่าน มันไม่สงบ มีแต่ปวดตรงนั้นปวดตรงนี้ ไปยึดเอาอันนั้นไปยึดเอาอันนี้มาเป็นตน ไปถือเอาสิ่งโน้นสิ่งนี้มาเป็นตน มันก็เลยเป็นทุกข์ยังงี้หละ

ต่อไปนี้ให้พิจารณาอัพยากตาธรรม สุขมันก็ไม่ใช่, ทุกข์มันก็ไม่ใช่ มันไม่ได้ไปยึดเอาสุข, มันไม่ได้ไปยึดเอาทุกข์ อุเบกขา, วางเฉย ไม่ได้ส่งไปข้างหน้าข้างหลัง ไม่ได้สำคัญสูงสำคัญต่ำ, สำคัญใกล้สำคัญไกล, สำคัญในสำคัญนอก มันไม่ได้หมายเป็นอย่างโน้นเป็นอย่างนี้ พุทโธเป็นความรู้จำเพาะอยู่อันเดียว เป็นเอกัคคตารมณ์, เป็นอารมณ์อันเดียว นี่หละอัพยากตาธรรมหรืออัพพยากฤต นั่น ไม่ได้สำคัญมั่นหมาย, ไม่ได้สำคัญเย็นไม่ได้สำคัญร้อน, สำคัญมืดสำคัญสว่าง, หรือสมมติทั้งหลายเหล่านี้ มันไม่ได้สมมติว่าเป็นอย่างโน้น, ไม่ได้สมมติว่าเป็นอย่างนี้ วิมุตติ, แปลว่าหลุดพ้นไปหมด แน่ะ; จุดสำคัญเป็นอย่างนี้

เหตุนั้นให้พากันเพ่งดูต่อไป ต่างคนต่างเพ่งเล็งดู หัวใจของเรามันข้องอะไร มันคาอะไร ให้พิจารณา มันมืดหรือมันสว่าง ยถาภูตัง ญาณะทัสสะนัง ภูตัง, ความเป็นอยู่ ในตัวของเรามันเป็นอยู่อย่างไร เราก็เพ่งดูซิ ถ้ามันทะเยอทะยาน, มันยึดถือรูปรสกลิ่นเสียงโผฏฐัพพะธรรมารมณ์ อายตนะภายนอก, เราก็ค้นพิจารณาถึงความเกิดแก่เจ็บตายนี่ซี เราชอบไหมความเกิดนั่น เราชอบไหมความแก่นั่น เราชอบไหมความเจ็บไข้ได้พยาธิ เราชอบไหมความตาย, เรายินดีไหม ถ้าไม่ยินดี ทำไมเราไปยึดโน่นยึดนี่, ไปก่อที่โน่นไปก่อที่นี่, ดังที่ว่าภวาภเว สัมภวันติ ภวะ แปลว่าภพ สัมภวันติคือต่อไปต่ออารมณ์สัญญา อารมณ์ของธรรม เรื่องเป็นยังงี้ ธรรมารมณ์, กามารมณ์, รูปารมณ์, สัทธารมณ์, คันธารมณ์, รสารมณ์, โผฏฐัพพารมณ์ เราเอาอะไรเป็นอารมณ์เราก็ได้ไปเกิดเป็นสิ่งนั้น

เมื่อเกิดแล้วมันก็แก่ ถ้าเรารู้แล้วเราไม่ไปยึดอะไรทั้งหมด, เราก็ไม่เกิดน่ะซี

เมื่อเราไม่เกิดแล้วเราจะเอาอะไรมาแก่เล่า

ถ้าเราไม่แก่แล้วจะเอาอะไรมาเจ็บไข้ได้พยาธิเล่า

ถ้าไม่เจ็บไข้ได้พยาธิแล้วจะเอาอะไรมาตายเล่า

ถ้าไม่ตายจะเอาอะไรมาทุกข์ล่ะ แน่ะ, มันก็หมดซี่ สิ้นภพสิ้นชาติ เรื่องเป็นยังงี้

ทีนี้เราไม่สิ้นภพสิ้นชาติซี่, ก่อภพก่อชาติเรื่อยไป ไม่มีที่สิ้นสุด เอ้า, ต่อนี้ไปต่างคนต่างเพ่งดูซี่ เราไม่ต้องการทุกข์เราก็หยุดความเกิดซี่ ให้จิตมันนิ่งเฉย, อย่าส่งไป เอ้า, พิจารณาให้มันรู้ เราว่าไม่ต้องการเป็นบาปเป็นกรรมอะไร, ไม่ต้องการภัย, ไม่ต้องการเวร, ไม่ต้องการความชั่ว ให้ดูซี่, ผู้ใดเป็นกรรม, ผู้ใดเป็นภัย, ผู้ใดเป็นเวร กรรมทั้งหลายไม่ได้มาจากอื่นไกล เช่นกายกรรม, วจีกรรม, มโนกรรม, มันเกิดจากกาย, เกิดจากวาจา, เกิดจากใจ นี่กายกรรมของเราก็ไม่มีแล้ว วจีกรรมของเราก็ไม่มีแล้ว ยังเหลือแต่มโนกรรมนั่นซี่ มโนกรรมคือความน้อมนึก เราระลึกอันใดอยู่, ความรู้สึกในตัวของเรา, เราก็รู้ตรงนั้นซี่

เมื่อจิตของเราวางหมด, ละหมด, ปล่อยหมด, ว่างหมด, มันก็หมดภัยหมดเวร, หมดบาปหมดกรรม, นั่นซี่ เพราะผู้นี้*ไม่เป็นกรรมแล้ว กรรมมันจะมาจากไหนเล่า ผู้นี้ไม่เป็นภัยแล้ว, ภัยมันจะมาจากไหนเล่า ผู้นี้ไม่มีความชั่วแล้ว, ความชั่วมันจะมาจากไหนเล่า เพ่งดูซี่ ให้น้อมเข้ามาภายใน, ฟังทางในมันปรุงมันแต่งสังสารจักรเครื่องหมุนเวียน ทีนี้พอเป็นอรหันต์จึงว่าหักซึ่งสังสารจักร, คือหักอารมณ์สัญญานี่ซี่ ความปรุงความแต่งนี้เป็นเครื่องจักรหมุน อิทังโข ภิกขเว ทุกขังอริยสัจจัง ชาติปิทุกขา, นั่น, ของจริง คือความเกิดความแก่ความเจ็บความตายเป็นทุกข์ จริงอย่างนี้หละ เมื่อเราเห็นแล้วเราก็มาดูหัวใจเราซี่

เอ้า, ต่อไปนี้ให้พากันพิจารณาให้มันรู้มันเห็น สันทิฏฐิโก, ผู้ปฏิบัติรู้เองเห็นเอง จะไม่เห็นยังไงได้จิตของเราเอง เพ่งเล็งดูให้มันรู้มันเห็นซี่ ให้มันแน่นอนลงไป ให้มันเห็นจริงแจ้งประจักษ์ อย่าให้คนล่อลวงว่าสุขเป็นยังงั้นทุกข์เป็นยังงี้, ดีเป็นยังงั้น, ไม่ดีเป็นยังงี้ ไม่ต้องสงสัย สุขจริงไหม, ทุกข์จริงไหมใจของเรา นั่งอยู่เดี๋ยวนี้หละ นั่น, ให้รู้มันซี่ เกิดจริงไหม, แก่จริงไหม, ให้รู้ซี่ มันไม่เกิดจริงไหม, มันไม่แก่จริงไหม ไม่มีใครไปก่อภพก่อชาติ, มันก็ไม่เกิดซี่ เมื่อไม่เกิดแล้วความแก่จะมาแต่ไหนล่ะ นี่หละให้พากันพึงรู้พึงเห็นต่อไป

(พระธรรมเทศนาพระอาจารย์ฝั้น อาจาโร แสดงที่วัดป่าอุดมสมพร, เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๓ ถอดจากแถบบันเสียงของ นายแพทย์อวย เกตุสิงห์ ม.ร.ว.ส่งศรี เกตุสิงห์ ผู้ถอด อวย เกตุสิงห์ เรียบเรียง)

---

*เรานี้

ทางร่มเย็น

พระอาจารย์สิงห์ทอง ธมฺมวโร
วัดป่าแก้วชุมพล
อ.สว่างแดนดิน จ.สกลนคร

ธรรมะ - พูดทุกวัน ๆ ไม่ทราบว่าจะนำธรรมะอะไรมาพูดสู่ฟัง คนที่ฟังทุกวันก็คงจะเบื่อ เหมือนอาหาร ถึงจะเอร็ดอร่อยขนาดไหนหากเราทานทุกวันไม่เปลี่ยนก็รู้สึกว่าเบื่อ เรื่องมนุษย์เรามันทุกอย่าง ไม่ว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มันเปลี่ยนได้ อิ่มได้ เบื่อได้ แต่คนที่ไปเห็นใหม่ก็พอใจดู ได้ยินใหม่ก็พอใจฟัง ส่วนคนที่เคยฟังอยู่เรื่อยก็เบื่อ เหมือนพวกคนในเมืองเห็นวัตถุก่อสร้างต่าง ๆ เห็นทุกวันก็ไม่อยากดูกัน อยากไปดูป่าดูเขา คนที่อยู่ป่าอยู่เขาแต่วันเกิดมา ก็อยากไปดูบ้านดูเมืองกัน มันเป็นทำนองนั้น

เรื่องธรรมะ ถ้าหากใจของตัวไม่รู้ไม่เข้าใจก็มักอยากเบื่อ พอเอ่ยธรรมะขึ้น มันให้ง่วงเหงาหาวนอนเหน็ดเหนื่อยเมื่อยหิวทุกอย่าง เพราะมันฝืนต่อจริตนิสัย การคุยกันธรรมดามันเป็นแบบหนึ่ง การฟังธรรมะเงียบสงบเป็นไปอีกแบบหนึ่ง เพราะจิตไม่เคยคิดไม่เคยปรุงเรื่องของธรรมะ และการฟังธรรมะก็มีระเบียบ ไม่เหมือนการคุยกันธรรมดา ฉะนั้นเรื่องธรรมะ คนที่ไม่ชอบธรรมะไม่ยินดีในธรรมะ จึงเบื่อไม่อยากเข้าวัดเข้าวา เพราะเข้าไปหาพระหาเจ้า มันไม่มีอิสระ นั่งก็นั่งมีระเบียบ พูดก็มีระเบียบ ก็เลยทำให้คนเบื่อ เอ่ยธรรมะขึ้นรู้สึกว่ามันไม่พอใจ เหน็ดเหนื่อยเมื่อยหิว แต่สำหรับคนที่มีธรรมะ คนที่ชอบธรรมะมันเบื่อไม่เป็น เพราะมีจิตใคร่ในธรรมะ รสของธรรมท่านว่าชนะรสทั่วไป รสอะไรจะประเสริฐวิเศษเท่ารสของธรรมไม่มี

เราจะต้องสังเกตตัวเองว่า เรานี้โลกมากหรือธรรมมาก ถ้าธรรมะมาก พอเอ่ยปากเรื่องของธรรมะ รู้สึกจิตใจยิ้มแย้มแจ่มใส จิตใจอยากจะสดับรับฟัง ถ้าโลกมากจิต

ไม่สัมผัสกับธรรมะ จิตมีกิเลสตัณหา จิตเดินออกนอกธรรมะ พอเอ่ยเรื่องธรรมะขึ้น มันหงุดหงิด ไม่เต็มใจที่จะสดับรับฟัง มันเป็นอย่างนี้ด้วยกันทุกถ้วนหน้า เรื่องความพอใจจึงเป็นเรื่องสำคัญ ความพอใจนั้น พอใจในด้านต่ำด้านชั่วด้านเสีย เขาก็พยายามบึกบึน เพราะความพอใจของเขามี เช่น พวกโจร พวกขโมย ถึงเหน็ดเหนื่อย เมื่อยหิว ลำบาก ไม่ได้หลับนอน มืดค่ำตาตา เขาก็ยังอุตสาห์ไปหาลักหาขโมยคนอื่น ทุกข์ยากลำบากขนาดไหนก็บึกบึนไป ให้ทำการทำงานสุจริต เช่าทำไม่ได้ เพราะเขาไม่พอใจ เรื่องของความพอใจจึงเป็นเรื่องสำคัญ เรื่องพอใจในธรรมะก็ทำนองเดียวกัน

สมัยพุทธกาลท่านที่เป็นกษัตริย์เป็นเศรษฐีมั่งมีสมบัติพัสถาน ไม่ว่าการเสวยการรับประทาน การนั่ง การนอน ที่พักพิงอาศัยอะไรทุกอย่าง ท่านเหล่านั้นสมบูรณ์พูนสุขตามโลกเขานิยม แต่เมื่อใจยินดีเลื่อมใสในธรรมะ ไปประพฤติปฏิบัติธรรมะอยู่ป่าอยู่โคนไม้ รับประทานอะไรก็ของป่า มีอะไรเขาให้มาก็ทานกัน แต่ท่านก็เต็มใจพอใจ แล้วเปล่งอุทานว่า "สุขหนอ สุขหนอ" เพราะใจท่านสุข ใจท่านชอบ พวกเราท่านหากเป็นอย่างนั้น ความสุขความสบายของใจก็เกิดขึ้น เมื่อมีผู้อธิบายธรรมะให้ฟัง หรือเข้าที่สงบสงัด เข้าป่าเข้าดง ไม่มีอะไรมารบกวนทางตาทางหูก็สงบเงียบ สนุก พินิจพิจารณาธรรมะที่มาสัมผัสกับใจ เมื่อใจจะคิดปรุงไปในเรื่องนอกก็มีสติตามรักษาทันกาลทันเวลา และเพราะไม่มีอะไรมายั่วยุทางตาทางหู ใจจะไม่คิดไม่ปรุงไปข้างนอก มีแต่จะกำหนดบทธรรมต่าง ๆ ให้จิตสงบลงรวม นี่เป็นเรื่องของผู้ที่ฝึกอบรมตัว ผู้ที่ใคร่ต่อธรรมะย่อมได้รับสาระประโยชน์อย่างนั้น

ป่าจึงเป็นที่อบรม ป่าจึงเป็นสถานที่ศึกษาของนักปฏิบัติ พระพุทธเจ้าเองตรัสรู้ในป่า สาวกโดยส่วนใหญ่ก็อยู่ในป่า ป่าเป็นที่ภาวนาเป็นที่ศึกษาเป็นที่พ้นทุกข์ แต่คนธรรมดากิเลสหนา สามัญชนทั่วไปกลัวป่า กลัวความมืด กลัวความเงียบสงัด โรงหนังโรงละครอยู่ที่ใดอัดแอขนาดไหน ทุกข์ยากลำบากใจ เขาก็ไปดูกันโดยไม่ต้องเชื้อเชิญ ทั้งเสียสตางค์อีกด้วย ก็ยังยินดีพอใจไป นี้คือใจของปุถุชนธรรมดา มักไหลไปในทางนั้น

แต่พระอริยเจ้าหรือโยคาวจรทั่วไปท่านตำหนิสถานที่วุ่นวาย สถานที่ขัดข้อง สถานที่เอิกเกริกเฮฮา เพราะรบกวนจิตใจของท่าน ท่านจะพิจารณาอรรถธรรมที่ละเอียดอ่อน ถ้าหากมีเสียงรบกวนหรือมีเรื่องราววุ่นวาย ย่อมพิจารณาได้ยาก นี่สถานที่ในป่า เช่น วัดป่าเป็นต้น เรื่องวุ่นวายต่าง ๆ ไม่ค่อยมี นอกจากจิตใจของตัวจะไปวุ่นวายเกี่ยวข้อง ผู้มีสติปัญญาก็หักห้ามไม่ให้จิตฟุ้งปรุงออกไปข้างนอก เพราะระยะเวลาที่มาบวชเป็นพระเป็นเณร ตลอดถึงมาอบรมศึกษาพักผ่อนทางจิตใจก็ควรจะมีสติมีปัญญาแนะสอนตัวของตัวว่า "ระยะนี้เรามาอยู่ป่า ระยะนี้เรามาภาวนา สถานที่นี้เป็นสถานที่สงบ ไม่ควรจะคิดปรุงในเรื่องนอก ๆ" เมื่อเราสอนตัวของเราอย่างนี้ แล้วพยายามมีสติกำกับรักษาใจที่ใคร่คิดติดตามสัญญาอารมณ์ต่าง ๆ หักห้ามเอาไว้ไม่ให้คิดไม่ให้ปรุงไป กรรมฐานส่วนใดที่ครูอาจารย์แนะสอนหรือจิตใจเราชอบ เราจะต้องหมั่นกำหนดหมั่นบริกรรมกรรมฐานอันนั้นจนจิตใจได้รับความสว่างไสว จิตใจลงรวมสงบเงียบ นี่คือการฝึกพักจิตใจของตัว

ใจโดยมากไม่ค่อยได้พัก มีแต่คิดแต่ปรุงเรื่องต่าง ๆ จึงไม่มีกำลังที่จะตัดกิเลสตัณหา ไม่อาจรู้เห็นสิ่งต่าง ๆ ตามเป็นจริงได้ ลืมหลงเลอะเลือนไปต่าง ๆ ฉะนั้นในการฟังธรรมะที่ท่านแสดง พึงกำหนดจิตของตัวให้อยู่ในตัวของตัว อย่าให้ฟุ้งปรุงคิดอ่านไปในเรื่องอื่น จะกำหนดบทบริกรรมพุทโธ หรือลมหายใจก็ได้ทั้งนั้น เพราะทุกอย่างถ้าหากจิตสัมผัส จิตยินดีกำหนดไม่ปล่อยสติ จิตจะมีเวลาพักผ่อนหรือลงรวมได้ จิตลงรวมได้รับความสงบสงัดเบาสบาย เป็นที่ปรารถนาของคนทั่วไป แต่ไม่มีวิธีทำหรือไม่ฝึกตัวเอง จึงไม่เห็นไม่เป็นอย่างนั้น เลยไปลุ่มหลงเรื่องอื่นว่าเป็นเรื่องสนุกสบายไปเสีย ความจริงในตัวของเรามันมีที่สงบสบายเยือกเย็น ไม่มีที่อื่นจะประเสริฐวิเศษเท่าตัวของเราเอง ถ้าตัวของเราฝึกตัวของเราได้ก็ไม่ต้องไปหาความสนุกสนานหรืออาหารใจจากที่อื่น หาในตัวของเราเองก็ได้ อาหารใจที่ประเสริฐวิเศษก็คืออาหารด้านธรรมะ ธรรมะนั้นหากเราท่านได้กำหนดพินิจพิจารณาอยู่เรื่อย ๆ ใจไม่มีโอกาสเกาะเกี่ยวกับอารมณ์สัญญาภายนอก จิตจะค่อยรู้เห็นละเอียดอ่อนเข้าไปจนลงรวมได้ เมื่อจิตลงรวมเห็นความสงบสุขภายในถอด

ถอนออกมา พิจารณาอะไรก็แจ่มใสชัดเจน แก้จิตที่ติดข้องต่าง ๆ ให้เบาบางหรือหลุดไป นี่คือการฝึกจิตฝึกใจ

พระพุทธเจ้าหรือสาวกท่านก็เป็นปุถุชนคนธรรมดาเหมือนกันกับพวกเรา เมื่อท่านยังไม่ได้ฝึกจิตฝึกใจ กิเลสตัณหาจิปาถะ มีสมบูรณ์ด้วยกัน ไม่อย่างนั้นท่านก็ไม่เกิดมาเป็นมนุษย์ ด้วยอำนาจของกิเลสตัณหาและกรรมที่เคยทำมาซึ่งมีอยู่ในจิตในใจไม่หลุดพ้นไป ท่านจึงได้มาเกิดเป็นมนุษย์ เมื่อมาเกิดเป็นมนุษย์ได้ทราบเรื่องของกิเลสตัณหามานะทิฏฐิต่าง ๆ ที่ทำให้จิตใจว้าวุ่นขุ่นมัว ท่านคิดท่านพินิจพิจารณาว่า "เราจะกำจัดด้วยอุบายวิธีอันใด ใจของเราจึงจะผ่องใส จึงจะสงบสุขได้" ท่านทราบว่าเพราะจิตลุ่มหลง เพราะจิตขาดปัญญาไม่ทราบตามความเป็นจริง จึงลุ่มหลงมัวเมาเฝ้าฝันคิดฟุ้งปรุงไปในเรื่องต่าง ๆ ภายนอก หากทราบตามความเป็นจริงแล้ว เมื่อจิตจะไปคิดปรุงอย่างนั้น ก็จะตำหนิตัวเองว่าโง่ มัวเมา ลุ่มหลง เสียหาย

ผู้ที่พยายามรักษาจิตด้วยสติปัญญาแนะสอนตัวเอง จะไม่เผลอคิดปรุงไปในทางชั่ว เพราะสิ่งนั้น ๆ ท่านได้พิจารณาอยู่ทุกระยะ ทุกเวลา จิตเคยเบื่อหน่ายเป็นบางกาลบางเวลา เมื่อมันเกิดฟุ้งปรุงคิดไปในแง่นั้นท่านเสียใจว่า "ทำไมมันเผลอไปได้ มันหลงไปได้" นี่พวกเราทั้งหลายยังไม่ละเอียดถึงขนาดนั้น มันก็ต้องพินิจพิจารณาหาทางถอดถอนจิตใจของตัวที่เกี่ยวข้อง ทางพิจารณา - ผู้ที่เป็นพระ เป็นเณร เป็นนักบวช อุปัชฌาย์อาจารย์ท่านก็สอนกรรมฐานให้ เพื่อเป็นอาวุธรบกับกิเลสตัณหาภายในใจของตัว อย่างสอนกรรมฐานทั้งห้า คือมูลกรรมฐานซึ่งมีอยู่ในตัวของพวกเราท่าน เกสา โลมา นขา ทนตา ตโจ นี่เป็นภาษาบาลี ภาษาไทยเราก็ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง กรรมฐาน ๕ อย่างนี้มองเห็นได้ด้วยตาประจักษ์ชัดเจน แต่เราไม่ได้พินิจพิจารณาว่าสิ่งเหล่านั้นมันเป็นจริงอย่างไร ใจก็เลยลืมเลยหลงเพราะโลกส่วนใหญ่เขานิยมชมชอบว่ามันสวยมันงาม มันดีอย่างนั้นอย่างนี้ ก็หลงกันไป เมื่อพิจารณาด้วยใจจริงด้วยอรรถธรรม ก็จะเห็นว่าสิ่งนั้น ๆ มันเป็นของปฏิกูล ไม่ใช่ของสวยสดงดงามอะไร

การพิจารณากรรมฐานทั้งห้าก็ถูกตามหลักสติปัฏฐานที่ท่านสอนเอาไว้ให้พิจารณากาย เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นกาย เป็นส่วนเอกเทศ แยกกันออก ผมก็มีอยู่ในกาย ขนก็มีอยู่ในกาย สิ่งเหล่านี้ที่งอกขึ้นได้ก็เหมือนกันกับพืชต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากดิน ถ้าแห้งแล้วไป พืชผลเหล่านั้นก็งอกขึ้นไม่ได้ ย่อมตายไป ถ้าฝนมากเกินไปน้ำท่วม พวกนั้นก็อาจตายไปอีก มีฝนตกบ้าง แดดเผาบ้าง สิ่งเหล่านั้นก็งอกขึ้น งอกขึ้นจากดิน งอกขึ้นจากของปฏิกูล ผมของเรา ขนของเราก็เกิดขึ้นจากของปฏิกูล ลองมองดูให้ละเอียดว่า ผมก็ดี ขนก็ดี มันเกิดขึ้นจากอะไร มีอะไรหล่อเลี้ยงมันจึงเจริญเติบโตยืดยาว หากพินิจพิจารณาดูก็จะทราบว่า มันดูดเอาเลือดน้ำเหลืองในเนื้อตัวของเราจึงงอกขึ้นได้ หากไม่มีเลือด ไม่มีน้ำเหลืองหล่อเลี้ยง มันก็จะต้องเหี่ยวแห้งหรือตายไป งอกต่อไปอีกไม่ได้ คือมันไม่มีอาหารที่จะทำให้มันเจริญเติบโตได้ ผม ขน เหล่านั้นมันงอกได้เพราะอาหาร คือของสกปรกในกาย

กายมันเป็นของสกปรกอย่างไร หากเราไม่พิจารณาด้วยใจเป็นธรรมก็ไม่ทราบ กายของเรานี้สกปรกยิ่งกว่าสิ่งทั่วไป มูตร คูถที่ไหลออกมา มีกลิ่นเน่า กลิ่นเหม็น มันออกจากกายทั้งนั้น ไม่ได้ออกมาจากที่อื่น กายของเราทั่วไปเป็นของสกปรก อาศัยชำระสะสาง อาศัยอาบน้ำทุกวัน ไม่อย่างนั้นก็เหม็นสาบเหม็นโขง สิ่งที่เกี่ยวข้องเป็นต้นว่า สบง จีวร เสื้อผ้าต่าง ๆ นุ่งห่มไปไม่นาน ถึงของนั้นจะสะอาดสวยงามขนาดไหน เมื่อมาเกี่ยวข้องกับกาย ก็สกปรกไปด้วย ควรจะพินิจพิจารณา เพราะผมเราก็เห็นได้ด้วยตา ขนเราก็เห็นได้ด้วยตา เล็บงอกออกไปก็เหมือนกัน มันก็งอกไปจากอวัยวะ คือมือ เท้าของเราซึ่งเป็นของสกปรก ฟันก็เน่าก็เหม็น ถ้าไม่ชำระแต่ละวันหรือสองวันจะต้องมีกลิ่นขึ้นในปาก นี่เรามองไม่เห็น ไม่ได้พิจารณาอย่างนั้น ก็เลยถือว่า ผมงาม ขนงาม เล็บงาม ฟันงาม เพราะตกแต่งจึงพอดูกันได้ ถ้าไม่ตกแต่งปล่อยไว้ธรรมดามันก็สกปรก แม้ตกแต่งรักษาขนาดนั้นมันก็ยังสกปรกอยู่ ไม่มีที่ไหนที่จะสวยจะงาม หากเราคิดดูให้ดีถึงต้นเหตุของมันแล้ว ไม่น่ากำหนัด ไม่น่าเลื่อมใสเต็มใจ นี่เป็นเรื่องของ

หากเราพิจารณาอยู่บ่อย ๆ ในเรื่องของกรรมฐานที่อุปัชฌาจารย์ ให้พิจารณาเป็นกรรมฐานด้วยใจจริง จิตจะไม่พะวงหลงใหลเพลิดเพลินไปในกามกิเลส ยิ่งเข้าใจประประจักษ์เห็นชัดเท่าใด ใจจะยิ่งเบื่อหน่ายในเรื่องของกายเรื่อยไปจนถึงกับฆ่าตัวตายก็มีในสมัยพุทธกาล ท่านไม่ได้เห็นเพียงผิวหนังภายนอกเหมือนพวกเราเห็น พอท่านหลับตาหรือกำหนดพิจารณา มันเลยหนังเข้าไปเห็นเนื้อเอ็น กระดูกไส้พุงต่าง ๆ ซึ่งเต็มไปด้วยสิ่งปฏิกูลที่ไม่น่าอยู่ ไม่น่าอาศัย จิตใจที่มาอาศัยอยู่ในเนื้อ ในกาย ก็เหมือนกันกับหนอนที่อาศัยอยู่ในหลุมส้วม ท่านสังเวชสลดใจเลยตัดสินใจฆ่าตัวตาย อย่างนั้นก็มี ถ้าทำไปแบบนี้มันก็ไม่ถูกมันผิดหลักของธรรม เพราะธรรมไม่ได้สอนให้ฆ่าตัวเองและคนอื่นสัตว์อื่น

เมื่อเห็นตามเป็นจริง เข้าใจตามเป็นจริงแล้ว จิตใจจะเบื่อหน่าย ไม่กำหนัด ไม่ยินดี ไม่เต็มใจในเรื่องของกาย ไม่หลงใหลเพลิดเพลินในเรื่องของกาย เมื่อจิตไม่เกี่ยวข้องกับเรื่องของกาย เห็นกายเป็นของปฏิกูล ไปสถานที่ใด ภัยความรักที่จะไปติดข้องกำหนัดกับสัตว์ กับคนมันหมดไป เมื่อมันหมดไป ไม่มีภัยทางความรัก ความเกลียดชังต่าง ๆ มันก็พลอยตกไปด้วย เพราะราคะกับปฏิฆะ มันอยู่ด้วยกัน มันเกิดจากจิตอันเดียวกัน ไม่ได้เกิดจากที่อื่น เมื่อราคะตกไป ปฏิฆะความหงุดหงิดของใจก็ตกไปด้วย แต่ผู้ที่จะปฏิบัติได้ถึงหมดราคะ ปฏิฆะก็เป็นพระที่น่ากราบ น่าไหว้ น่าบูชา แต่ก็ไม่เหลือวิสัย เบื้องต้นท่านก็มีราคะปฏิฆะ มีกิเลสตัณหาสมบูรณ์เหมือนพวกเรา ด้วยอำนาจไม่ประมาท พินิจพิจารณาอรรถธรรมที่ครูบาอาจารย์แนะสอน นำไปค้นคิดพิจารณาจริงให้เห็น ให้เข้าใจ ท่านก็ละ ก็วาง ก็ปล่อยทิ้งไปได้

พวกเราทั้งหลายอยากสุขอยากสบาย ก็พากันประพฤติ ปฏิบัติกำหนดอรรถธรรมที่พระพุทธเจ้าแนะสอน พระธรรมนั้นไม่ได้หนีไปจากกายจากจิต มีอยู่ในกายในจิตเท่านั้น ผู้ลุ่มหลงจริงจัง ตัวเหตุใหญ่ก็คือจิต จิตไปติดข้องไปมั่นหมายว่าหญิง ว่าชาย ว่าหนุ่ม ว่าสาวต่าง ๆ ไม่ได้พิจารณาไปในทางที่จะแก้จิตให้รู้เห็นตามเป็นจริง คือว่า กายนี้

ประกอบขึ้นจากธาตุทั้งสี่ ดิน น้ำ ลม ไฟ ไม่มีอะไรที่ผิดแผกแตกต่างกัน จะเป็นหญิง จะเป็นชายหรือเป็นสัตว์ เป็นบุคคลก็เรื่องสมมุติ ส่วนนั้นเขาไม่ได้ว่าเขาเป็นอะไร ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เราก็สมมุติเอา เขาไม่ได้ว่าเขาเป็นผม เป็นขน เป็นเล็บ เป็นฟัน เป็นหนัง เราจะเรียกชื่อใหม่เขาก็ไม่ได้มีการเสียใจ ดีใจ เรื่องของจิตถ้าหากพินิจพิจารณาตามเรื่องของธรรมะเป็นเรื่องแก้ปัญหาของใจ ใจจะมีวันเบามีวันสบาย ไม่ติดข้องในสิ่งต่าง ๆ อยู่ในโลกแบบสุขแบบสบาย ไม่วุ่นวายด้วยความรัก ความชังต่างๆ

พระพุทธเจ้าเห็นอานิสงส์ด้วยพระองค์เอง จึงมาแนะสอนสรรพสัตว์ สัตว์ที่มีนิสัยมีความใคร่อยากจะพ้นทุกข์ พินิจพิจารณาติดตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ก็เข้าใจว่าท่านสอนจริง ไม่มีสิ่งใดที่จะแย้งเพราะจิตเห็นจริงตามคำสอนของท่าน ก็ของจริงมันมีอยู่อย่างไรพิจารณาลงไป มันก็เห็น เพราะมันมีอยู่ ถ้ามันไม่มี มันก็ไม่เห็น ของที่ควรละได้ ปล่อยได้ วางได้ มันก็ปล่อยวาง ถ้าหากมันเห็นเป็นอันตรายแก่ตัวของตัวแล้ว มันไม่ยึด ไม่ถือ ไม่แบก ไม่หาม เอาไว้ นี่ใจของพวกเราห่างธรรมะ ไม่ได้พินิจพิจารณาอย่างนั้น จึงยึดถือธาตุขันธ์ว่าเราว่าเขาโกรธเกลียดต่าง ๆ เกิดขึ้นจากความยึดถือ หากพินิจพิจารณาตามสภาวะธรรมจริงจัง มันจะรู้เห็นแล้วปล่อยวาง ไม่ยึด ไม่ข้อง ไม่ติด เรื่องของจิตเป็นเรื่องชำระได้ ถ้าชำระไม่ได้ ก็ไม่มีใครจะเป็นคนดีคนวิเศษได้

ทำดีทางศาสนาท่านถือเอาจิต ไม่ได้ถือเอาเรื่องของกาย ความรู้ของศาสนาถือเอาจิตที่รู้ที่เห็น ไม่ได้ถือเอาสัญญาความจำเหมือนโลก ๆ เมื่อเราฝึกจิตจนรู้เห็นเด่นชัดปฏิบัติด้วยใจจริงเห็นจริงแล้ว เราจะทราบได้เองว่าเดี๋ยวนี้เราเป็นอย่างไร จิตใจที่เคยขุ่นมัวเศร้าหมอง จิตใจที่เคยติดข้องต่าง ๆ มันละมันถอนได้ไหม มันทราบภายในตัวทุกระยะ เพราะการปฏิบัติบ่งบอกอยู่ จิตเจริญ จิตเสื่อม ทราบได้ทั้งนั้น แต่คนที่ไม่ปฏิบัติก็ไม่รู้ว่ามันเสื่อมเพราะเหตุใด มันเจริญเพราะเหตุใด ลุ่มหลงเรื่อยไป มืดกระทั่งวันตาย นี่คือคนไม่ปฏิบัติธรรมะ

คนปฏิบัติธรรมะย่อมมีมืดมีสว่าง มีเสื่อมมีเจริญ มีได้มีเสีย ระยะปฏิบัติจะต้องเป็นอย่างนั้น ต่อมาเมื่อปฏิบัติเคยเห็นเคยเป็นประจักษ์ชัดเจนในใจ จิตหยาบจิตละเอียดอย่างไรเคยผ่านมา ก็ไม่ตื่นเต้นหลงใหลตามความเป็นไปเหล่านั้น เพราะจิตเคยละเอียดจนเข้าใจว่ากิเลสตัณหาอะไรจะมาเกี่ยวข้องในใจไม่ได้แล้วก็เสื่อมไป ปฏิบัติอีก เจริญขึ้นอีกก็ดีใจอีก เสียไปก็เสียใจอีก มันเคยพบเคยเห็นเคยผ่านมาจนเคยชินในจิตในใจ เมื่อตัวของตัวสืบสอบเรื่องอย่างนั้น ปัญญาจะเกิดขึ้นเข้าใจตามเป็นจริง เพราะเห็นความเสื่อมแล้วเจริญ เจริญแล้วเสื่อมและจะเข้าใจว่าต้นเหตุที่มันเกิดขึ้น เป็นมาจากอะไรแล้วก็ไม่ตระครุบเรื่องความเสื่อมความเจริญ เพราะสิ่งที่เกิดขึ้นจะต้องมีความดับไปเป็นธรรมดา เราไม่ควรตระครุบเงามัน หน้าที่ของเราจะต้องปฏิบัติก็ปฏิบัติไป ตราบใดจิตยังเป็นอย่างนี้ ยังไม่ตายใจ ยังไม่เชื่อใจของตัวเอง ยังควรปฏิบัติอยู่ ต่อเมื่อใดปฏิบัติเข้าไปจนถึงจุดจบ จิตเป็นอย่างไรผู้ปฏิบัติจะรู้จะเห็นจะเข้าใจว่าสิ่งทั่วไปมันเรเรื่องสมมุติ ไม่มีวันเวลาที่จะไปทำเรื่องบริสุทธิ์ความหลุดออกจากกิเลสให้มาเกี่ยวข้องได้ หมดปัญญาทุกสิ่งทุกอย่างทั่วไปว่า ปฏิบัติไปอีกจะมีเสื่อมมีเจริญหรือไม่ เพราะสิ่งที่รู้ที่เห็นประจักษ์อยู่ในใจไม่ใช่สมมุติ ไม่อยู่ในวงของความเสื่อมความเจริญ อันนี้คืออะไรก็เข้าใจอีก จะสมมุติว่าความบริสุทธิ์หรือวิสุทธิธรรมหรือนิพพาน ก็สมมุติได้ แต่ถ้าไม่เป็นในใจสมมุติได้ก็ไม่เป็นไม่เห็น ถ้าเป็นในใจไม่สมมุติอะไรสิ่งนั้นก็ประจักษ์อยู่ในใจแล้วจะมีการเสื่อมการเจริญอีกอย่างไร

นี่คือที่สุดในการประพฤติปฏิบัติด้านจิตใจของตัว ผู้ที่ถึงที่สุดอย่างนั้นท่านสุขท่านสบายเพราะไม่ได้ตระครุบเงา ไม่มีอะไรจะไปรบกวนความบริสุทธิ์ ความบริสุทธิ์เป็นความบริสุทธิ์อยู่อย่างนั้น ไม่มีการเข้าการออก เพราะไม่ใช่เรื่องของมรรค เป็นผล เมื่อมันเต็มที่มันจะเป็นไปเอง

เรื่องเหล่านี้ก็ไม่มีอยู่ที่อื่น มีอยู่ในใจของเรา ถ้าเราทำเรื่อย ๆ ไป ปฏิบัติเรื่อย ๆ ไป จะประสบพบเห็น ไม่ใช่ว่าจะเป็นคนกิเลสหนาปัญญาทึบอยู่เรื่อยไป มันจะมีวันและเวลาประสบพบเห็น มีวันเวลาที่จะได้รับความสุขความสบายอย่างนั้น ถ้าลงมือ

ปฏิบัติไม่ทอดธุระ ทำจริงทำจังแล้ว จะต้องเห็นเด่นชัด เมื่อยังไม่เห็นไม่เป็นอย่างนั้น ก็ตั้งหน้าปฏิบัติเรื่อยไป

ความเป็นของใจก็เหมือนผลไม้ เมื่อมันยังอ่อนยังดิบอยู่ ก็รสหนึ่ง เมื่อมันสุกแล้ว ไม่ต้องไปหาน้ำอ้อยน้ำตาลจากที่ไหนมาใส่ มันก็หวานขึ้นเอง ความหวานของมันเกิดขึ้น จากที่ฝาด ๆ เปรี้ยว ๆ นั่นแหละ จิตใจของเราท่านก็ทำนองเดียวกัน ความบริสุทธิ์ เป็นอย่างไรผู้ปฏิบัติจะรู้ได้เอง ขอให้ตั้งใจประพฤติปฏิบัติ อย่าทอดธุระ อย่าท้อถอย อย่าไปตระครุบเรื่องเสื่อม เรื่องเจริญต่าง ๆ มีหน้าที่ปฏิบัติก็ปฏิบัติเรื่อยไป เมื่อถึงที่สุด ความหลุดพ้นเป็นอย่างไรก็ไม่มีทางสงสัยในตัวเอง ฉะนั้นจึงเป็นหน้าที่ของพวกเราทุกคน ที่จะต้องประพฤติปฏิบัติให้รู้ให้เห็นให้เป็นในตัว เพราะธรรมะเท่านั้นที่จะให้ความสุขอย่าง ประเสริฐ ไม่มีสุขใดจะสุขเลิศเท่ากับจิตหลุดพ้นจากกิเลส ถึงธรรมะ ธรรมะทำคนให้ บริสุทธิ์ได้อย่างนั้น ขอทุกท่านจงหมั่นพินิจพิจารณาศึกษา การประพฤติปฏิบัติอย่าไปคิดที่อื่น อย่าไปดูที่อื่น ให้ดูตัวของตัว เพราะก้อนของกายนี้เป็นธรรมะ เรียกว่า รูปธรรม ความคิดปรุงต่าง ๆ ก็เป็นธรรม คือเป็นนามธรรม ถ้ามีสติ มีปัญญาทุกสิ่งทุกอย่างมีอยู่ ในโลก อยู่ในตัวของเรา เป็นผลเป็นประโยชน์มีคุณค่าราคา ถ้าหากเราไม่มีสติปัญญา ถึงจะเฝ้าขุมเงินขุมทองอยู่ ก็ไม่ทราบว่าจะเอาประโยชน์จากเงินจากทองได้อย่างไร เพราะไม่มีปัญญาที่จะนำสิ่งนั้นไปใช้สอยให้เป็นประโยชน์

พระพุทธเจ้าหรือพระอริยเจ้า ท่านก็มีกายมีใจเหมือนพวกเรา แต่ท่านฉลาดแหลม คม พินิจพิจารณาใจที่เคยโง่เง่าเต่าตุ่นด้วยธรรมะสอบสืบด้วยสติ คลี่คลายด้วยปัญญาให้ เห็นเรื่องของกายตามเป็นจริงเรื่องของใจตามเป็นจริง แล้วปล่อยวางละถอนความติด ข้องต่าง ๆ ใจที่เคยแส่ส่ายไปตามเรื่องอารมณ์สัญญาตั้งมั่นไม่หวั่นไหว ธรรมะสอนให้คน เข้าสู่ความสงบ จะพินิจพิจารณากำหนดอะไร เมื่อใจสงบมันเหมือนกันหมด เมื่อใจหลุด พ้นมันเหมือนกันหมด ไม่เป็นอื่น ธรรมะถึงจะมีมากมายหลายหลวงตั้งแปดหมื่นสี่พันพระ ธรรมขันธ์ ก็สอนกายสอนใจพวกเราท่านได้ให้รับความสงบ ความพ้นทุกข์ ไม่ได้สอนไปที่

อื่น เมื่อเราฝึกอบรมตัวของเรา เราจะเห็นดีชั่วต่าง ๆ เสื่อมเจริญต่าง ๆ ให้จิตสลด สังเวช ให้จิตเพลิดเพลินในความเป็นไป เพราะความเห็นความเป็นของตัวมันเพลินได้ สนุกสบายในการพิจารณาธรรมะแล้วไม่เลือกกาลเลือกเวลา ไม่หาสถานที่ เพราะธรรมะมีอยู่ในกายในใจ เราไปสถานที่ใดก็ไปกับธรรมะ พิจารณาธรรมะอยู่ตลอดเวลา

นี่คือใจที่เข้าถึงเรื่องของธรรมะ ไม่เผลอมีแต่พินิจพิจารณาแก้ไขตัวของตัวอยู่สม่ำเสมอไป อะไรที่เห็น อะไรที่ได้ยินนึกน้อมเข้ามาพินิจพิจารณาเพื่อให้เกิดสติ ให้เกิดปัญญา ให้เกิดวิชชาวิมุตติ ไม่ได้เผลอ ไม่ได้ผ่านไป นี่ปกติคนมีธรรมะ ไปสถานที่ใดจึงไม่ขาดทุนสูญกำไร ไปสถานที่ใดสะดวกสบาย

แต่พวกเราท่านไม่เป็นอย่างนั้น โดยส่วนใหญ่ก็เอาแต่เวลานั่งฟังเทศน์ เอาแต่เวลานั่งภาวนา และเดินจงกรมเท่านั้น นอกจากนี้ก็ส่งกระแสจิตคิดปรุงไปต่าง ๆ ว่าไม่ใช่หน้าที่ที่จะพินิจพิจารณาธรรมะ ถ้าใจเป็นอย่างนั้น มันยังห่างไกลจากธรรมะ ยังไกลมาก ใจที่เข้าถึงธรรมะไม่เป็นอย่างนั้น ไม่ว่าอยู่ในอิริยาบถใด พินิจพิจารณากายใจของตัวอยู่เสมอ ไม่ปล่อยปละละเลย นี่คือผู้ที่มีธรรมะ ผู้ที่ถึงธรรมะ สัมผัสอยู่แต่กับธรรม พิจารณาแต่เรื่องธรรมะ

เมื่อพิจารณาเรื่องธรรมะ เรื่องกิเลสตัณหา เรื่องความลุ่มหลงต่าง ๆ มันก็ตกออกไป เหมือนกันกับแสงไฟ เราตามขึ้นเมื่อใด ความมืดมันก็หายไป ตกไป ถ้าเราไม่ตามไฟ ดับเมื่อใด ความมืดมันก็มืดทึบเข้าไฟจึงเป็นข้าศึกของความมืด แสงสว่างเป็นข้าศึกของความมืด ในทำนองเดียวกัน การพิจารณาธรรมะก็เป็นข้าศึกของกิเลสตัณหา กิเลสจึงไม่มีวันเวลาที่จะเข้ามาเกี่ยวข้องในจิตใจ ที่มีอยู่ตอนใด ท่านก็พิจารณาเรื่องของกิเลสตัณหานั้น ๆ เพื่อจะขับไล่ให้หมดไป ตกไป ด้วยอุบายวิธีต่าง ๆ

เมื่อเกิดปัญหาเห็นแจ้งขึ้น สิ่งที่เคยติดข้องมันก็ตกไป หายไปไม่มีการสงสัย ถ้ายังสงสัยอยู่ ก็คือมันไม่รู้ไม่เห็น เพียงแต่รู้ยังไม่เห็นมันก็สงสัย เพียงแต่เห็นยังไม่รู้มันก็สงสัย นี่การปฏิบัติใจ - ทั้งรู้ทั้งเห็นเรื่องความสงวัยต่าง ๆ มันจึงตกออกไป เมื่อมันตก

ออกไป ใครเล่าเป็นคนพิจารณา ก็คนนั้นแหละจะรู้ว่ามันตกออกไป ไม่ใช่คนอื่นมาบอกให้ว่าเจ้าเป็นอันนั้น เจ้าเป็นอันนี้ ดีวิเศษแล้วนะ นั่นมันลมปากของคนอื่น ถ้ามันดีด้วยลมปากคนอื่นเขาว่า ก็ไม่มีใครที่จะเป็นปุถุชนคนหนา หรือทางโลกก็ไม่มีใครที่จะอดอยากยากจน เช่นเขาบอกว่า "ท่านเป็นเศรษฐีแล้วนะ มั่งมีแล้วนะ บ่อเงินบ่อทองอยู่ที่นั่นที่นี่ เป็นของเจ้า" เราก็เป็นจริง มีจริง หรือบอกว่า "ภูเขาลูกนั้นเป็นทองแล้วนะ" ภูเขาก็กลายเป็นทองขึ้น หากมันเป็นไปได้อย่างนั้น มันดีด้วยลมปาก มันก็ไม่จำเป็นต้องประพฤติปฏิบัติ ไม่จำเป็นต้องทำการทำงานกัน

แต่ลมปากก็เป็นพิษเป็นภัย มีอิทธิพลมากเหมือนกัน เพราะใจไม่รู้เห็นตามเป็นจริง เลยตระครุบเงาว่า "เขากล่าวตู่ดูหมิ่น" ว่า "เขาอย่างนั้น อย่างนี้" เพลิดเพลินลุ่มหลงไปตามลมปากของตน จนถึงกับเป็นบ้าเป็นบอไปก็มี นี่คือตัวของตัวไม่ดูตัวของตัว มองไปแต่ข้างหน้าไม่ได้ดูว่าทางภายในของตัวมันเป็นอย่างไร เขาว่าดีว่าชั่วก็ต้องดูเรื่องของตัว ถ้าเขาว่าชั่วก็ควรจะปรับปรุงแก้ไข เพราะเขาว่าถูกแล้ว "ดี สาธุ เขาบอกขุมทรัพย์ให้" เพื่อเราจะได้ละได้ถอน ได้แก้ไขความชั่วเสียต่าง ๆ ในกายในใจของเรา เขาว่าดี แต่เรายังไม่ดีก็ไม่ควรเพลิดเพลินลุ่มหลง นั่นเขาเห็นเขามองเราในแง่ดีต่างหาก ตัวของเรายังชั่วยังเสียอยู่ก็ควรละอายใจ ควรปฏิบัติแก้ไขให้ตัวของเราดีอย่างเขาว่า มันไม่มีอะไรที่จะเสียหาย ได้ยินการตำหนิก็ดูตัวของตัว ได้ยินการชมเชยสรรเสริญก็ดูตัวของตัวให้เป็นธรรมอยู่สม่ำเสมอ คนนั้นไม่หวั่นไหว จิตใจตั้งมั่น ไม่มีการเสียหาย นี่เป็นอย่างนั้นไม่ได้ก็เพราะขาดธรรมะ เพราะไม่ได้พินิจพิจารณาตัวเอง เขาว่า "ชั่ว" ก็เสียใจ เขาว่า "ดี" ก็ดีใจ ทั้ง ๆ ที่ตัวไม่ชั่ว ไม่ดีอย่างเขาว่า นี่คือจิตไม่มีรากฐานมั่นคงในทางธรรมะ

ท่านจึงให้ฝึกอบรมให้จิตรู้เห็นเหตุผลต่าง ๆ ให้จิตตั้งมั่นเข้าใจตามเป็นจริง เมื่อรู้เมื่อเห็นเรื่องของตัวอยู่ทุกระยะเวลา มันก็ไม่ตระครุบเงา คือไม่ติดตามลมปากของเขา เขาว่าดี เราไม่ดี หน้าที่ของเราจะปฏิบัติอย่างไรเราก็ปฏิบัติไป เขาว่าชั่ว ว่าเสีย

แต่เราไม่มีชั่ว ไม่มีเสียอะไร นั่นเป็นลมปากของเขา เราก็เฉย สะดวกสบาย

ธรรมเป็นเรื่องกำจัดความลุ่มหลงของใจอย่างนี้ ผู้ที่ปฏิบัติธรรมจึงมีความสุขความสบายอยู่ทุกระยะเวลา ฉะนั้นเมื่อพวกเราท่านได้สดับรับฟังธรรมะ ก็จงนำไปพินิจพิจารณาฝึกกาย วาจา ใจ ของตน ต่อแต่นั้นก็จะมีความสุขความเจริญ การอธิบายธรรมะเห็นว่าพอสมควรแก่เวลา เอวัง

มรรควิถี

พระนิโรธรังสีคัมภีรปัญญาจารย์
(พระอาจารย์เทศก์ เทสรงฺสี)
วัดเจริญสมณกิจ จ.ภูเก็ต

๑. คติในทางพระพุทธศาสนา ถือว่ากายกับจิตทำงานร่วมกัน แต่กายอยู่ใต้บังคับของจิต จิตเป็นผู้สั่งกายให้กระทำในกิจนั้น ๆ แต่เมื่อกายชำรุด จิตก็ต้องลำบากไปด้วยกัน มิใช่อยู่ใต้บังคับของระบบประสาท สมองถือเสมือนสำนักงานใหญ่ กายแตกดับแล้วสลายแปรไปตามสภาพของธาตุนั้น ๆ แต่จิตเมื่อเหตุปัจจัย (อวิชชาตัณหา อุปาทาน และกรรม) ยังมีอยู่ ต้องไปเกิดในคตินั้น ๆ แล้วเสวยทุกข์ต่อไป

๒. การที่จะให้อวิชชา-ตัณหา-อุปาทาน-กรรม (อันเป็นต้นเหตุ) ดับไป จะต้องหัดละความชั่วทางกาย วาจา เบื้องต้นด้วยการรักษาศีลตามภูมิของตน ๆ เช่น ฆราวาสต้องรักษาศีล ๕ และอุโบสถศีลตามกาล สามเณรต้องรักษาศีล ๑๐ หรือ ๒๐ เป็นภิกษุต้องรักษาศีลพระปาฏิโมกขสังวรให้ครบทั้ง ๒๒๗ ข้อ และอาชีวปาริสุทธิศีล อินทรียสังวรศีล ปัจจัยสันนิจศีล ตามพุทธบัญญัติเสียก่อน ถ้ารักษาศีลยังไม่บริสุทธิ์ จิตก็ยังไม่สมควรจะได้การอบรม ถึงแม้จะอบรมก็ไม่เป็นไปเพื่อความเจริญก้าวหน้า ในทางธรรม เพราะรากฐานของจิตยังไม่มั่นคงเพียงพอ ในอันที่จะดำเนินในองค์มรรคได้ และได้ชื่อว่ายังไม่หยั่งลงสู่พระรัตนตรัย พุทธมามกะที่แท้จะต้องเป็นผู้ตั้งมั่นอยู่ในพระรัตนตรัย และศีลเป็นเบื้องต้นเสียก่อน

โอวาท ๓ (หลักคำสอนของพระพุทธเจ้า) หรือมรรค ๘ ก็ต้องตั้งต้นลงที่ศีลเสียก่อน ฉะนั้น ศีลจึงเป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย์ตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ต่อไปจึงฝึกหัดจิตในแนวเจริญฌานสมาธิ (ที่เรียกว่าสมถะ) เมื่อจิตตั้งมั่นชำนาญดีแล้วจึงเจริญวิปัสสนาโดยอาศัยพระไตรลักษณญาณเป็นหลัก จนให้เห็นแจ้งชัดด้วยญาณทัสสนะอันบริสุทธิ์ จึงจะถึงซึ่ง

วิมุตติหลุดพ้นจากสรรพกิเลสบาปธรรมได้

๓. การฝึกหัดสมถะ (ที่เรียกว่าฌาน สมาธิ) นี้ ความประสงค์ที่แท้จริงในทางพระพุทธศาสนา ก็คือต้องการความสงบแห่งจิตเพื่อรวบรวมกำลังใจให้มีพลังอันเข้มแข็งอยู่ในจุดเดียว (ที่เรียกว่า เอกัคคตารมณ์) อันเป็นมูลฐานให้เกิดความรู้ความฉลาดสามารถรู้แจ้งเห็นจริงในสภาวธรรมทั้งหลายด้วยญาณทัสสนะ และขจัดสรรพกิเลสบาปธรรมทั้งปวงให้สิ้นไปมิใช่เพียงเพื่อจะนำไปใช้ด้วยเหตุอื่นภายนอก มีการนำไปใช้ในทางวิทยาศาสตร์แขนงต่าง ๆ เป็นต้น แต่เป็นการชำระใจให้ผ่องใสโดยเฉพาะมีนิวรณ์ ๕ เป็นต้น แต่เมื่อฝึกหัดให้ชำนาญแล้ว จะนำไปใช้ในทางใดก็ได้ตามประสงค์ ถ้าหากการใช้นั้นไม่ทำให้เกิดโทษแก่ตนและคนอื่น

๔. เฉพาะการฝึกหัดจิตที่เป็นนามธรรมนี้ จะใช้วัตถุเครื่องมือมีเครื่องจองจำเป็นต้น ฝึกหัดไม่ได้ ต้องฝึกหัดด้วยการอบรมฟังผู้ที่ชำนาญในการฝึกหัดอธิบายให้ฟัง แล้วตนเองก็ตั้งใจปฏิบัติฝึกหัดไปตามด้วยความเชื่อความเลื่อมใสเป็นบุพพภาคเบื้องต้นเสียก่อน ถ้าหากใช้ความคิดค้นในเหตุผลด้วยตนเองไม่สำเร็จ โดยมากผู้ใช้ความคิดค้นในเหตุผลด้วยตนเองก่อน มักไม่ได้บรรลุตามเจตนา เพราะขาดหลักที่ถูกต้อง ไม่ถูกแนวทาง เอนเอียงไปเข้าข้างตัวเสียมากกว่า ถ้าหากปลูกศรัทธาปสาทะความเชื่อความเลื่อมใสในบุคคลผู้ให้การอบรม แลธรรมที่อบรมนั้นก่อนแล้วจนจิตหนักแน่นแน่วแน่ดีแล้ว จึงใช้ความคิดค้นคว้าในเหตุผลตามความเป็นจริง ดังนี้ได้ผลอย่างน่าพอใจ เพราะการคิดค้นในเหตุผลก่อนดังกล่าวแล้วมักเป็นเรื่องส่งออกไปตามอาการภายนอก เช่น คนนั้นเขาว่าอย่างนี้ คนนี้เขาว่าอย่างนั้น เป็นต้น แต่ถ้าคิดค้นตามเหตุผลอยู่เฉพาะภายในกายของตนนี้ว่า กายของเรานี้มีอะไรเป็นเครื่องประกอบ และเกิดขึ้นมาได้อย่างไร จึงมีเครื่องใช้ครบถ้วนบริบูรณ์ และทำกิจในหน้าที่ของตนได้เป็นอย่างดี และกายนี้เกิดขึ้นมาเพื่อประโยชน์อะไร เป็นอยู่ได้ด้วยสิ่งใดเป็นไปเพื่อความเสื่อมความเจริญ เป็นของ ๆ เราจริงหรือไม่ ดังนี้เป็นต้น อนึ่ง ให้คิดค้นเข้าไปถึงตัวนามธรรมว่า ความโลภ ความโกรธ ความหลง

ความรัก ความชัง เป็นต้น เกิดขึ้นที่กายหรือเกิดขึ้นที่จิต และมีอะไรเป็นมูลเหตุ เมื่อเกิดขึ้นแล้วเป็นสุขหรือเป็นทุกข์ เมื่อคิดค้นด้วยเหตุผลอยู่เฉพาะภายในอย่างนี้ก็เป็นการอบรมจิตไปในตัว แต่เมื่อความสงบของจิตยังมีกำลังไม่พอ อย่าได้คิดค้นตามหนังสือที่ได้อ่านและคำพูดของคนอื่น ถึงคิดค้นก็ไม่ได้ความจริง (คือ เป็นเหตุให้เบื่อหน่ายละถอนได้) แต่ให้คิดค้นตามเหตุผลที่เกิดขึ้นจากจิตในปัจจุบันจริง ๆ

๕. จิตที่คิดค้นด้วยเหตุผลของตนเองอยู่อย่างนั้นแล้ว จะมีอาการให้เพ่งพิจารณาอยู่เฉพาะ ณ ที่แห่งเดียวในอารมณ์เดียว (ที่เรียกว่าเอกัคคตาสมาธิ) เป็นการรวบรวมพลังงานของจิตให้มีกำลังกล้า สามารถเพิกถอนอุปาทานความเห็นผิด แล้วชำระจิตให้สว่างผ่องใสได้ในขณะนั้นอย่างน้อยจะได้รับความสงบ สุขกายสบายจิตมาก อาจเกิดความรู้อะไรสักอย่างหนึ่งก็ได้ในขณะนั้น และความรู้อันนั้นจะเป็นของแปลกประหลาดน่าอัศจรรย์ด้วย เพราะความรู้นี้มิใช่เกิดจากมโนภาพ แต่เป็นความรู้อันเกิดขึ้นในปัจจุบัน ซึ่งสำเร็จมาจากเหตุผลเป็นสัจจธรรม อย่างไม่เคยเกิดเป็นมาแต่ก่อนเลยถึงจะรู้แอบแฝงตามเรื่องที่เคยคิดเคยรู้มาแล้วแต่เดิมก็ตาม แต่ความรู้อันนั้นมิเคยเป็นปัจจัดตัง ทำให้จิตสว่างขจัดเสียซึ่งความลังเลสงสัยในอารมณ์ที่ข้องอยู่ในใจได้ แล้วจะอุทานขึ้นมาในใจพร้อมความปราโมทย์ (อย่างนี้เทียวหรือ) แต่ถ้าผู้มีปัญญาทึบแล้ว จะเกิดความกล้าหาญร่าเริงต่อเมื่อมีผู้รับรองแลเห็นคำสอนของพระพุทธเจ้า ตามที่ท่านแสดงไว้ในหนังสือต่าง ๆ เป็นพยานแห่งความรู้อันนั้น ตามวิสัยของพุทธสาวกซึ่งไม่เหมือนกัน ความรู้ที่ว่ามานี้จะมากหรือน้อยจะกว้างขวางหรือไม่ ไม่เป็นเครื่องรบกวนประสาท แต่เป็นความสงบสุขที่แท้จริงแล้วทำให้ประสาทปลอดโปร่งดีขึ้นมาก พร้อมกันนั้นจะทำให้จิตใจและนิสัยของผู้นั้นละเอียดสุขุมนิ่มนวลละมุนละไมน่าเลื่อมใสมาก ถึงจะพูดจะทำจะคิดอะไรก็มีสติเสมอ ไม่ค่อยเผลอแล้วพึงให้รักษาอาการทั้งหมดดังอธิบายมาแล้วนี้อย่าได้ประมาท นี่เป็นเรื่องของแต่ละบุคคลมิใช่จะเกิดเป็นอย่างนั้นทั้งหมดทั่วไปก็หาไม่ แต่ถึงอย่างไรก็ตาม เมื่อเราได้อบรมจิตดังที่ได้อธิบายมาแล้วนี้ แม้จะไม่ได้รับผลเต็มที่ ก็ยังได้รับความสงบสุขอย่างน่าอัศจรรย์

ตามสมควรแก่การปฏิบัติของตน ๆ แล้วให้รักษาจิตของตนไว้อย่าให้เกิดความละโมบทะยานอยาก หรือโทมนัสน้อยใจ จงวางใจให้เป็นกลาง ๆ แล้วปฏิบัติตามแนวที่ได้อธิบายมาแล้วแต่ต้นนั้น ด้วยความเชื่อความเลื่อมใสใช้สติระวังสังเกตจงทุก ๆ ระยะของการปฏิบัตินั้น ก็จะได้ประสบผลดังประสงค์

๖. หากอบรมจิตดังกล่าวมาแล้วในข้อ ๔-๕ นั้น ยังไม่ปรากฏผล พึงตั้งสติมั่นสำรวมอยู่ในนิมิตอันใดอันหนึ่ง ให้เป็นเป้าหมายของจิต เช่นเพ่งดูอาการของกายนี้ มีเพ่งดูกระดูกหรืออวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่งในภายในกายนี้ โดยให้เห็นเป็นของปฏิกูลเป็นต้น หรือจะเพ่งดูเฉพาะแต่จิตอย่างเดียวก็ได้ เพราะจิตนี้เป็นของไม่เห็นด้วยตา ถ้าหากจะไม่ไปเพ่งดูในจุดใดจุดหนึ่งแล้ว ก็จะไม่รู้ว่าจิตอยู่หรือไม่อยู่ จิตนี้มีลักษณะเหมือนกับลม ลมนี้ถ้าไม่สัมผัสสิ่งต่าง ๆ ก็จะไม่รู้ว่าลมมีหรือไม่ จิตก็เช่นเดียวกัน ผู้อบรมใหม่ถ้าไม่มีเป้าหมายของจิตก็จะจับตัวจิตแท้ไม่ได้ แต่เป้าหมายคือนิมิตนั้นขออย่าให้เป็นของภายนอกไปจากกายนี้ จงให้เป็นเป้าหมาย คือ นิมิตที่มีอยู่ในกายนี้ดังกล่าวแล้ว แลเมื่อจะเพ่งจงเพ่งเอาเฉพาะอย่างเดียวที่เห็นว่าเหมาะแก่นิสัยของเรา อย่าละโมบเอาอย่างโน้นบ้างอย่างนี้บ้าง การเพ่งให้เราพิจารณาตามแนวแห่งสติปัฏฐาน คือ แยกแยะอาการออกจนให้เห็นเป็นแต่สักว่า "มิใช่เรา มิใช่ตัวตนของเรา" การเพ่งพิจารณาที่จะให้เห็นได้ดังว่ามานี้ ทำได้ ๒ อย่าง คือ

ก. เมื่อเพ่งพิจารณาอยู่เฉพาะในจุดเป้าหมายนั้น อย่าได้คำนึงว่าเป้าหมายนั้นเป็นอะไร และใครเป็นผู้เพ่งดู จงให้มีแต่ผู้รู้กับการเพ่งดูเท่านั้น ไม่ให้มีความสำคัญมั่นหมายในอันใดทั้งหมด แล้วจะมีแต่สิ่งอันหนึ่งซึ่งมีอาการให้รู้สึกเป็นอารมณ์ติดอยู่กับเป้าหมายเท่านั้น

ข. เมื่อเพ่งพิจารณาอยู่เฉพาะในจุดเป้าหมายนั้น ขณะเดียวกันให้ทำความรู้เท่าว่านั่นเป็นเป้าหมายของจิต นั่นเป็นจิตผู้พิจารณา นั่นเป็นสติผู้ระลึกตาม นั่นเป็นปัญญาผู้รู้ตามเป็นจริงในสิ่งนั้น ๆ อาการทั้งสองนี้ใช้ได้เหมือนกัน แต่ข้อ ก. เหมาะสำหรับผู้มีปัญญา

ทึบ และฝึกหัดขั้นแรก ส่วนข้อ ข. เหมาะสำหรับผู้มีเชาวน์ดีและชำนาญแล้ว ทั้งสองนี้ ถ้าผู้มาฝึกหัดอบรมอาศัยความไม่ประมาทแล้วก็จะได้รับผลอย่างเดียวกัน คือ ทำให้ได้สมาธิและปัญญา

๗. การอบรมจิตตามที่ได้แสดงมาแล้วนั้น จะโดยวิธีใดก็ตามขออย่างได้ลังเลใจว่าจะได้สมาธิและปัญญาหรือไม่ และให้ถอนความอยากตามคำข่าวเขาบอกเล่ากันมาต่าง ๆ นานาเสียนั้น แล้วทำให้ถูกตามแนวดังที่กล่าวมาแล้วในข้อ ๖. นั้นก็พอ ในขณะเดียวกันให้สังเกตแนวทางที่เราได้ฝึกอบรมมานั้นว่า เราได้ยกอุบายและจิตขึ้นมาพิจารณาอย่างไร ประคองสติไว้อย่างไร จิตของเราจึงจะเป็นอย่างนั้น หากทำอยู่อย่างนั้นแล้วจิตของเราปลอดโปร่งดี จงทำให้ได้เสมอ ให้ชำนาญ แต่ถ้าไม่เป็นอย่างนั้น คือ ตรงกันข้ามแล้วก็ให้ใช้ความสังเกตดังกล่าวมาแล้ว แล้วให้รีบแก้ไขเสียใหม่ การสังเกตวิธีฝึกหัดจิตดังกล่าวมาแล้วนี้ บางคนอาจสังเกตได้ไปพร้อมกันกับขณะจิตที่กำลังเป็นไปอยู่ก็ได้ แต่บางคนมาสังเกตเอาได้ตอนเมื่อจิตถอนออกมาแล้วตั้งอยู่ ทั้งสองอย่างนี้ใช้ได้เหมือนกัน อาการย่อมเป็นไปตามเชาวน์ของแต่ละบุคคล แต่ถ้าไม่ใช้ความสังเกตเสียเลยการฝึกหัดจิตเป็นไปได้ยาก ถึงเป็นไปได้แล้ว ก็จากที่จะรักษาให้ถาวรไว้ได้

๘. ขณะกำลังที่เราฝึกหัดจิตอยู่นั้นอาจมีสิ่งอันหนึ่ง ซึ่งเป็นของแปลก และน่าอัศจรรย์เกิดขึ้นด้วย โดยที่เรามิได้ตั้งใจจะให้เป็นอย่างนั้นแต่มันเป็นไปได้ สิ่งนั้นก็คือ จิตจะถอนเสียจากอารมณ์ภายนอก แล้วมารวมเข้าเป็นก้อนอันหนึ่งอันเดียวกัน ปล่อยวางสัญญาความจำและความยึดถือในสิ่งต่าง ๆ ที่ผ่านมาแล้วในอดีตหรืออนาคต จะมีปรากฏอยู่แต่ผู้รู้ ซึ่งเป็นคู่กันกับอารมณ์อันหนึ่งอยู่ในปัจจุบันเท่านั้น และเป็นของที่มิใช่อยู่ภายนอกและภายใน แต่เป็นสภาพที่มีเครื่องหมายเฉพาะจิตต่างหาก คล้าย ๆ กับเป็นการปฏิวัติเสียทุกสิ่งทุกอย่าง นั่นคือ "จิตเข้าสู่ภวังค์แล้ว ในขณะนั้นทุกสิ่งทุกอย่างจะเป็นเรื่องของจิตโดยเฉพาะแต่อย่างเดียว ถึงแม้ชีพอันนี้จะยังเป็นไปอยู่ก็ตาม เมื่อจิตเข้าถึงขั้นนี้แล้ว จิตจะปล่อยวางความยึดถือกายนี้ทั้งหมด แล้วเข้าไปเสวยอารมณ์ของตนด้วยตนเองอยู่ต่างหาก

ที่เรียกว่า ภพจิต ภพจิตนี้ยังมีขันธ์ ๕ อันละเอียดภายในครบบริบูรณ์อยู่ ฉะนั้น จิตในขั้นนี้จึงยังมีภพมีชาติทำให้ก่อเกิดต่อไปได้อีก ลักษณะอาการอย่างว่ามานี้คล้ายคนนอนหลับฝันไป ฉะนั้น เรื่องจิตเข้าภวังค์อันเกิดจากการฝึกหัดดังกล่าวนี้ จะมีอาการต่างกันอยู่บ้างก็ตรงที่มีสติมากน้อยกว่ากันเท่านั้น ผู้มีสติ มีเชาวน์ดี เมื่อเกิดขึ้นใหม่ ๆ ก็มีสติรู้ตัวอยู่ว่า เราเป็นอะไร เห็นอะไร ไม่ตื่นตกใจ ถ้าผู้สติน้อยมักหลงเชื่อง่าย จะเหมือนคนนอนหลับแล้วฝันไป เมื่อรู้สึกตื่นขึ้นมาอาจตกใจก็ได้ หรือหลงเชื่อในนิมิตนั้น ๆ แต่เมื่อฝึกหัดอบรมให้เป็นบ่อย ๆ จนชำนาญแล้ว สติจะดีขึ้น อาการเหล่านั้นจะหายไปแล้วจะค่อยเกิดปัญญาพิจารณาเหตุปัจจัยในธรรมนั้น ๆ ให้รู้แจ้งเห็นสภาพธรรมดาตามเป็นจริงอย่างไร

๙. ลักษณะอาการที่อธิบายมาแล้วในข้อ ๘. นั้น ถึงแม้จะไม่ทำให้เกิดปัญญาฉลาดคิดค้นในเหตุผลอะไรให้กว้างขวางก็ตาม แต่มันเป็นบุพพภาคเบื้องต้นของการฝึกหัดอบรมจิตเป็นเครื่องระงับนิวรณ์ ๕ ได้ และให้เกิดความสงบสุขในปัจจุบันด้วย ถ้าหากการฝึกหัดอบรมนั้นได้ถูกต้องแล้วไม่เสื่อม ยังจะเป็นไปเพื่อสุคติในสัมปรายภพเบื้องหน้าโดยควรแก่ฐานะของตน ๆ อีกด้วย

อนึ่ง ภาพและนิมิตต่าง ๆ เมื่อจะเกิดขึ้น ก็มักเกิดขึ้นในระหว่างขณะจิตที่กล่าวนี้ แต่ก็มิได้หมายความว่า เมื่อจิตเข้าถึงขั้นนั้นแล้ว จะต้องมีภาพและนิมิตเกิดขึ้นทุกครั้งหรือทุกคนไป บางคนบางครั้งก็เกิด บางคนบางครั้งก็ไม่เกิด เรื่องนี้แล้วแต่บุคคลและเหตุการณ์อีกเหมือนกัน แท้จริงเรื่องภาพและนิมิตที่เกิดในภาวนานั้น ถ้าจะว่าเป็นของดีก็ดีเฉพาะผู้มีสติฉลาดในภาพนิมิต เห็นแล้วไม่หลงเข้าไปยึดเอาภาพนิมิตนั้นมาเป็นตน เป็นของ ๆ ตนจริงจังเห็นภาพนิมิตเป็นแต่สักว่าภาพนิมิต พอเป็นเครื่องใช้เครื่องอยู่เท่านั้นแล้วก็ปล่อยวางเสีย ถ้าเป็นผู้ไม่ฉลาด สติไม่ค่อยดี ทั้งเป็นคนศรัทธาจริตอีกด้วยแล้ว เมื่อภาพนิมิตเกิดขึ้นแล้ว ก็จะมีความตื่นเต้นมาก อาจหลงลืมตัวจนกลายเป็นคนวิกลจริตไปก็ได้ เพราะเข้าใจว่าภาพนิมิตนั้นเป็นของจริงของจังไป (เรื่องแก้ภาพนิมิตจะได้นำไป

อธิบายในข้อ ๑๑ ข้างหน้า)

นอกจากนี้แล้ว ความเห็นของผู้ฝึกหัดจิตมาถึงขั้นนี้แล้ว มักจะมีหัวรุนแรงด้วยอำนาจพลังงานของจิต คือ เมื่อคิดอย่างไรแล้วมักจะเห็นไปหน้าเดียว ไม่ยอมเชื่อคนง่าย ๆ เพราะถือว่าความเห็นของตนมีเหตุผลควรเชื่อได้ ทั้ง ๆ ที่ความเห็นอันนั้นเป็นความเห็นเข้าตัวยังขาดเหตุผลอยู่มาก จึงมักเกิดวิปลาสเห็นผิดได้ง่าย ถึงอย่างไรภาพและนิมิตจะเกิดหรือไม่ก็ตาม นั่นมิใช่สิ่งที่ต้องการที่แท้จริงในที่นี้ เพราะภาพและนิมิตนอกจากจะเป็นอุปกิเลสเครื่องปกปิดปัญญาแล้วยังเป็นอุปสรรคแก่การที่จะเจริญวิปัสสนาอีกด้วย ความประสงค์ในการฝึกหัดอบรมจิตนี้ก็เพื่อละนิวรณ์ ๕ แล้วพิจารณาขันธ์ให้ชัดแจ้งเห็นตามเป็นจริงจนเบื่อหน่ายคลายความกำหนัดแล้วปล่อยวางได้ไม่เข้าไปยึดถือในขันธ์ต่อไปอีก

๑๐. เมื่อจิตอบรมให้ตั้งมั่นแน่วแน่อยู่ในฌาน สมาธิ จนระงับนิวรณ์ ๕ ได้แล้ว พึงเจริญวิปัสสนาต่อ วิปัสสนานี้อาจเกิดขึ้นพร้อม ๆ กันกับขณะที่กำลังเจริญสมถะอยู่ก็ได้ คือขณะที่จิตกำลังเจริญสมถะอยู่นั้น ปัญญาอาจเกิดแสงสว่างรู้แจ้งเห็นจริงขึ้นมาว่าสรรพสังขารทั้งหลาย ที่ปรากฏขึ้นมาแล้วนี้ทั้งหมด ย่อมแตกดับสลายไป ทนอยู่ไม่ได้ มิใช่เรามิใช่ตัวตนของเรา เป็นแต่สภาพธรรมอันหนึ่งของมันต่างหาก มันเกิดขึ้นมาแล้วก็แตกสลายดับไปตามสภาพของมัน เมื่อความรู้เกิดขึ้นอย่างนั้นแล้ว ก็จะทำให้จิตเกิดความเบื่อหน่ายคลายกำหนัดในสรรพสังขารทั้งปวง จะมีแต่ความสลดสังเวชในที่นั้น ๆ เป็นเครื่องอยู่ ไม่ว่าจะได้เห็นได้ยินอะไร ๆ ในที่ไหน ๆ ก็จะมีอาการอย่างนั้นตลอดไป นี่เรียกว่า วิปัสสนาเกิดขึ้นพร้อม ๆ กันกับการเจริญสมถะ" แต่ถ้าไม่เกิดอย่างนั้น เมื่อเจริญสมถะให้จิตตั้งมั่นแน่วแน่ดีแล้ว พึงยกเอากายวัตถุส่วนใดส่วนหนึ่งมีกระดูกหรือไส้ใหญ่ ไส้น้อย เป็นต้น หรือจะยกเอาอารมณ์ที่จิตกำลังคิดข้องอยู่ในขณะนั้นก็ได้ ขึ้นมาพิจารณาว่าสิ่งนั้นทั้งหมด ที่จิตเข้าไปยึดถือ ว่าเป็นของเที่ยงจริงจัง ยังประโยชน์ให้เกิดความสุขแก่ตนโดยแท้นั้น แต่ความจริงแล้ว สรรพสังขารทั้งปวงล้วนแล้วตกอยู่ในสภาพของพระไตรลักษณ์ทั้งนั้น ที่เราสมมติบัญญัติว่าสิ่งนั้นเป็นนั้น สิ่งนี้เป็นนี้ ตามมโนภาพของตนนั้น ไม่เป็นของจริงสักอย่าง

แต่สรรพสังขารทั้งปวงนั้น ย่อมเกิดขึ้นจากเหตุปัจจัยของมันเอง (คือ อวิชชา ตัณหา อุปาทานและกรรม) เมื่อเหตุปัจจัยของมันหมดแล้ว มันก็ดับไปตามสภาพของมัน ไม่มีใครบังคับให้มันดับแม้อัตตภาพร่างกายตัวตนของเราอาศัยอยู่นี้ก็ดี ที่เป็นอยู่ได้ก็เพราะเหตุปัจจัยมีลมและอาหาร เป็นต้น ถ้าของเหล่านี้หมดไปแล้ว ก็หาได้มีความหมายอะไรไม่ เมื่อพิจารณาอยู่อย่างนี้อาศัยอำนาจความสงบของจิตเต็มที่แล้ว ต่อจากนั้นก็จะถึงจุดหมายปลายทางแห่งกายฝึกหัดอบรมจิต คือ จะเกิดแสงสว่างแห่งปัญญาอันประกอบด้วยเหตุผลที่จิตคิดค้นแล้วเกิดขึ้นโดยเฉพาะของตนเอง มิได้ถือเอาตามสัญญาคือความทรงจำจากบุคคลอื่นมาเป็นความรู้ของตน แต่เป็นของเกิดขึ้นด้วยเหตุผลเฉพาะภายในใจของตนเอง แล้วจิตก็จะไม่หลงเข้าไปยึดมั่นกำหนัดยินดียินร้ายในสรรพสังขารธรรมทั้งปวงต่อไปอีก อนึ่ง หากจะพูดว่า ถ้าจิตไม่รู้แจ้งเห็นจริงในกรรมฐานที่ตนพิจารณาอยู่นั้นแล้ว จิตก็ยังรวมไม่ได้จริง แต่ที่ยังไม่เรียกว่าวิปัสสนาก่อนนั้น เพราะปัญญายังอ่อนด้วยเหตุผล และขาดความรอบคอบอยู่

สรุปความตามนัยที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ การชำระกาย วาจา ต้องใช้วิธีอบรมให้มีศีลเป็นขั้นแรก การชำระจิตให้บริสุทธิ์ต้องฝึกหัดอบรมให้ได้ฌาน สมาธิ (สมถะ) จนจิตมีพลังกล้าแข็งระงับนิวรณ์ ๕ ได้ เมื่อจิตได้ฌาน สมาธิ ชำนาญคล่องแคล่วในการเข้าออกและตั้งอยู่เป็นต้น ได้ตามประสงค์แล้ว แต่นั้นปัญญาคือแสงสว่าง ความรู้ตามความเป็นจริงแห่งสภาวธรรมทั้งหลาย ก็จะเกิดขึ้นพร้อมด้วยเหตุปัจจัยแห่งความเกิดและความดับของสภาวธรรมนั้น ๆ อย่างน่าอัศจรรย์ ความรู้ดังที่ว่ามานี้อาจเกิดขึ้นได้เฉพาะบางกรณีและบุคคลก็ได้ แต่อย่างไรก็ตาม ถ้าผู้มาฝึกหัดอบรมจิตของตนเข้าถึงขั้นนี้แล้วพึงทำความรู้เท่าว่า จิตเข้าถึงขั้นนี้แล้วสมควรจะได้อบรมให้เกิดปัญญาวิปัสสนาแล้ว แล้วพึงยกเอากายวัตถุหรืออารมณ์ของจิตที่ข้องอยู่ในอารมณ์อันใดอันหนึ่งขึ้นมาพิจารณา โดยอาศัยพระไตรลักษณญาณเป็นหลัก ดังอธิบายแล้วในเบื้องต้นนั้นก็จะได้ดวงปัญญาแสงสว่างเห็นแจ้งชัดในสรรพสังขารธรรมทั้งปวงเช่นเดียวกัน แล้วจะถอนเสียซึ่งความยึดถือในรูปนามทั้งปวงได้

จิตนี้ถึงแม้จะไม่มีตัวตน และถูกต้องไม่ได้ แต่จิตก็มีอิทธิพลเหนือกายและสิ่งทั้งหลายในโลก สามารถทำทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่ในโลกนี้ให้อยู่ภายใต้อิทธิพลของตนได้ แต่จิตนี้ก็มิใช่โหดร้ายสามานย์จนไม่รู้จักดีรู้จักชั่วเสียเลย เมื่อผู้มีความปรารถนาดี มาฝึกหัดอบรมจิตนี้จะให้เข้าถูกทางตามคำสอนของพระพุทธเจ้าดังแสดงมาแล้ว จิตนี้ยังจะเชื่องง่ายฉลาดเร็ว มีปัญญาพาเอากายที่ประพฤติเหลวไหลอยู่แล้วให้กลับดีได้ นอกจากนี้ยังสามารถจะชำระจิตของตนให้ผ่องใสสะอาด ปราศจากมลทินรู้แจ้งเห็นจริงในอรรถธรรมอันลึกซึ้งสุขุมได้ด้วยตนเองด้วย พร้อมกันนั้นจะสามารถนำเอาโลกนี้อันอันธการปกปิดให้มืดตื้ออยู่แล้วให้สว่างแจ่มจ้าได้ด้วย เพราะเนื้อแท้ของจิตแล้วเป็นของสว่างแจ่มใสมาแต่เดิม แต่เพราะอาศัยอารมณ์ของจิตที่แทรกซึมเข้ามาปกปิด จึงได้ทำให้แสงสว่างของจิตนั้นมืดมิดไปชั่วขณะหนึ่ง แล้วก็พลอยทำให้โลกนี้มืดมิดไปด้วย หากจิตนี้เป็นของมืดมิดมาแต่กำเนิดแล้ว คงไม่มีคนใดใครจะสามารถชำระจิตนี้ให้ใสสะอาดเกิดปัญญาแสงสว่างขึ้นมาได้

ฉะนั้น โลกนี้จะมืดหรือจะสว่าง จะได้รับความสุขหรือความทุกข์ก็ต้องขึ้นอยู่กับจิตของแต่ละบุคคล บุคคลจึงควรฝึกหัดจิตของตน ๆ ให้ดีเสียก่อน แล้วจึงฝึกหัดจิตของคนอื่นโลกนี้จึงจะไม่มีความยุ่งต่อไป

๑๑. เรื่องภาพและนิมิต ซึ่งเกิดจากการฝึกหัดอบรมภาวนาของผู้ทำการภาวนานั้นเป็นของแปลกน่าพิศวงอย่างหนึ่ง อาจทำให้ผู้มีปัญญาเยาเชื่อง่าย หลงเข้าไปยึดเอาเป็นจริงเป็นจังจนลืมตัวเสียสติไปก็ได้ ฉะนั้นผู้อบรมฝึกหัดภาวนากัมมัฏฐาน จึงควรระวังแลตรวจตรองตาม ดังที่ข้าพเจ้าจะอธิบายต่อไปนี้

นิมิตเกิดจากภาวนามีอยู่ ๒ อย่าง คือ ภาพและนิมิต

ก. ภาพที่ปรากฏเป็นรูปขึ้นมา เช่น ผู้มาเพ่งพิจารณาร่างกายของตนให้เห็นเป็นอสุภอยู่ เมื่อจิตรวมเป็นภวังค์แล้ว บางครั้งอาจเห็นร่างกายที่เราเพ่งพิจารณาอยู่นั้นเป็นอสุภเปื่อยเน่าไปทั้งหมดหรือเห็นเป็นแต่สักว่าโครงกระดูก หรือเป็นกองขี้เถ้าไปเป็นต้นจนเป็นเหตุให้เบื่อหน่ายฆ่าตัวตายเสียก็มี บางครั้งอาจเห็นเป็นภาพเทวดา-อินทร์พรหม-

นรก-และเปรตภูตผีไปก็มี

ข. นิมิตนั้นเมื่อจิตรวมเข้าดังนั้นแล้ว อาจปรากฏมีเสียงกระซิบบอก อาจเป็นเสียงบุคคลที่เคารพนับถือ เตือนให้เราพิจารณาธรรม หรือให้ระวังเหตุการณ์ก็ได้ มิเช่นนั้นอาจเป็นเสียงของศัตรูผู้มุ่งร้าย ซึ่งก่อนหน้าเขาจะมาทำอันตรายเราก็ได้ ซึ่งแสดงถึงกระแสของจิตอันเกี่ยวเนื่องกัน ตรงกันข้ามผู้หวังดีต่อเราก็เช่นเดียวกันบางทีก็เป็นเสียงลอย ๆ ขึ้นมา ซึ่งแสดงถึงอรรถธรรมที่น่าคิดน่าพิจารณา ตามสำนวนของนักภาวนาที่รู้กันทั่วว่า "ธรรมเป็นเครื่องส่อแสดงเตือนหรืออภิญญา"

ภาพ-นิมิต นี้มิใช่จะเกิดแก่นักภาวนากัมมัฏฐานทั่วไปทั้งหมดก็หาไม่ บางคนจิตจะรวมละเอียดสักเท่าไร ๆ ภาพ-นิมิต ก็ไม่ปรากฏ บางคนจิตรวมวูบลงพักเดียว ภาพ-นิมิตปรากฏแยะ (ระวังอย่างแต่งให้มันแยะนัก) ทั้งนี้เป็นเพราะนิสัยบางคน ผู้มีนิสัยเชื่อง่ายไม่ค่อยนึกถึงเหตุผล ภาพ-นิมิต มักเกิดเร็วและมักขยายตัวจนเกินขอบเขต จนเป็นเหตุให้ลืมตัวลืมสติ เสียปกติคนไปก็มี จึงเป็นของควรระวัง

ภาพ-นิมิต เป็นของจริงไหม แก้ว่าเป็นของจริงก็มี ไม่จริงก็มี เพราะภาพ-นิมิตเหล่านั้นเกิดจากฌานทั้งนั้น ฌานนั้นเป็นโลกิยะจึงไม่แน่นอน คือผู้มาอบรมภาวนากัมมัฏฐานเมื่อจิตรวมเข้าถึงภวังค์เป็นฌานแล้ว เจ้าตัวก็ไม่รู้ ว่าจิตของเราเข้าถึงอะไร ตั้งอยู่ภูมิไหน และกำหนดพิจารณาอารมณ์ของตนอย่างไร ภาพ-นิมิตเกิดขึ้นเพราะตั้งใจหรือไม่ก็ตาม ภาพ-นิมิตนั้นยังกอปรด้วยสังขารอุปาทานอยู่เป็นอันมาก จึงไม่แน่นอน เพราะภาพ-นิมิตที่เกิดในภวังค์นั้น อุปมาเหมือนคนนอนหลับหรือเคลิ้มไปแล้วก็ฝัน ฉะนั้นโดยมากเมื่อเกิดครั้งแรก ๆ มักเป็นจริงอยู่บ้างแต่เป็นส่วนน้อย

ฌานเป็นโลกิยะ หรือเป็นโลกุตตระ แก้ว่าองค์ฌานมีเพียง ๑๒-๑๓ เท่านั้น และเป็นโลกิยะล้วน แต่ถ้าท่านผู้เข้าฌานเป็นพระอริยเจ้าเอาฌานนั้นเป็นเครื่องมือ เป็นเครื่องอยู่ ย่อมสามารถใช้ฌานที่เป็นโลกิยะนั้นได้ตามปรารถนา และแน่นอนด้วย เหมือนคนชำนาญยิงปืนแม่นกับคนหัดยิงใหม่ ๆ ฉะนั้น เหมือนพระราชาทรงพระขรรค์ แต่สามัญชนถือดาบฉะนั้น

ภาพ-นิมิตเป็นของดีไหม แก้ว่าดีเฉพาะผู้ที่ใช้เป็น ใช้ให้ถูกทางตามที่เหมาะที่ควร และไม่หลงติดอยู่ในภาพ-นิมิตนั้น ไม่ดีแก่ผู้ที่ใช้ไม่เป็น ไม่ถูก จนเป็นเหตุให้หลงเข้าไปยึดเอาภาพ-นิมิตนั้นมาเป็นจริงเป็นจังไป เมื่ออุปาทานเข้าไปยึดแล้ว สังขารก็ย่อมขยายภาพ-นิมิตให้กว้างขวางออกไป จนทำให้ผู้ฝึกหัดภาวนากัมมัฏฐานไม่สามารถยับยั้งสติไว้ได้ ฉะนั้น จึงควรสำรวมระวังในภาพ-นิมิต ดังจะได้อธิบายต่อไปนี้

ภาพ-นิมิต เกิดขึ้นด้วยอำนาจของโลกิยฌาน และมีสังขารอุปาทานเป็นที่ดำเนิน ฉะนั้นภาพ-นิมิตนั้นจึงตกอยู่ในพระไตรลักษณ์คือเป็นของไม่เที่ยง ทนอยู่ไม่ได้ เป็นทุกข์ และมิใช่ตัวตนของเราและของใคร ๆ ทั้งหมดเป็นอนัตตา เป็นสภาพของเกิดดับอยู่อย่างนั้นตลอดกาล ควรพิจารณาให้เห็นตามเป็นจริงดังนี้แล้วให้ปล่อยวางเสีย อย่าหลงเข้าไปยึดถือภาพ-นิมิตอันเป็นแต่ปลายเหตุ พึงฝึกหัดต้นเหตุ คือ "ฌาน" ให้ชำนาญเข้าให้ได้เสมอ ๆ ตามปรารถนาแล้วภาพ-นิมิตก็เกิดเอง อนึ่งพึงให้โทษของภาพ-นิมิต เมื่อภาพ-นิมิตเกิดขึ้นแล้ว เราจะเพลินหลงไปยึดเอาภาพ-นิมิตนั้น แล้วฌานของเราก็จะเสื่อมเสีย อุปมาเหมือนคลื่นเสียงย่อมเป็นอุปสรรคแก่ผู้ทำความสงบและคิดค้นธรรมอันละเอียดลึกซึ้ง มิฉะนั้นเหมือนคลื่นในน้ำใส ย่อมทำไม่ให้เรามองเห็นเงาในน้ำได้ฉะนั้น

ภาพ-นิมิตนี้เมื่อเกิดขึ้นแก่ผู้ฝึกหัดอบรมภาวนาได้ฌานใหม่ ๆ แล้ว จะเป็นของแปลกและน่าอัศจรรย์มาก สังขาร-อุปาทานย่อมเข้าไปยึดอย่างเหนียวแน่น ภาพ-นิมิตนั้นจะเข้าไปประทับติดอยู่กับตา (ตาใน) กับใจตลอดเวลา หากแก้ไขละถอนโดยอุบายดังกล่าวแล้วไม่ได้ผล พึงพยายามอย่าให้จิตเข้าถึงฌานได้ คือไม่เอาใจใส่ ไม่ให้จิตสงบ ไม่ยินดีชอบใจกับภาพ-นิมิตนั้น ๆ ให้กินอยู่หลับนอนสบาย ๆ ประกอบภารกิจอื่น ๆ ให้มาก ๆ จนทำให้ร่างกายได้รับความเหน็ดเหนื่อยมาก ๆ คิดนึกส่งไปในอารมณ์ที่จะให้เกิดกิเลสเช่นส่งไปในรูปที่สวย ๆ เสียงที่เพราะ ๆ จนให้จิตเกิดความกำหนัดรักใคร่เป็นต้น เมื่อจิตเสื่อมถอนจากฌานแล้วภาพ-นิมิตทั้งหลายก็จะหายไปเอง เมื่อลูกศิษย์แก้ตนเองไม่ได้ดังแสดงมานี้ อาจารย์ก็ควรเข้าช่วยแก้ในทำนองเดียวกันนั้น ทางที่ดีและแก้ได้ผลเร็วที่สุด

อาจารย์ควรหาเรื่องยุให้ผู้ซึ่งติดอยู่ในภาพ-นิมิตนั้นเสื่อมจากฌานนั้นหรือเกิดความโกรธอย่างร้ายแรง ภาพ-นิมิตนั้นจะหายทันที

ที่ตั้งอันจะให้เกิดความรู้ในอรรถธรรม

คืออุปจารสมาธิ มี ๒ อย่าง

ก. ภาวนานิกรทั้งหลายมาเจริญภาวนากัมมัฏฐานบทใดบทหนึ่งอยู่ จิตจะค่อยสงบจากอารมณ์ภายนอก แล้วเข้ามารวมอยู่เฉพาะ ณ ที่จิตแห่งเดียว แต่ไม่ขาดจากอารมณ์ทั้งหมด มีความรู้สึกนึกคิดตริตรอง พยายามจะละถอนอารมณ์ที่ละเอียด ๆ นั้น แต่ยังละไม่ได้เด็ดขาด นี่อุปจาระก่อนถึงอัปปนา

ข. จิตละเอียดลงไปจนละถอนอารมณ์ที่พิจารณาอยู่นั้น ให้ขาดหายไปหมด แม้แต่ลมที่หายใจออกหายใจเข้าอยู่นั้นก็ไม่ปรากฏที่เรียกว่า "อัปปนา" แต่มีสติเต็มที่อยู่ด้วยความว่างเปล่า ซึ่งไม่ยึดถือเอาอะไร ๆ ทั้งหมดมาเป็นเครื่องเกาะเกี่ยว แต่มันเสวยอารมณ์ของมันเองเฉพาะต่างหาก เมื่อจิตถอนออกมาจากนั้นแล้ว มาเพ่งพิจารณาอารมณ์และเหตุผลอรรถธรรมทั้งหลายอยู่ นี่อุปจาระออกจากอัปปนามาแล้ว ทั้งสองอย่างนี้ย่อมเป็นบทฐานที่ตั้งแห่งความรู้อรรถธรรมและเหตุการณ์นั้น ๆ ได้เป็นอย่างดี ซึ่งผิดแปลกจากความรู้อันเกิดจากภาพ-นิมิตดังกล่าวแล้วข้างต้น เพราะภาพ-นิมิตเกิดจากโลกิยฌานจึงได้ผลไม่แน่นอน ส่วนความรู้ที่กล่าวถึงอยู่นี้ ถึงแม้จะเกิดจากโลกิยสมาธิก็ได้ผลแน่นอน (นักวิทยาศาสตร์เขาใช้ภูมินี้เป็นเครื่องคิดค้น) ถ้าเป็นโลกุตตรสมาธิแล้ว ย่อมทำให้สิ้นอาสวะเป็นขั้น ๆ ไป รวมความแล้ว ความรู้อันเกิดจากภาพ-นิมิต กับความรู้อันเกิดจากอุปจารสมาธิ ย่อมผิดกันทั้งคุณค่าและพื้นฐานที่เกิดดังกล่าวแล้ว

ข้อที่ควรอธิบายเพิ่มเติมในที่นี้ก็คือ "อัปปนาสมาธิ" อัปปนาสมาธิเป็นโลกุตตระโดยมากผู้เข้าอัปปนา มักกำหนดลมหายใจเข้าออกเป็นอารมณ์อยู่ เมื่อเพ่งลมหายใจเข้าออกเป็นอารมณ์อยู่ มาเห็นความเกิดความดับ หรือเห็นแต่เฉพาะความดับอย่างเดียวแล้ว จิตนั้นจะค่อยละเอียดเข้า ๆ จนถอนวางอารมณ์ทั้งปวงโดยลำดับ แล้วรวมเข้าเป็นอัปปนา

ดังกล่าวแล้ว อัปปนานี้มีการระงับลมหายใจเข้าออกเป็นเครื่องวัด บางทีท่านเรียกว่า "อัปปนาฌาน" เพราะมาเพ่งเอาลมหายใจเป็นอารมณ์ ที่เรียกว่า "อัปปนาสมาธิ" เพราะเมื่อจิตรวมเข้าถึง ณ ที่นั้นแล้วไม่มีลมหายใจเข้าออก แต่ยังมีสติไพบูลย์อยู่เต็มที่ แล้วจะพิจารณาอะไรไม่ได้ทั้งหมด เพราะจิตบริสุทธิ์เต็มที่แล้ว ต่อเมื่อจิตถอนออกมาตั้งอยู่ในอุปจาระดังกล่าวแล้วจึงจะพิจารณาอะไรได้ แล้วจะรู้แจ้งเห็นชัดในสัพพเญยยธรรมทั้งปวงตลอดถึงการอื่น ๆ อีกด้วย และไม่มีภาพ-นิมิตดังกล่าวแล้วในเบื้องต้น แต่เป็นความรู้ที่มีเหตุผลเป็นหลักฐาน มีอุปมาอุปไมยให้หายความสงสัยโดยสิ้นเชิง อัปปนาฌานนี้ บางทีภาวนานิกรพิจารณากัมมัฏฐานบทอื่น ๆ เป็นอารมณ์อยู่จิตก็สามารถรวมเข้าถึงอัปปนาฌานได้เหมือนกันกับอานาปานสติ เพราะเพ่งเอาลมหายใจเข้าออกเป็นอารมณ์ แต่ยังไม่เข้าถึงอัปปนาฌาน ต่อเมื่อจิตรวมจนหมดลมหายใจเข้าออกแล้วจึงเรียกว่า อัปปนาฌาน นี่เป็นทรรศนะของข้าพเจ้า ภาวนานิกรทั้งหลายไม่ควรถือเอาทรรศนะของข้าพเจ้าเป็นประมาณ เพราะความคิดความเห็นของคนทั้งหลายในโลกนี้ ถึงแม้จะรู้เห็นอย่างเดียวกัน ในโอกาสที่แห่งเดียวกันก็ตาม อาจจะเข้าใจหรือสมมติเรียกชื่อของนั้นต่างกันก็ได้ อันเป็นเหตุให้เกิดความวิวาทโต้เถียงกันไม่มีที่สิ้นสุด แต่ขอให้ทุก ๆ คนพากันฝึกหัดอบรมภาวนากัมมัฏฐานของตน ๆ ให้เข้าถึงอัปปนาดังกล่าวแล้ว แล้วให้เทียบกับบัญญัติตำราที่ท่านแสดงไว้ในที่หลายแห่งด้วยจิตเป็นธรรม อย่าให้มีอคติก็จะเป็นปัจจัตตังตั้งขึ้นมาเฉพาะตนเอง นั่นแลเป็นสิ่งที่ข้าพเจ้าประสงค์ในที่นี้

บทส่งท้าย

โลกุตตรธรรมทั้งหลายย่อมตั้งอยู่บนรากฐานแห่งโลกิยธรรมทั้งปวง โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ซึ่งจัดเป็นโลกุตตระล้วน ๆ ต้องขึ้นต้นที่รูปนามคือ กายอันเป็นโลกิยะนี้ก่อน ภาพ-นิมิตและความรู้ความเห็นต่าง ๆ อันเกิดจากฌาน ย่อมเป็นอุปสรรคแก่ผู้มีตาข้างเดียว (คือเจริญฌานอยู่) แต่เป็นเหตุให้เจริญปัญญาแก่ผู้มีตาสองข้าง (คือเจริญสมาธิปัญญาเป็นเครื่องประกอบ) ดาบและขวานแต่ละเล่มทั้งสันและคม เขาทำไว้ใช้งานแต่ละอย่างต่างกัน

แต่บุคคลใช้งานไม่ถูกตามหน้าที่ของมัน นอกจากไม่สำเร็จประโยชน์แล้ว อาจเป็นอันตรายแก่งานหรือบุคคลผู้ใช้ก็ได้ วิปัสสนูและวิปัสสนา ก็เกิดจากฐานอันเดียวกันนั่นเอง เมื่อผู้ไม่มีปัญญา พิจารณาไม่ถูกก็เป็นวิปัสสนูปกิเลสไป แต่เมื่อพิจารณาถูกโดยใช้โยนิโสมนสิการ ก็กลายเป็นวิปัสสนาได้เป็นอย่างดี โลกิยะเมื่อพิจารณาให้รู้แจ้งเห็นเหตุตามเป็นจริงของโลกแล้ว เห็นโทษเบื่อหน่าย ไม่หลงเข้าไปยึดถือติดอยู่ ก็กลายเป็นธรรมไป แต่เมื่อหลงเข้าไปยึดถือติดแน่น ไม่ยอมปล่อยวางแล้ว โลกนั้นมิใช่จะเป็นอยู่อย่างนั้นตลอดไปก็หาไม่ พรหมโลกอาจถอยลงมาเป็นเทวโลกก็ได้ เทวโลกก็อาจถอยลงมาเป็นมนุษยโลกก็ได้ มนุษยโลกอาจถอยลงมาเป็นอบายโลกก็ได้ ของเหลว ๆ ย่อมไหลลงสู่ที่ต่ำฉันใด จิตใจของสัตว์ทั้งหลายก็ย่อมไหลลงสู่ที่ต่ำ (คือความชั่ว) ได้ง่ายฉันนั้น การฝึกหัดอบรมภาวนากัมมัฏฐาน ถึงแม้จะเป็นการปฏิบัติตนเองก็ตาม แต่ถึงกระนั้นก็ต้องยอมเสี่ยงชีวิตอย่างน้อยถ้าไม่สำเร็จต้องหวังเนรเทศตนเอง ผู้ที่มิได้ตั้งปณิธานไว้อย่างนั้น ต้องมีหวังเป็นข้าทาสของเขา (คือกิเลส) ตลอดกาล

ดวงจิตผู้รู้อยู่

พระครูสันติวรญาณ
(สิม พุทฺธาจาโร)
สำนักสงฆ์ถ้ำผาปล่อง
อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่

นโมตัสสะ ภควโต อรหโต สัมมาสัมพุทธัสสะ

นโมตัสสะ ภควโต อรหโต สัมมาสัมพุทธัสสะ

นโมตัสสะ ภควโต อรหโต สัมมาสัมพุทธัสสะ

ขอนอบน้อม แด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

ณ บัดนี้ถึงโอกาส เป็นโอกาสนั่งสมาธิภาวนาในเราทุกคนนั่งขัดสมาธิ เอาขาขวาทับขาซ้าย เอามือขวาทับมือข้างซ้าย แล้วก็หลับตา นึกภาวนาพุทโธ ๆ ทุกลมหายใจเข้าออก รวมจิตเข้ามา การนั่งสมาธินี้ เป็นการปฏิบัติบูชาอันสำคัญ อารมณ์เรื่องราวดีชั่วประการใดที่เราผ่านมา ท่านให้ชื่อว่าอารมณ์อดีต เรื่องราวอารมณ์อดีตนี้ จะดีก็ตาม จะชั่วก็ตาม ที่เราทำมาแล้ว ในขณะนี้เวลานี้ไม่ต้องให้มันมาเป็นอารมณ์อยู่ในจิต ควรปล่อยวางอารมณ์อันเป็นอดีตนั้นให้เด็ดขาดออกไป รวมจิตมาบริกรรมทำใจให้สงบในปัจจุบัน ปัจจุบันธรรมเดี๋ยวนี้เวลานี้เป็นสิ่งสำคัญ เรื่องราวใด ๆ อันเป็นอนาคตกาล ดีร้ายประการใด สิ่งนั้นยังอยู่ข้างหน้า อนาคตการคือยังมาไม่ถึง ผู้ปฏิบัติภาวนาต้องรวมจิตใจเข้ามาอยู่ในหลักปัจจุบันขณะนี้ เดี๋ยวนี้ให้ได้ ถ้ามีอารมณ์ใดผลุดโผล่ขึ้นมาในจิตในใจ ก็ให้เตือนจิตใจดวงนี้ว่าเป็นเรื่องอดีตหรืออนาคต ถ้าเป็นอารมณ์อดีตอนาคตแล้ว อย่าได้ต่อเติมเสริมส่ง คิดดีก็ยกไว้เสียก่อน คิดชั่วก็ละทิ้งไปเลย

บัดนี้กายของเราก็นั่งอยู่ในท่าที่สงบ จิตผู้รู้อยู่ภายในใจ เราทุกคนก็มีความรู้สึกอยู่ในตัว ดวงจิตผู้รู้อยู่ในปัจจุบันเดี๋ยวนี้ เวลานี้ เป็นจิตใจของเราแท้ ส่วนสังขารจิตที่คิดปรุงแต่ง สังขารมารก็ว่าได้ คืออารมณ์ภายนอกนั้นมักจะมาเป็นอารมณ์ขัดข้อง ทำลายสมาธิภาวนาของผู้ตั้งใจ ถ้าผู้ปฏิบัติตั้งใจลง ในหลักปัจจุบัน บริกรรมภาวนาอยู่ก็ดี หรือกำหนดกายคตาสติกรรมฐานของตนอยู่ มี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก นี่จึงเป็นหลักของภาวนา ถ้ารวมมาในกาย พิจารณากาย ให้รู้แจ้ง ลงสู่หลักอสุภกรรมฐาน คือของไม่งาม ลงสู่หลักธาตุกรรมฐาน ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ร่างกายนี้เมื่อรวมมาอยู่ในกาย ก็ชื่อว่าภาวนา สงบอยู่ในพุทโธ ก็ชื่อว่าภาวนา ผู้มานึกมาเจริญนั้นคือดวงจิต

ดวงจิตนั้นไม่มีรูปร่างสีสันฐาน แต่มีกำลังแรง ส่วนจิตที่สังขารปรุงแต่งออกไปภายนอกนั้น มีหน้าที่ละทิ้งปล่อยวางทิ้งออกไป ส่วนดวงจิตอันเป็นอยู่ในปัจจุบัน ที่เราบริกรรมคำว่าพุทโธ หรือฟังธรรมอยู่ในเวลานี้ ก็ดวงจิตดวงใจผู้รู้อยู่ปัจจุบันนี้เป็นผู้ฟัง เป็นผู้ไตร่ตรองตามพระธรรมคำสั่งสอนนั้น ๆ หรือเป็นผู้มาบริกรรมคำว่าพุทโธ ๆ เมื่อผู้ปฏิบัติสังเกตเห็นอย่างนี้ แจ่มแจ้งภายในจิตใจแล้ว ก็มีหน้าที่ละ ส่วนจิตใจดวงที่อยู่นี้ มีหน้าที่เจริญ คำว่าเจริญ ก็ระมัดระวังรักษา ให้ตั้งอยู่ในความสงบ จิตใจคนเรานั้น ถ้าทวนกระแสเข้ามา สู่ดวงจิตดวงใจดวงที่รู้อยู่ปัจจุบัน ขณะนี้ เวลานี้แล้ว ก็ต้องสงบ สงบอยู่ก็ดวงจิตมันมีอยู่นี่แล้ว สงบอยู่นี่แล้ว แต่จิตใจธรรมดาที่ไม่ได้สังวรณ์ระวัง มันหลงไหลไปตามสังขาร สังขารวิญญาณ ที่แส่สายออกไป รับเอาเรื่องต่าง ๆ ปัจจุบันให้ทวนกระแสน้ำใจของตนเข้ามาว่า ความคิดนึกทั้งหลายแหล่ออกไปจากไหน ออกไปจากดวงจิตที่รู้อยู่นี้ต้นตอของจิตใจมีอยู่ภายในกายของเรา ภายในจิตนี่เอง แต่ว่าจิตจิตนี้ จะหาเป็นก้อนเป็นหน่วย เป็นสีสัน วรรณะเหมือนคน เหมือนวัตถุเข้าของไม่ได้ จิตใจเป็นธาตุนามธรรม เมื่อท่านจัดในขันธ์ ๕ ได้แก่ รูป คือ ตัวเราท่านทั้งหลายนี่แหละ เวทนา คือจิตเสวยอารมณ์ ดวงจิตผู้รู้นี่แหละ เสวยอารมณ์ทุกข์สุข สบายไม่สบาย สัญญา ความจำ

หมาย ว่าคน ว่าสัตว์ ว่าสีแดง สีดำ ที่รู้อยู่อย่างนี้ท่านให้ชื่อว่าสัญญาปรุงแต่ง คิดนึกอะไรต่อมิอะไรอยู่เรื่อยเปื่อยในดวงจิตนั้น ให้ชื่อว่าสังขาร เมื่อคิดนึกสิ่งใดแล้วก็รู้เห็นไปตามอาการเหล่านั้น ให้ชื่อว่าวิญญาณ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นามธรรมทั้ง ๔ นั้นก็เกิดขึ้นในดวงจิตผู้รู้อยู่นี่เอง เวลานั่งสมาธิภาวนา เดินจงกรม ท่านจึงให้รวมจิต ดวงจิตดวงที่รู้อยู่ รู้ไปไม่เอา คิดดีคิดชั่วอย่างไร เป็นเรื่องภายนอกออกไปไม่มีที่สิ้นสุด ต้องให้รู้จักว่าคิดไป ใครเป็นผู้คิดไป ไปรู้โน้นรู้นี้ ใครเป็นผู้รู้ ไม่ใช่ไปจากดวงจิตปัจจุบันเดี๋ยวนี้เวลานี้หรือ ก็ไปจากดวงนี้ เมื่อไปจากดวงนี้ เราอย่าไปหลงเงาของจิต กิริยาอาการของจิต เงาของจิตที่มันแส่ส่ายออกไปในอดีตบ้าง ออกไปในอนาคตบ้าง คิดไปปรุงไปในเรื่องที่ตนชอบพอพอใจบ้าง ไม่ชอบพอใจบ้าง ปรุงแต่งไป อันนั้นได้ชื่อว่าสังขาร จิตใจของเราแท้ดี ใครเป็นผู้รู้จัก จิตเราไปใครเป็นผู้รู้จัก ก็มีจิตดวงเดียวที่รู้อยู่ ฟังธรรมได้ยินเสียงอยู่ ภาวนาพุทโธอยู่เท่านี้เอง เมื่อมีอยู่เท่านี้เองก็รวมแหล่งรวมกำลังตั้งสัตย์อธิษฐานขึ้นมาในจิตใจ ว่าเดี๋ยวนี้เวลานี้เราจะไม่คิดไปตามสังขารวิญญาณ อาการของนอก เราจะรวมมา อย่านอกออกไป ก็คือว่าอยู่ที่พุทโธนี้ มานึกพุทโธ กั้นไว้แค่นี้ไม่ให้ออกนอกเรื่องนอกราว

พุทโธนี้ เป็นชื่อเป็นพระนามของพระพุทธเจ้าที่เราทุกคนจะต้องระลึกถึง ที่เราได้มาเห็นพุทธศาสนา พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ได้มาประพฤติปฏิบัตินี้มาจากพุทธเจ้า มีพระพุทธเจ้ามาอุบัติบังเกิดมาตรัสรู้ พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญานก่อน จึงได้โปรดพระธรรมวินัยคำสั่งสอนทั้งหลายแหล่ในโลกไว้ในพุทธศาสนา โบราณอาจารย์เจ้าทั้งพุทธบริษัททั้ง ๔ ก็ศึกษาเล่าเรียนประพฤติปฏิบัติสืบ ๆ กันมาจนกระทั่งเราท่านทั้งหลาย เกิดมาในโลก ในชาติบ้านเมือง ก็ได้เห็นวัดวาศาสนา เห็นภิกษุสงฆ์ สามเณร เห็นอุบาสก อุบาสิกา ศรัทธาญาติโยม เลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนา มาจากพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าบัดนี้ได้ดับขันธ์เข้าสู่นฤพานนานมาแล้ว ๒๕๑๙ ปีมาแล้ว แม้จะนมนานมาแล้วก็ตามแต่ พระธรรมวินัยคำสั่งสอน คำบอกกล่าวตักเตือนท่านมีอยู่ ที่ให้ชื่อว่าพระธรรมพระวินัย ที่บอกสอน

ไว้เป็นหลัก ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ พระพุทธเจ้าเป็นของมีมาแล้ว เราจะนึกถึงคุณพระพุทธเจ้าเพื่อให้จิตใจเราเอาตัวอย่างพระพุทธเจ้ามาประพฤติปฏิบัติ พระองค์ที่จะได้เป็นพระพุทธเจ้านั้นมาจากไหน มาจากจิตใจที่ตั้งปรารถนาโพธิญาน ปรารถนาที่จะรื้อขนสัตว์ เพื่อไปสู่นิพพานทั้งพระองค์และหมู่สัตว์ทั้งหลาย เมื่อพระองค์ตั้งจิตเจตนาอย่างนั้นตั้งแต่ปรารถนา มาบำเพ็ญทานเมื่อใด รักษาศีลเมื่อใด ภาวนาเมื่อใด ไม่ว่าภพใดชาติใดก็ตั้งใจไว้อย่างนี้เกิดมาเป็นคน ก็สร้างแต่คุณงามความดี ให้บังเกิดมีขึ้นมาตลอดโดยลำดับ ผลที่สุดความดีที่พระองค์ประกอบกระทำมานั้นเองที่ว่า ทาน ศีล ภาวนา บารมี ๑๐ ประการ แก่กล้าสามารถ จนได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ที่เราท่านทั้งหลายได้ระลึกถึงว่าพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้า บัดนี้เวลานี้ เราก็เอาคุณพระพุทธเจ้านี้มาเป็นอารมณ์ พุทโธ พุทโธ หมายถึงพุทธเจ้า ผู้นึกพุทโธ คือ จิตใจของเรานี่เอง ไปนึกว่าพุทโธรู้ว่าพุทโธ รู้ว่าลมหายใจเข้าออกรู้ว่าเราเป็นคน ผู้กำลังสร้างคุณงามความดีอยู่ก็จิตทั้งนั้นแหละ ดวงจิตดวงใจดวงนี้ อันความจริงมันมีมาตั้งแต่เกิด จิตใจของคนเราได้แก่ดวงจิตผู้รู้อยู่นี้ มันเกิดมาในโลกนับภพนับชาติไม่ถ้วนแล้ว แต่ด้วยอวิชชาตัณหา ความไม่รู้ในจิตการบำเพ็ญทาน รักษาศีล ภาวนายังไม่เพียงพอ จึงออกจากรูปนามกายใจ อันเป็นก้อนทุกข์กองทุกข์นี้ไม่ค่อยได้ เราจะต้องรวบรวมกำลัง ตั้งใจให้มั่น ให้สงบระงับเป็นหลักเพราะหลักที่จะออกจากโลก ออกจากกองทุกข์นี้ได้นั้น หลักสมถะกรรมฐาน หลักวิปัสสนากรรมฐาน หลักสมถะกรรมฐาน จิตต้องตั้งมั่น จิตต้องสงบ จิตต้องเย็นสบายเป็นดวงหนึ่งดวงเดียวเสียก่อน จึงจะเข้าใจในวิปัสสนากรรมฐาน ถ้าจิตเลื่อนลอย จิตไม่ตั้งมั่นจิตไม่หยุด ไม่อยู่ ไม่สงบ ไม่นิ่งแน่เป็นดวงเดียวเสียก่อน ไม่มีทางที่จะรู้ได้เข้าใจ

ดูตัวอย่างพระศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย ก่อนที่พระองค์จะได้ตรัสรู้พระองค์ก็ทำสมถะภาวนา คือบริกรรม กำหนดลมหายใจเข้าออกเป็นบริกรรมแทนพุทโธ เพราะว่าคำว่าพุทโธ คือพระพุทธองค์ผู้ภาวนาอยู่นั่นแหละ แต่ยังไม่ตรัสรู้ แต่บำเพ็ญบารมีมาเต็มแล้ว วันที่พระองค์จะได้ตรัสรู้ พระองค์ก็บริกรรมลมหายใจเข้าออก ลมเข้า จิต

ดวงที่รู้อยู่นี่แหละ พระองค์ก็จ่ออยู่ที่ลมเข้า ลมออกก็จดจ่ออยู่ที่ลมออก เรื่องอารมณ์ฟุ้งซ่านต่าง ๆ คิดออกไปนอก ดับไปหมด ดับไปหมด เหลือแต่ลมหายใจเข้าและออก จิตใจของพระองค์ ก็จะจ่ออยู่ที่ลมหายใจ ยึดอยู่ที่ลมหายใจ จนสงบระงับเยือกเย็นสบายตั้งมั่นเป็นขณิกสมาธิ อุปจารสาธิ อัปนาสาธิไม่หวั่นไหว เมื่อจิตใจของพระองค์ไม่หวั่นไหวแน่วแน่เป็นดวงเดียวแล้ว คำว่าวิปัสสนากรรมฐาน ได้แก่ดวงจิตที่รู้อยู่ และรู้แจ้งในวิปัสสนากรรมฐาน ได้แก่ดวงจิตดวงที่รู้อยู่นั้น ก็เห็นแจ้งในรูปนามนี้ ว่าไม่เที่ยง ได้แก่กาย ใจ คน สัตว์ วัตถุธาตุทั้งหลาย ทั้งภายในภายนอก เห็นความทุกข์ของการที่เกิดมามีรูป มีนาม มีกาย มีใจ เห็นความไม่ใช่ตัวตนของบุคคลผู้ใด รูปนามกายใจอันนี้ การที่จะมาหลง ยึดเอาถือเอาตัวตนนี้ ไม่ใช่ความจริง เป็นความหลง

การที่จะรู้แจ้งหลัก ๓ ประการ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นี้ จิตต้องตั้งมั่น ฉะนั้นการตั้งจิตตั้งใจ ให้สงบแน่วแน่มั่นคงไม่หลงไหล ไปตามรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะธรรมารมณ์นั้น จึงเป็นอุบายภาวนาอันสำคัญที่เราทุกดวงใจจะต้องตั้งจิตตั้งใจ ด้วยความระมัดระวังระวังตาใน เมื่อเวลาเห็นรูป จิตอย่าได้หวั่นไหว ภาวนาพุทโธอยู่ในใจ ระวังใจไม่ให้หลง ในเมื่อเวลาฟังเสียงเสียงที่เพราะไม่เพราะ มันมีอยู่ในโลกอย่างนี้ คือระวังรักษาจิตให้มั่นคงอยู่นั่นเอง กลิ่นเหม็นหอมที่เข้าทางจมูกก็ให้รู้ อย่าได้หลง รสอาหารผ่านลิ้นอร่อย ลำบ่ลำก็ตามจิตใจให้วางเฉยอยู่ได้ เย็นร้อนอ่อนแข็งกระทบร่างกายจิตก็ให้วางเฉยอยู่ภายในดวงจิตดวงใจให้ได้ นี้เป็นข้อวัตรปฏิบัติอันสำคัญยิ่งในทางพุทธศาสนา ให้พากันรวมกำลัง ตั้งลงไปในดวงจิตดวงใจอันนี้ให้ได้ จิตใจนี้มีอยู่ในปัจจุบันแต่จิตใจผู้ภาวนา ไม่รวมไม่สงบมาสู่ปัจจุบัน แส่ไปข้างหน้า แส่ไปข้างหลัง เอาเรื่องคนอื่นภายนอกมาคิดมานึกดีใจกับอารมณ์ที่ดี ชอบพอพอใจกับอารมณ์ที่ชอบพอพอใจ เลยจิตมันไม่ยุ่งแต่เรื่องภายนอก ทั้ง ๆ ที่ดวงจิตดวงใจนั้นมีอยู่แล้วในตัวในใจอันนี้ แต่ไม่นำมาภาวนา ก็ไม่เห็นก้อนทุกข์กองทุกข์ เมื่อความทุกข์เกิดขึ้นในร่างกายนี้ ให้พิจารณาจิตจะได้รู้ว่านี่มันทุกข์จริง เวลาเจ็บไข้ได้ป่วยขึ้นมาในร่างกายจิตที่อุปาทาน ก็จะมายึดมาถือ ว่าเราเจ็บ เราไข้ เราไม่สบาย อันความจริงนั้นธาตุดินเขาไม่สบายต่างหาก ถ้าหากว่า

จิตของผู้ภาวนามั่นคง เห็นแจ้งในหลักทั้ง ๓ แล้วก็จะเห็นแจ้งว่า ช่างมันเถิด ธาตุดินเขาเจ็บไข้ได้ป่วย จิตไม่มีรูปร่างตัวตนประการใด มันจะเจ็บป่วยได้อย่างไร แต่ที่จิตมายึดถือว่าเราเจ็บเราไข้เราไม่สบาย มันเป็นเพราะจิตอุปาทาน มายึดว่าเป็นตัวเรา รูปร่างกายเป็นของเรา แท้จริงรูปร่างกายมันเป็นธาตุดิน ธาตุดินเขาเจ็บไข้ได้ป่วย ธาตุน้ำเขาเจ็บไข้ได้ป่วย ธาตุไฟเขาเจ็บไข้ได้ป่วย ธาตุลมเขาเจ็บไข้ได้ป่วยต่างหาก ถ้าแยกให้มันเป็นต่างหาก จิตผู้รู้อยู่ในจิตใจของผู้ปฏิบัติภาวนา ก็สบาย อะไรมันเกิดมีในร่างกายสังขารภายในตัวของเรา ก็ไม่ยึดมั่นว่าเป็นของเรา เป็นเรื่องของธาตุโลก เป็นเรื่องของหลักอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ธรรมดาโลกอย่างนี้ จิตผู้รู้ก็รู้แจ้ง รู้จริง รู้อยู่ ภายในดวงจิตดวงใจดวงที่รู้อยู่ในปัจจุบันขณะนี้ เวลานี้ รู้อยู่เสมอ จิตใจก็ย่อมเย็นไม่ร้อน เพราะว่าไม่ไปยึดเอาถือเอาภายนอก

สมมุติว่าถูกผู้อื่นคนอื่นดุด่า ว่าร้าย ป้ายสีให้อย่างนั้นอย่างนี้ ไม่ดี ก็ไม่ไปยึดถือ แม้เขาจะพูดมาตรงกับตัว หรือชื่อของเรา จิตเราไม่ไปยึดถือ มันก็เท่านั้น เกิดขึ้นแล้วมันก็ดับไป แต่ถ้าจิตดวงรู้อยู่นี้ไม่รู้เท่าทัน ยึดว่าเป็นของเรา ทั้งก้อน ทั้งเนื้อ ทั้งตัวทั้งตน เขาด่ามา ก็เอาละ โกรธ มาด่าว่าข้าทำไม มันมีตัวมีตนมีของของเราอยู่ เพราะความยึดตัวยึดตน ยึดเรายึดของ ๆ เรา นี่แหละจึงได้เกิดความทุกข์ ความเดือดร้อนวุ่นวาย ไม่สบายอก ไม่สบายใจ

เวลาภาวนา ท่านจึงให้ปล่อยวางเรื่องราวภายนอกทั้งหมด แม้เราจะมีความทุกข์กายทุกข์ใจอย่างไร มันเป็นเรื่องของขันธ์ทุกข์ จิตใจอย่าไปทุกข์ ภาวนาละกิเลสให้มันเบาบางหมดสิ้นไปเถิด กิเลส ความโกรธ ความโลภ ความหลง ความยึดมั่นในกายในจิต ในรูป ในนาม กายใจของคนเรา มันก็เป็นสมบัติของโลก ของแผ่นดินเขา เมื่อใดจิตใจที่รู้อยู่ยังหลงอยู่ ยึดมั่นถือมั่นในตัวในตน ในเรา ในของของเรา ก็ย่อมมาเกิดเป็นคนเป็นสัตว์ เป็นเทวดา เป็นอินทร์ เป็นพรหม เป็นอะไรก็มีทุกข์ ในสิ่งที่ตัวเป็นนั่นแหละ เพราะเมื่อใดยังยึดมั่นถือมั่นในธาตุ ในขันธ์ ในรูป ในนามอยู่ ไม่รู้จัก

เลิกละ ปลดปล่อยออกจากดวงจิตดวงใจ ก็เป็นทุกข์ในโลก ขันธ์ทั้ง ๕ นี้จึงจัดว่าเป็นทุกข์ในโลก เมื่อบุคคลผู้ใดมายึดมาถือขันธ์ทั้ง ๕ นี้ ว่าเป็นเราเป็นของ ๆ เรา นี้แหละเป็นก้อนทุกข์กองทุกข์ นั่งอยู่ในกองทุกข์ นั่งอยู่ในกองไฟ ไฟราคะ โทสะ โมหะ มันลุกขึ้นมาไหม้หัวใจอยู่ตลอดเวลา

บัดนี้เวลานี้ เราภาวนา รวมจิตใจเข้ามาสู่จิตใจดวงที่รู้อยู่ เพื่อดับไฟไหม้หัวใจ ไฟความโกรธก็ไม่ให้มีละออกไป ไม่ให้มันมาหมดมุ่นอยู่ในดวงจิตดวงใจ เรียกว่าล้างชำระจิตใจผู้รู้อยู่นี้ให้ขาวสะอาดทั้งกลางวันกลางคืนยืนเดินนั่งนอนทุกอิริยาบถ ไม่ต้องมายึดว่าตัวเราของเรา จะเป็นของใคร มันก็เป็นของธรรมดาโลก พอจิตมาเกิดในรูปใดนามใด ก็มักจะมายึดถือเอารูปนั้นนามนั้น ว่าเป็นตัวเป็นตน แล้วมันอยู่ได้ตลอดไปไหม ถ้ามันอยู่ได้ตลอดไป ก็ไม่มีคนตาย ไม่มีคนเจ็บ ไม่มีคนไข้ ไม่มีคนแก่ เพราะบอกได้ว่าฟัง เมื่อบอกไม่ได้ว่าไม่ฟังนี้แหละ พระพุทธเจ้าท่านสอนว่า อย่ามายึดถือเอา ให้รู้แจ้งด้วยปัญญาอันชอบ ไม่รู้แจ้งมันเป็นทุกข์อย่างนี้ อย่ามาหลงยึดเอาถือเอา ยึดอันใดถืออันใด ก็เป็นทุกข์ในโลก เมื่อไม่ยึดไม่ถือสิ่งใด จิตมันก็ว่างอยู่ภาวนาอยู่เย็นสบายอยู่ ใครจะวุ่นวายในโลกประการใดเป็นเรื่องของบุคคล ที่ยังมีความหลง สังขารจิตที่มันดิ้นรนวุ่นวาย อยามมี อยากได้ อยากดี อยากเป็น อยากมี คือว่าจิตมันมีแต่ตัณหา ละตัณหาอุปาทานต่าง ๆ ออกจากจิต ลองไม่เอาอะไร มาหมักหมมไว้ในดวงจิตดวงใจ ผู้รู้อยู่นี้ชำระดวงจิตดวงที่รู้อยู่ในปัจจุบันนี้ ให้ผ่องใสสะอาดภาวนาอยู่ในจิต เอาจิตตั้งจิต เอาใจตั้งใจ เอาใจดวงที่รู้อยู่นี้ รวมลงสู่ดวงจิตดวงที่รู้อยู่ รู้นอกออกไปให้ละทิ้ง เอารู้อยู่ในใจ รู้อยู่ในใจ นั่งอยู่ในใจ นอนอยู่ในใจ ยืนอยู่ในใจ ร่างกายจะนั่ง นอนยืนเดินอย่างไรจิตรู้ใจอยู่ตลอดเวลา ถ้าคิดชั่วมาเวลาใดเมื่อใด ก็ละทิ้ง ถ้าคิดดีเวลาใดเมื่อใดก็เจริญภาวนา ความดีที่เราตั้งอกตั้งใจ เจริญภาวนาอยู่ มีพุทโธเป็นตัวอย่างเราก็เจริญอยู่ในใจ รวมอยู่ในจิตในใจดวงนี้ ให้จิตใจดวงนี้เย็นเป็นสุข ไม่ให้เป็นทุกข์ไปเดือดร้อน วุ่นวาย กับธาตุขันธ์รูปนามคนอื่นภายนอกจิตใจ มาอยู่ในเนื้อในตัว มาอยู่

ในจิตในใจ จิตใจก็เย็นสบาย เรียกว่าพุทโธอยู่ในดวงใจ พุทโธ พุทธะอยู่ในดวงจิต ดวงใจผู้รู้ อยู่ในจิตใจนี้เอง ให้ทบทวนกระแสเข้ามาที่นี้ จึงจะมีความสงบระงับตั้งมั่น จะเข้าใจในธรรมะปฏิบัติ ด้วยสติปัญญา อันมีอยู่ในจิตในใจนั้นเอง ถ้าไม่ทบทวนกระแส เข้ามาภายในแล้ว จะไปมาหาศีลธรรมภายนอกนั้น ไม่มีที่สุดที่สิ้น เพราะศีลธรรมกรรมฐาน ไม่ได้อยู่ใต้น้ำ ไม่ใช่อยู่ใต้แผ่นดิน ไม่ใช่อยู่บนฟ้าหรือบนอากาศ แต่อยู่ในเจตนา จิตใจ ที่เพียรละความชั่ว เพื่อทำความดี ในดวงจิตดวงใจของเราทุกดวงใจ

เมื่อรวมเข้ามาที่ตรงนี้แล้ว จิตใจก็จะโล่งโปร่งเย็นสบาย ตั้งอยู่ในธรรมะปฏิบัติ เรียกว่านั่งก็ภาวนาในนั่งนั้น ยืนก็ภาวนาในยืนนั้น เดินก็ภาวนาในเดิน นอนก็ภาวนาใน นอนนั้นแหละ หลับไปแล้วก็แล้วไป ตื่นขึ้นมาก็ภาวนาพุทโธ เอาพระพุทธเจ้าเป็นอารมณ์ อยู่ตลอดเวลาแล้วจิตใจมันจะไปที่ไหน ไปที่ไหนเราก็ไม่ไปตามมัน ละการไปทั้งหมด เอาการอยู่ ดวงจิตดวงใจมันอยู่ในเนื้อในหนังอยู่ในกาย และในจิต ตัวเรานี้แล้ว ไม่ได้ อยู่ที่อื่น ที่อื่นมันเป็นเพียงอารมณ์เรื่องราวเท่านั้นเอง ตัวจริงมันอยู่ภายในจิตใจดวงที่รู้อยู่

ให้สังเกตให้ดีว่า นับตั้งแต่เราเกิดมาในโลกนี้ ดวงจิตดวงใจนี้แหละ มีอยู่ใน ร่างกายอันนี้ เมื่อจะไปที่ไหน ร่างกายนี้ก็ไปด้วยกัน เพราะมันหนีออกจากรูปนาม กาย ใจไม่ได้ มันก็หอบเอาร่างกายนี้ไป หอบเอาร่างกายนี้มา จะนั่งก็เอารูปร่างกายไปนั่ง จะนอนก็เอารูปร่างกายตัวนอน จิตมันก็เลยมาหลงมาติด แค่รูป แค่นาม แค่สมมุตินิยม ของโลกเท่านี้ ไม่รู้จักละถอนปล่อยวางออกไปให้หมดสิ้น กิเลสความโกรธ กิเลสความ โลภ กิเลสความหลง มันก็หมักหมมอยู่ในดวงจิตดวงใจของเรานี่เอง

ฉนั้น เวลาศึกษาธรรมะในทางพุทธศาสนา จะเป็นพระธรรม เป็นพระวินัย จะ สั่งสอนโดยวิธีใดก็ตามเมื่อศึกษาแล้ว ก็ต้องทำ ต้องปฏิบัติ ต้องรวมเอาดวงจิตดวงใจ ดวงนี้ ให้ตั้งมั่นในดวงจิต เรียกว่าเอาดวงจิตมาอยู่ในจิตของตัวเองจริง ๆ เก็บจิตใจไว้ ภายใน ไม่ปล่อยให้จิตใจเพ่นพ่านภายนอก หลงใหลไปตามคนสัตว์ วัตถุธาตุทั้งหลาย อัน มีความหลงความไม่รู้แจ้งภายในดวงจิต จงพากันตั้งจิตตั้งใจ ทำความเพียร มุ่งหวังเพื่อ ละกิเลส กิเลสราคะมันมีอยู่ในจิต กิเลสโทสะมันอยู่ในจิต กิเลสโมหะมันมีอยู่ในจิตใจนี้

เมื่อกิเลสเหล่านี้ มันมีอยู่ภายในดวงจิตดวงใจของเราทุกคน ก็เพียรละที่นี้ ระมัดระวังที่นี้ รักษาอยู่ที่นี้ ภาวนาพุทโธอยู่ที่นี้ "ตัตถะ ตัตถะ" ในที่นี่นี้ ก็คือรู้ที่ไหนก็นี้ที่นั่นนี้ในดวงจิตนี้ ในดวงจิตดวงใจของเรานี่ รวมกำลังตั้งเข้ามา ภายในจิตใจนี้ให้ได้ตั้งอกตั้งใจตรงนี้ได้แล้ว ไม่ว่าจะนั่ง จะนอน จะยืน จะเดินไปไหน มาที่ไหนก็ตาม ชื่อว่าเราภาวนาอยู่ตลอดเวลา นั่งก็ภาวนาพุทโธได้ ไม่พลั้งเผลอลุ่มหลงไปตามสิ่งภายนอก สิ่งภายนอกจิตใจคนเรา มันหลงอย่างนี้มาแล้วอย่างนี้ ตั้งแต่อเนกชาติ อย่าได้หลงต่อไปอีกเลย

ธรรม คือ ความสงบสุข ย่อมไม่มีทางเจริญงอกงามในจิตของผู้มีกิเลส คือ มีความโลภ โกรธ หลง

กิเลส คือเครื่องทำจิตให้เศร้าหมอง

ศีล สมาธิ ปัญญา คือ เครื่องขจัดความเศร้าหมองของจิต

